

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIográfIA, MŰVÉSZET

Fenyvesi Ottó, Belányi György versei

Géczi János, Sembery Gábor prózája

Lengyel András: Az „ördög ganéja”

Tverdota György, Sipos Lajos,

Bíró-Balogh Tamás Lengyel Andrásról

Gaál József: Face 2 Face

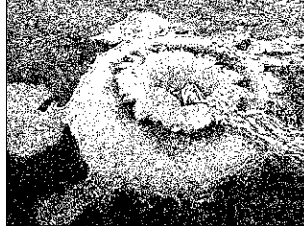
Szurcsik József, Ulrich Gábor munkái

2020

ÁPRILIS

forrás

52. ÉVFOLYAM 2020. 4. SZÁM

Fenyvesi Ottó	3	Trash Talk (vers)
Géczi János	5	Szűz a gyermekkel, Szent Annával és egy számmal
Belányi György	19	A tús; Annál alig kevesebb valami; Még mit hoz (versek)
Kállay Eszter	24	a reggel élesítése; csatorna (versek)
Celler Kiss Tamás	26	a másik; török (versek)
Sembery Gábor	28	Az utolsó vándor
Halmai Tamás	33	Előfeledések (versciklus)
Lengyel András	35	Az „ördög ganéja”
Tverdota György	49	ne tékozzol bizalmadat (Levél Lengyel Andrásnak)
Sipos Lajos	55	„Nem dolgozik el mindent az utókor elől”

Bíró-Balogh Tamás	58	Kiegészítés Lengyel András írásainak bibliográfiájához
Gaál József	76	Face 2 Face (Ulrich Gábor és Szurcsik József arcaival szemtől szemben)
Szmeskó Gábor	97	A távolság közelében I. (Simone Weil hatása Pilinszky János misztikafogalmára)
Kontra Attila	108	„S ő harmadnap föltamadott” (A feltámadás hite Pilinszky János publicisztikájában)
Papp Máté	121	A melankólia gyakorlása (Báthori Csaba: Melankólia)
Boldog Zoltán	124	Irodalom kocsmanyelven (Háy János: Kik vagytok ti?)

Szurcsik József grafikái és Ulrich Gábor fémszobrai

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
 Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
 Felelős kiadó: Füzi László • **A szerkesztőség címe:** 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; **Telefonszáma:** 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu • Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu •
 Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila**, **Pintér Lajos** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Fenyvesi Ottó

Trash Talk

(Bakó, a kályhás)

– És akkor jött a Bakó – meséli Freisinger Ede barátom. Kunkorodnak tovább a mondatai: Ő egy kályhás mester volt, akivel nyaranta némely cserépkályhákat megépítettünk. Nem csak a megyében, hanem mindenfelé.

Benne volt a fejében fél Európa. Vagy az egész?

Még az Andrásy út 66.-ban is rakta a csempéket.

Nagyjából mindazt tudta, amit én nem. Nem volt egy magnetofon a fejem, amit azóta is bánok.

Bakó Sanyi bácsi (bármelyik faluba mentünk dolgozni) reggel odabökött az egyik ablakra, hogy na, lásd, itt lakik a Mucus, nagyon feszes combja volt, és így tovább, de megállás nélkül. Itt az Irén, ott a Rózsi, közben vittük a két szatyor szerszámot.

No, aztán ha sóher helyre tévedtünk be, azt mondta: gyere fiam, lemegyünk a korcsmába, legföljebb majd vastagabban fog a ceruza!

Nyaranta reggel négykor találkoztunk Bakó Sanyi bátyám konyhájában.

Kinyitotta a cserépkályha ajtaját, kivette a vastag vagy a vékony kolbászt stb., merthogy evés nélkül nem szabad elkezdni a napot. Természetesen vadhúsos művekről volt szó, mert Sanyi bátyámnak a vadászó ismerősök a lekötöztetettjei voltak. Nyáron a cserépkályha a legjobb hűtő az ilyen árunak, mert a huzat kondícióban tartja, tájékoztatott. A kolbász előtt egy kis pálinka, majd falatozás, aztán indulás.

Két szatyor kellett a teljes szerszámszükségletnek.

Egyikben ott volt az arab típusú, amelyiket Hesszián szultánról neveztek el: kalapács, harapófogók, tehát a mester személyes társasága.

A másik nálam, benne a méretre vágott drótok, agyagozáshoz való kőműves készségek, fándli, simítók, meg a fugázáshoz a fehér cement.

Olykor jöttek értünk, olykor megvártuk, amíg felébred az első buszsofőr (ha távolabbra mentünk, és nem helyi munkáról volt szó).

Ha helyben jártunk, akkor mesét mesére halmozva gyalogoltunk, és feldolgoztuk magunkban a reggeli étkezés adta meglepődöttséget.

Sanyi bátyám huncut és mindig vidám kék szemében ott tükröződött az ég.

A cserépkályha-építéshez szükségeltetik az előző nap beáztatott agyag egy kimustrált gyerekkádban. Kellenek csempék, közönséges tetőcserép, téglák, homok és samot-téglák, meg a legértékesebb rész; a kályhaajtó.

Ha sütőlappal együtt készül a kályha, akkor természetesen a gépüzemből hazaröptetett centi vastag vaslap is a tartozékok tagja.

Ha megérkeztünk, vagy megkínálnak bennünket, vagy nem, ahogyan mondtam volt. A háziasszony általában sietősen távozott, Sanyi bátyám meg mindig méregette azt a szép nagy parabolatányér méretű ringással távozó farost, és szokás szerint megállapította:

– Jó massa!

Minden nőt ekképpen írt körül.

(Szép mondat, ugye? Sebj, nincs javítás.)

A massa eposzi jelzet, a világ összes általa rangsorolt asszonyának kijárt.

A tetőcserép kettős szereposztásban volt: egyrészt megfelelő méretre törve a csempe belsejébe kerül. Maroknyi finoman megkevert agyaggal beragasztva, platty – mondá az agyag, mint egy Ginsberg-versbéli béka a tóba érve, másrészt apró csíkokra hasítva a csempék közét is ezzel illet kitölteni. A cserépdarabok arra jók, hogy növeljék a hő tárolásának raktárhelyiségeit.

A vágott drótok mindkét végét behajlítva összefoghatók a csempék az épülő újabb és újabb sorokon. Belül a samott-téglák labirintusa, hogy a meleg már csak végelgyengülésben távozhasson a kéményen át.

A kályha általában késő délutánra készült el; ebéddővel, mindennel együtt.

Sanyi bátyám számolt, a megrendelővel beszélgetett a konyhában, én meg fugáztam, Bach-témákra fehér cementtel.

Hazafelé betértünk a Rózsakert vendéglőbe.

Innen le lehetett látni Sanyi bátyám otthonára.

Megkaptam bőségesen mért jussomat, és ittunk estig.

– El ne mondd az asszonynak, hogy nem haza jöttünk egyenesen! Megfáradt munkásként kell minket fogadnia.

Egész nyáron ugyanez. Ismétlődött a rituálé és a kályharakás.

Aztán egyik reggel azt mondta: Ma nem dolgozunk, de ki ne fecsegd!

Elindultunk, fel a hegyre és kirándultunk, heverésztünk délutánig. Aztán megkaptam a bérem, beültünk a Rózsakertbe, és megfáradt dolgozóként tértünk haza, a szokásoknak megfelelően.

Bakó mester urat mindenhol nagyon kedvelték, talán kétszer-háromszor volt olyan karót nyelt forma megrendelő, akinél, mint említettem, vastagabban fogott a ceruza. Ahány lakásban jártunk, annyi különböző élet és stílus, persze a cserépkályha mindenhol, ha begyújtották, ugyanúgy árasztotta magából a meleget.

Géczi János

Szűz a gyermekkel, Szent Annával és egy számmal

16. (Név)

KisAjaz. Annak neveznek. Én is kisAjaznak nevezem magamat. Rajtam marad, holott a nevem más. Létezik rendes nevem is. KisAjaz, hopsza, mondom, ha hintalovazok, na, mutasd, hogy mit tudsz, kisAjaz. Amikor nyolcéves koromban elemelem a terepjárónk slusszkulcsát, és negyedmagam rodeózni indulok a külvárosba, végig a kolónia főutcáján, amely rodeózáson kizárólag azok a gyerekek vehetnek részt, akik már legalább egyszer elcsórták a család kocsiját, ámbár kisAjaz nem jut messze, az első saroknál szembetalálkozom a tűzoltócsappal. Az autóvezetésben nem vagyok járatos. Imádja a csíneket, mint kisAjaz, jellemez valakit a szomszéd házból Jerma, apám leeresztett mellű guminője, abban a koromban, amikor tudom, mit jelent, ha az ember apja szeretőt tart, és homályos elképzelésem van arról, miként szokás szeretőt tartani, s mi – mindenekelőtt pénz – szükséges a szeretőtartáshoz. KisAjaz sokat alszik, mondom, szenvedélyes televíziónéző, a fagyaltok közül a csokoládést szereti a málnással, s egy alkalommal belenyal már pápká vodkás poharába. KisAjaznak pápká az egyetlene. És pápkának kisAjaz.

17. (Gázolajkék)

A megnevezhetetlenek.

A mindenség egyik részének sincs neve. A darabok bármelyike megragadhatatlan, azokat megérinteni, meglátni, szájba venni, megízlelni, megszagolni, bekeríteni nincs mód. Egyik sem visel tulajdonságokat. A dolgok egyikének sincs kiterjedése, alakja, tömege, színe, felülete. Nem keltenek viszonyítási lehetőségek híján érzeteket. A szavak tartalmának kialakulása nélkül sikertelen a világ birtokba vétele. Azok nélkül nem léteznek.

A világ nem létezik, mindazonáltal van. A tárgyak nincsenek sajátságokkal fölruházva. Egy-kettőhöz fűzhető érzés, de nem egyebek, mint a biztonság valamilyen formái. De azokhoz gondoskodó személy tartozik, mindenekelőtt etet.

Tér. Magába foglal. Ágy, amelybe bele lehet hajolni. Fehér. Rácsok. Hanggal és színnel rendelkező, eltéphetetlen gumira fűzött, megragadható tárgyak. Asztal, törülköző, puha ruhadarab, edénykék. Síkos, nedves, száraz, illatos anyagok. Felnyitható, hangtalanul csukódó tartály. Kárpitpadló. Fal. Négy fal. Ablak. Ajtó. Filcfolt. Krikszkraksz. Fűtőtest. Szekrény. Polc. Plafon. Fürdőkádb.

Középen alácsüngő papírgömb, hol világít, hol nem. Üvegcese, tej. Kanál, tányér, pohár. Dobozok. Püré. Sárgarépa, banán, borsó. Sírás. Nevetés. Szopás. Evés. Csuklás. Büfögtetés. Ringatás. Köhögés. Mosoly. Dal. Kakas. Négyszárnyú gyík. Fakocka. Képeskönyv.

A valóságérzés érzete hosszasan tart, mindaddig, amíg a hosszannak nincs megtapasztalható időtartama. Már. Még. Majd. A viszonyítás szerepe, értelme, ha körvonalazódik a mit és a mihez történő egybevetés. Ez ilyen, az pedig olyan. Anya. Apa. Kisebb, nagyobb, azonos. Színes, színtelen, piros, sárga, kék.

A kék, a váratlanul felcsillanó, gyorsan megjelenő és hamar tovatűnő szín, a maga után kiabálást és gázolajszagot hagyó szín minden színek legbaljósabbika.

18. (Microraptor)

Nagyjából tudom. KisAjaz mindent tud, állítja nemegyszer pápká a vendégeinek. A szárnya négy, csak kettőt sosem használ, égszínké a tolla, amikor lenyel egy gyíkot, kővé válik. A Microraptor éjjel-nappal ott áll, mivel bírja az állást, Misa mellett. Misa az, aki kizárólag ülni képes. Áll a Microraptor, gumiból a lába és halhatatlan. Amikor igazi, úgy táplálkozik, hogy egészben, fejfelé előre nyeli le a zsákmányát, egereket, madarakat, halakat és gyíkokat. A fogazata éles, nem tejfog, nem tud kihullni. Ennek a gyomrában, hiszen húsevő dinoszaurusz, egy gyík található, amikor lenyeli, megkövesedik tőle, így válnak örök éltűvé. A többi Microraptor egy ideig a Kaukázus hegyei között él, aztán kihalnak. A tolluk kékje ott marad az égen. Ezt, hogy megtalálják az ősrégészek, odaadják pápkának, mert pápkát ők is ismerik, tőle kapott az ajándék, mivel szeret tovább ajándékozni.

19. (Nagyjából hat)

A talán hatéves vagyok és az éppen hatéves lehetek felezőpontjában lehet – mondja együtt a jobb keze tenyerében meghúzódnak a szöveggel –, olyan eldöntetlen helyzetben, amikor nem tudható, kisfiú még vagy már nagyfiú. Nagyjából tudható, hogy hány éves vagyok, állítom. Nyilvánvaló bátorításból az utóbbit mondják, de kétségtelen, hogy nem úgy van. Nem szabad a felnőttekben megbízni, pláne, ha azok férfiak. Kivéve pápkában. Pápká azonban nem használja a nem szabad kifejezést, helyette azt mondja, tilos.

Mi akkor vagyunk együtt, de olyankor hosszan, ha utazunk. Hazajön, az ajtó nyitásától hallatszik, hogy indulunk, szól, ugrás! Az autóba. Misa, víz, ehető lepény, Jermával vitatkozik, pokróc kerül elő, aztán kettesével vesszük a lépcsőfokokat, a garázs ajtaja nyitva, megnézi a csomagtartót, a hátsó ülésre ültök, rám csatolja az övet, Misa mellettem, őt nem kell bekötöni.

Beszél, sűrűn belenéz a visszapiillantó tükörbe, ha gyakran is, de fűgén átsiklik rajtam a tekintete, az első ajtók oldaltükrét alig használja, vagy ha teszi, az nem érzékelhető. Közli, de nagyon katonásan hangzik, olyan helyre megyünk, mi, férfiak, amerre eddig együtt nem jártunk, alaposan figyeljem meg, merre haladunk. Hát északnak megyünk, ahol csillagok nincsenek. Amíg a városon át vezet, kizárólag nénik téblábolnak az utcán, át a belváros szélén, kifelé az oroszok lakta kolóniából, a keskeny, össze-

hugyozott közökben, szeméttel teli sikátorokban araszolunk, hosszasan, pápká nem fixálja a néniket, tömött zacskókat, nehéz táskákat cipelnek, egyik-másik pakkból banánok, narancsok villannak ki, a gyümölcsök ugyanolyan sárgák, mint a házak. Mindenki egyedül vonszolódik a dolgára, és piros gyümölcsöt sosem vásárol. Magukban szidják a hagyományos ellenségeiket és fohászknak a jötevőikhez. Az a szó, amit vélhetőleg a leggyakrabban használnak, a talán.

A falvakban pusztán férfiakkal futunk össze, mások ostáblát játszva üldögelnek az apró boltok előtt vagy a teaházak teraszán és életre-halálra dominóznak, olykor az útpadkához állított széken, fa alá emelt agyagpadon pőfékelnek, szúrós szeműek és hajlott hátúak. Az öregeknek sosincs foguk. Mintha asszonyirtóval permetezték volna le a síkság falvait.

Pápká szidja a léhűtőket, ő bizony keményen dolgozik. Én mások ügyét alakítom. Én fullajtár vagyok, ha kell. Én paprikajancsi. Én diótörőként vigyorgok bárkire.

Én ölök. Egy-egy jól szemügyre vehető, távoli sziklát választok ki, minél barnábbat, az a megfelelő, ha messzebről keresek, a messziségben találok rá, s minél barnább. Nem szükséges, hogy magas legyen, az se, hogy széles, nem szükséges alak szerint választani, bármilyen lehet a formája, mamutfog, tojás, piramis, kizárólag a színe a fontos. Türelmesen várok, hogy a közelébe érjünk. Lőtávolságba. Ha kiválasztom, célkeresztbe fogom, ügyelek, hogy a szememmel fogva tartsam. Nem kell ahhoz egyéb, mint pislogás nélkül, kigúvadó szemmel figyelni. Ha lecsukódik az ember szeme, annyi idő éppen elég ahhoz, hogy megugorjon avagy a földre hasaljon a zsákmány. Körültekintően érdemes megválasztani a kősvatag vadászatra alkalmas sziklát, meglehet, hogy nem feljűk vezet az országút, elkanyarodunk, mielőtt elérnénk, a becserkészésükhöz megfontolt döntés, tapasztalat és kitartás szükséges. S az autó sebessége sem változhat, előnyös, ha pápká sem beszél, tegye a dolgát, ne kérdezzen felesleges dolgokat, én hallgatok, mint a jó mesterlövészek. A kitartó nézés meghozza az eredményét. A nézésemmel, ha megfelelő közel kerülök a sziklához, sorozatlövők. A szememben van a vakítófegyver. Olykor egy-két perc, máskor fél óra a becserkészés, és addig egyetlen golyót sem szabad kilőni, mert egyetlen pontatlan lövés elég, hogy megugorjon a vad, és ha az út végre megkerüli a sziklát, ellenőrizhetem, eredményes voltam-e. Ha a sziklák előtűnő, napsütötte oldala megomlik a kitartó nézéstől, akkor sikerre vittem a vadászatot. Ott hever elöttünk a porban, jól lelőve az eltalált kőállat, szagolható a vérszag.

Sokat hallgat, ha szól, akkor annyit kérdez, hányat ejtek el. Két számot szokásom mondani, az első a napi eredményem, a második pedig az, amennyit a teljes életem során lőttem. S azt kérdi, hogy fényképezze-e le a kimúlt köveket. Pápká nyakában lóg a fényképezőgép, szereti az embereket lefényképezni. Azt hiszem, dicsekedni akar a zsákmánnyal, ámbár velük dicsekedni csak nekem lenne jogom.

Jerma nem szereti, ha ölök. Jerma fél a haláltól.

Ha így elindulunk kettesben, mi, férfiak, sietve múlik el a reggel, a délelőtt és a dél. Délutánra tucatnyira nő a zsákmány. Akadnak köztük kicsik, nagyok, búbosak és tarajosak, fiatalok, korosak, ha vásárra vinném, bárki találna köztük kedvére valót. De azt ne kérdezze senki, hogy mire jó a lelőtt, kivéreztetett, hamarosan rothadni és bűdösödni kezdő szikla. Azt mindenkinek magától kell tudnia.

Egyszer, de csak egyszer megállítanak minket. Pápká csúnyán káromkodik.

Az út széléről az út közepére belépő ember tárcsával integet, uniformisban, s megemeli és ránk irányítja az ócska Baikal IZS-94 Taigát. Az út melletti olajfa árnyékában két másik rendőr áll lesben, ők is ránk tartják a fegyverüket. Nekik azonban másféle fegyvereik akadnak, az egyiknek egy 6 mm-es BR Normája, a másiknak egy kakasos Savage. Meg egy VZ 26-os géppisztoly a nyakában. Ennyiféle egyetlen csapatban!

Ismerem a fegyvereket. Az óvodában minden fiú ismeri azokat. Egyszer lakott velünk egy észt kisgyerek, az apja hagyta nálunk néhány hétre, megőrzésre, ő az autót is ismeri, sok márkát sorol fel, mi pedig csak bámulunk. Hogy olyanok nincsenek.

Benéznek az utastérbe, pápkát kiszállítják, aztán vissza, az iratait kiszedik a kesztyűtartóból, miközben mindhárom rendőr rá tartja a fegyvere csövét. Fehér pápká arca, de mint mindig, derűs képet vág. Felmutatom Misát. És kiszólok a hadonászonak.

– Szabad megnéznem a tajgáját, uram?

De nem válaszol a kérdésemre senki. Aztán látom, mindegyikük övén olyan pisztolytáska függ, amely a 9 mm-es Lugeré.

– Orosz? – kérdezik.

– A mackó? Igen. Bejárta a fél világot.

– Maguk? – A minket feltartóztató ember szakállas, rágja a bajszát, miközben oda s vissza lapozgatja apám iratait. – A neve alapján az – szól az ellenőrzést vezető a háttérben mereven állókhoz.

– Nem. Nem az – felel papká.

– Ketten?

– Látja. Ügyet intézek. S magammal hoztam a fiamat, lásson világot.

– Meg Misát – a három rendőr képe felderül.

Egyik sem lehet öregebb papkánál, fekete a hajuk, a szemük fekete, a ruhájuk pedig szürkés-kék. Egyiküknek sem ép a fogazata. A fogaik alapján lehetnének testvérek. Vagy rokonok. Nem lehet tudni, mire föl igazoltatnak, nem mentünk gyorsan. A forgalom gyér. Talán unatkoznak, vagy nyereszkedni akarnak, vagy feladatot teljesítenek – mondja majd utólag papká. Pápká töpreng, s nem tudja, melyik változat szerint viselkedjen. A vadász sikere, mondja sokszor, nem csak attól függ, hogy jó időben és pontosan húzza meg a ravaszt, sokkal inkább attól, hogy megválassza a lövés pillanatáig elvezető időszakban a helyes magatartást.

Fel szükséges nyitni a csomagtartót. Azaz: kell.

A három ember megrökönyödötten lép hátrább. Csattognak a závarok, mind a hárman kibiztosították a fegyverüket. Valahol fájdalmasan felbőg egy számár. Pápká nyugalmit a számárhang hozza vissza. Számárhanggal érkezik meg a nyugalom az olajfák mellett – számolok majd be az eseményről Jermának.

– Mit keresnek ezek magánál?

– Az enyémeik.

A felnyitott csomagtartóban dobozokba fektetett, olajos papirosokba bugyolált fegyverek hevernek. Sok fegyver.

– Mi maga?

– Fegyverkereskedő. Itt a dokumentum. – Afölött aztán percekig töprengnek az utazásunkban akadályozó rendőrök.

– Hova viszi?

– Eladásra. Tudják, félnek a nők. Időnként jól jön, ha akad a családban fegyver. S ezeket könnyebb beszerezni, és jobbak a riasztófegyvereknél. Az mind bővli.

– Az ám! Az én feleségem rájja a fületem, ha otthon hagyom, legyen egy a keze ügyében.

– Vegyen neki egyet! Hosszú csövűt ne, inkább rövidet – s belekotor a felajánlott áruba. Akad ott minden, elsősorban AKM-63-as Kalasnyikov, néhány távcsöves Moszim Nagant. Aztán HK G11, SVD Dragunov HK G36C gépkarabély, HK MP5K géppisztoly.

– Elég neki hosszúnak a tied! – mondja az egyik, talán a legfiatalabb. Éppen rágyújt, a szava nehezen érthető. De én tudom, hogy a faszára érti.

– Ja. Az ezen a vidéken élők jól el vannak látva – húzza fel a felső ajkát apám, kilát-szik az ínye. Ilyenkor olyan, mint a jól nevelt, de támadni kész farkas. Akként röhög, ahogyan az egymást között lévő férfiak tudnak. Akik ilyenkor az övüket csapkodják és a csatot meghúzzák. – Hát vegyen olyat, amilyenből szükségét szenved.

A rendőrök elkérik alólam a plédet, úgy rántják ki alólam, hogy el sem mozdítanak a helyemről, leterítik az útszéle. Nagy csörömpölés közben hordják ki, s fajták szerint szortírozzák a puskákat és marokfegyvereket. Mindegyikből legalább kettő, vagy tíz van. Pápká nem szeretheti a köztük található számokat.

Kiszúrnak a legszebbet. A SCAR-L-t. Aztán észreveszik a többi takarásában meg-húzódo SCAR-H-t is.

– Az amerikaiak, amikor lecserélték az M4A1 Sopmodot, egy belga gépkarabélyra váltottak. Ez a két változata.

Pápká fölemeli az egyiket.

– Ugyan a SCAR-L szabvány szerint 5,56 mm-es NATO-lőszeret használhatna, de bármikor átszerelhető orosz 7,26 mm-es lőszerrel való használatra, amellyel például az AK-47 tüzel. Szóval az ellenségtől zsákmányolható muníció felhasználható.

– MetalStorm?

– Az a németektől beszerezhetetlen. – Lesunyt fejjel pislog pápká a rendőrökre. – Megpróbálhatom.

– Ha elég olajat adsz nekik, adnak. Vigyél ráadásnak egy tankhajónyit, bármit kér-hetsz érte. Te meg légy ügyes, s hozd nekünk el.

– Ezek közül lehet választani.

– Olajos lett a plédem – állapítom meg, és kiugrok az autóból. Nyitva maradt az ajtó. Ráncigálom a plédet.

– Igazat mond a fiad, fegyverkereskedő! Viszi valamire, már ha megnő.

– Meg fog nőni!

– Sok sikert a neveléséhez – mondja az öreg. Nem tetszik a hangja, mintha beszéd közben bogár kaparászna a torkában. – Tudom, milyen, ha az embernek elvész a gye-reke. – Szakadt ponyvát húz elő a fa alól, s a társaival átrakja a plédemről a holmit. Kirázza a plédem és átnyújtja. Egyszer van, oszt nagy hirtelenjében nem lesz.

– Talán ki tudják otthon mosni.

– Nekem nincs anyám! – szólok csendben.

– És nővéred?

– Az sincs.

– Valaki azért gondoz? Aki tud mosni.

– Jerma. De ő apám szeretője, sosincs ideje.

A három rendőr meggörnyedve röhög és a térdét veri. A számár ismét megszólal, most lehet távolodóban.

– No, nézzed, ez meg tudja, hogy az apjának ágyasa van!
– Nincs azon mit titkolni – szögez le gyorsan pápká. – Ha nincs asszony, belezárul az életbe az ember, nem tud magával mit kezdeni. Látom, ti is megtaláltátok. Vigyetek fegyvert, hogy védjék magukat, ha rájuk törnének.
– Vigyázz, vigyázz, utóbb kipenderít a saját ágyadból.
Így megalkuszna. Mindegyikőjükkel, külön-külön, testvériesen. Mindhárman kettőt-kettőt választanak, s ráadásul lövedékeket kérnek. Pillanatokra sem merev az arcuk, s nem nevetnek gyakran. Egy-egy marokfegyvert, és persze a legdrágábbat, a SCAR-L-t viszik. Időközben megtárgyalják, hogy ahhoz legkönnyebb a lőszermuníció beszerzése. Csapdossák pápká hátát és a vállát, s vicсорognak. Amikor kattogva, bőgő hangon elindul a kocsink, pápká szerint kilukadhatott a kipufogódob, a lomb alá húzódva próbálgatják a szerzeményeiket, csattogtatnak, töltenek, céloznak, az egyik célba fogta pápká fejét, de ő csupán rálegyint.
– Mi történik, ha meglő?
– Semmi – és grimaszt vag. – Elkészünk a találkozásról. Örülök, hogy velem voltál. Én is tanultam és te is.

20. (Igealakok)

Az álom, mint az égszínkék ég, naponként visszatér. Az egyik szereplője a kutya, egy zsemlebarna vizslakölyök, amely se nem zsemlebarna, se nem kutya. A másik pedig egy asszony, hogy miként néz ki, nem tudom, nem látom az alakját, sem az arcát, de valamiért szép. Ő az édesanyám.

Bakuban szélesek az utak, s valóságosan is széles az út, legalább hatsávós, mivel ilyen Baku. A gyorsan felépített városrészben, az úttesttel párhuzamos, egymáshoz tapadó tömbházak, hatalmas plakátok a csupasz falakon és a járdaszélen a gyéren növő fák között, nem kétséges, hogy mindegyiken az államfő arcképe. Sárgák a házak, mint Európa bármelyik fővárosában. Az útkeresztezésekben nincs fölfestett zebra. Az autók száguldanak, s ez nemcsak éjszaka, hanem nappal is veszélyes. Akad sofőr, aki sötétedés után sem kapcsolja be a reflektorokat, mivel az, komolyan kifejtett véleménye szerint, benzint fogyaszt, s előfordul olyasvalaki is, aki szlalomozás közben az útítársával harsogva társalog, s leginkább afelől érdeklődik, hogy a családjának kik a megöröklött gyűlölöi, s nem a közlekedésre figyel. Itt a forgalomhoz és a város kétmillió lakosságához mérten túlméretezett utak arra valók, hogy tágasságukkal képviseljék a jövőt.

A kutya és ez az asszony, mint a felnyitott könyv egymással szemben lévő két oldala, összetartozik. A kutya annyi mindenre képes, szagolgat, éhes, szomjas, kedveli az embereket, hugyoz, szarik, őrködik, játszik és figyel. Jár a kutyaiskolába, megtanulja az emberekkel együttélést, jól reagál az utasításokra, ül, fekszik, áll, megy. Megkeresi a pórázát, és póráz nélkül sem kóborol el. Felugrik a fedre palánkra, nem ugatja meg se a lovakat, se a szamarakat, se a tevéket. Tépdeshető a bundája, harapdálható az orra, a szájába be lehet könyékig nyúltni, és tűri, ha meglovagolják.

A kutya nevét nem tudom.

Az asszonynak van neve, anya.

Tulajdonképpen eltérő igealakok használandók, ha a kutyáról, s más, ha az anyámról beszélek. A kutyát eltapossa a visszatérő álmom végén a kék autó, mert valaki az aszfalra ülteti, s nem szalad el a jármű elől. Az anyámhoz tartozó igealakok pedig visszahúzódnak egy rejtett föld alatti barlangba vagy valamelyik hegycsúcs tetejére, de nem kétséges, hogy léteznek.

21. (Legyek)

Májusban jelentek meg a legyek. A szobám ablakában élnek, szorosan elzárva, a két szárny közé szorult térben röpködnek. Fényesek, zöldek, az ablakkereten lecsorgott, sűrű nedv mellé ülnek. Vagy kerengenek. A nagy szárnyalásban nekicsapódik egy-egy az üvegnek, és kábultan lehull. Akkor szárnyalásból lefelé fekszik, ráng a lába, egyszerre mind a hat, majd zizegve körbe-körbeszánkózik a hátán, mígnem talpra áll. Kering tovább, és ismét becsapódik az üvegbe. A sűrű koppanásra figyeltem fel, mindaddig nem tudtam, hogy mivelünk élnek legyek.

A legyekről értesítettem Jermát, majd pápkát, s az első alkalommal azokat a társaimat is, akiket kedveltem az óvodából. Jerma, hogy elújságolom az eseményt Ivánnak, Esperanzának és Alinak – első barátaim ők, Ivánnak a testvéreiről szólnak a legérdekesebb történetei, náluk mindig fennforgás áll, Esperazna minden reggel sír, amikor átöltöztetik, s a délutánt azért várja, hogy visszakapja a szép ruháit, Alival pedig, neki megmondhatom, mit csinálunk, megosztjuk a titkainkat –, még azon napon megtudja. Jerma óbégat, hogy azt hiszik, mocsokban élünk, s még majd valami óvodába behurcolt betegség forrásának tekintenek. Pápká este értesül a fejleményekről. Aztán mindhárman ott állunk az ablakban, a legyek fűrtben lógnak a felső sarokban, de hogy megkocogtatom a keretet, felröppennek és zúgnak. Jerma elszörnyed, rovarirtó szprét fúj be, hogy elpusztuljanak, majd az ablakszárnyak közül kiporszívózza őket. A haláluk miatt éjszaka felsírok, és nem is egyszer.

Reggel bámulom a legyek után maradt ürességet. Mit csinálsz? – kérdi pápká, s a válaszom az, hogy nézem a megmaradt semmit. Jerma megkérdezi, járnak-e az utcán. Mondom, nem nőttem olyan magasra, hogy kilássak. Az ablak alá állítja a széket, arra mászok, és jelentem, senkit sem látok. Ugyan, viccelek! – és nevetve ellenőriz, igazat mondok-e. Állítom, hogy a legyeket megölő szpré az embereket kicsinálta! Pápká megnyugtat, hogy az emberek sokkal szívósabbak, mint hogy egy palacknyi rovarellenes szertől kipurcanjanak. A szomszédos utcából (dehogy utca az, csak egy girbe-gurba köz, amelyben odesszai zsidók leszármazottjai laknak s ócskások, mert az ócskaságokkal kereskednek) rendőrkocsi fordul a házunk elé, de továbbhalad, a rendőrök jobbra-balra bámulnak, nem találkozik a tekintetünk. Járőröznek – állapítja meg Jerma, és visszaküld az asztalhoz, ideje nekiállnom a reggelihez.

Mire befejezem a tojásomat, Jerma felveszi a hosszú szoknyáját és hozzá a fehér blúzt. Fiatal lesz, mint egy lány. Ha az óvodába visz, ugyanabba öltözik. Mászor jobban szereti a színes szoknyákat a hozzá való kendőkkel. Mielőtt kinyitja a kaput, leguggol, ellenőrzi a hajamat, a ruhámat. Megnyálazza az ujját, letöröl valamit az államról. A Zig-Hövsan yulun kézenfogva megyünk, s át kell kelnünk a Hövsan Sosenin. Ott az a mellékutca, ahová gyakran járunk. Abban nem jár autó, ott nem

fogja a kezemet. Ha hideg van, autóval megyünk, ha majd nagy meleg lesz, akkor autóval fogunk. Régebben úgy kanyargunk, hogy egy pillanatra látni lehessen a tengert. Az óvodában azt mondják, a tenger nem érdekes, csupa ártalmas dolog hever a vízben és a partján. Pedig a tenger, abból a magasságból nézve, ahol mi lakunk, szép.

Az óvodában közlöm Jermával, hogy a jeleket lecseréljük légyre. Zöld legyet akarok. A dajka néni hallja és rákérdez, hogyan döntök, viráglegyet vagy ékszerlegyet szeretnék. Nem, mondom. Nem akarok mást, mint az otthoni, ablakkeretek közöttiek bármelyikét.

Ez 1993-ban történik, májusban. Minden más szétszóródik.

22. (Sír)

A sírásnak megvan a rendje. – Erősen gondolok a korábbi időmre: hatévesen, talán a hetedikben járva, de semmiképpen nem arra a korszakra, amikor esténként ágaszkodni kezd a fütyülőm. A fütyülő, állítja pápának Jerma, el fogja állítani, hallom, hogy suttognak az ajtóim túlsó oldalán.

Az estéli sírás akkor tökéletes, amikor egyedül vagyok, a szobában, az ágyban, ha elnyugodnak a lakásban, akkor, amikor bizonyos vagyok abban, hogy senki rám nem nyit. Nem nyílik bele az ajtó a sírásomba, nem zavarják meg a mélyről hirtelen felszakadó, hosszan tartó s a végén hüppögésbe forduló sírást. Nem, ez nem afféle jajongó sírás-rívás, amelynek kell, hogy közönsége legyen, nem egyéb formája a közösségi zokogásnak, hanem a magányos. Amikor tudom, hogy egyedül vagyok, és rajtam kívül senki sem fordulhat a közelemben elő. Mélyére vetve a magánynak, az elhagyatottságnak, híján mindennek, s a mindenek páriájaként. Amikor nincs oka, de ott lebeg a levegőben, s elegendő, ha olyasmire gondolok, ami megtörtént, de többé nem történhet meg, vagy olyasmire, ami nincs, sem a valóságban, sem a képzeletben. A hiányról szól és a hiányokról, mert egyik a másik kezét fogja, érkeznek, körbeállják az ágyamat, s néhány könnycsepp gördül végig az arcomon, és rácsorog a párára.

A pszichológus, akihez kezdetben pápával járok, mivel a tiltakozásom ellenére szükséges vele odamennem, az iskolában javasolják, a testvérnélküliség hatásaként nehezen bírom a társaim froclizását, majd pedig Jerma visz hozzá, hetenként mindig egy órára, két éven át, kártyákat rak ki elé, memóriajátékokkal ellenőrzi, milyen az emlékezetem, s mennyire tartós a figyelmem, ez a pszichológus azt állítja, egészen különleges vagyok, hiszen léteznek olyan emotikonok, amelyeket ha meglátok, sírva fakadok. Azaz amelyek olykor megríkatnak. Ilyen például a sárga szmájli, amelynek nagy a fogsora, és szeme egy fehér foltban egy kék pötty. A pszichológushoz járás persze traumát okoz, s ennek súlyát hordozom magammal. Görbe a hátam a súlytól.

A pszichológusnál tudom meg, a pszichológusnőnek mondja pápá, nyilván valamilyen kérdésre válaszul, én pedig valójában értetlenkedem, mivel hirtelenjében megduplázódva érzékelem a világot, hogy az anyám ugyancsak pszichológus, de ő nem él velünk. Ettől nem leszek derűsebb. A pszichológus pedig olyasmit válaszol, hogy a társadalmak fejlettségére az utal, mekkora bennük a pszichológusok mennyisége. Azaz a számuk. Azaz a számasságuk. Minél magasabb, annál fejlettebb az ország.

Szerintem meg attól, hogy mennyi a titka az embernek.

Nekem például nagyon sok.

23. (Bicska)

Iván pajtásom bicskás. Van bicskája. Piros. Mindkét oldalán keresztrel. Az óvodában a ruhánk meg van jegyezve, azt meg kell kérdeznem Ivántól, hogy a bicska a piros színnel vagy a kereszttekkel jelölt. Kinevet, és azt állítja, ez svájci bicska, s tudhatnám, hogy minden svájci bicska a pirostól és a kereszttől svájci bicska. A svájci bicska nagyon hasznos, állítja Iván, mert konzervet lehet vele nyitni, palackot, hogy lepattintod a kupakot, benne csavarhúzó, dugóhúzó, kisolló, na és két késpenge. A dajka elveszi Ivántól a bicskát, amikor meglátja, hogy játszunk vele, s azt állítja, hogy gyermeknek a bicskából csak a kisollóra lehet szüksége. Ennek a svájci bicskának a kisollójával vágja le Iván nagyra nőtt körmeit, majd az enyéimet, de nemcsak a kezünkről, a lábunkról is. Bömbölünk, azt mondják, mint az árva számár.

24. (Dromov)

Pápká feketén érkezik haza. Mindene fekete, mint akit szénporban forgattak meg vagy olajban merítették alá, a szeme is telve feketeséggel. A bőrét, vagy nem is a bőrét, a húsát vastag fekete kéreg borítja. A fekete szén és olaj elkeveredett egymással, és réteget képez azon, aki pápkának tekintendő. Édeskés a szaga, a szájából, amikor nyitja, nem édes, hanem savanyú lélegzet párállik elő. Annyira fekete, hogy meg sem merem kérdezni tőle, miért vagy mitől olyan, mert a rettenet, amit benne tapasztalok, rajtam is úrrá lesz. Aztán így, teljesen feketében, elmeséli a repülőgép történetét. A történetet, amelyet akkor hall, amikor a tanárát nagyon nagy bajban találja. Ő az, aki számára ezt elmondja. A mesterét úgy hívják, hogy Borisz Vasziljevics Dromov. Mindenkinek van egy mester. Az én mesterem pápká.

A jenkai hadvezetés megbízza a Center for Naval Analyses nevű, főként matematikusokból álló kutatócsoportot, hogy vizsgálják meg a sérülten visszatérő bombázókat, és tegyenek javaslatot, hogy mely részeket kell páncéllal megerősíteni a veszteségek csökkentése érdekében.

A több száz bevetésről hazatérő B-17 Flying Fortress tanulmányozása után a kutatók megrajzolnak egy ábrát, majd első körben azt javasolják a tábormokoknak, hogy azokat a részeket erősítsék meg, ahol a találatok a legsűrűbbek. Ez első közelítésben logikusnak tűnik.

Aztán jelentkezett egy Wald Ádám nevű, kolozsvári matematikus, aki akkor az USA-ban tanít a Columbia Egyetemen (családja jelentős részét akkor már elhurcolják koncentrációs táborokba). Wald felhívja a katonai illetékesek figyelmét, hogy a CNA téved: a repülőgépeknek pont azokat a részeit kell megerősíteni, amelyek az ábrán nem kaptak találatot. A tudós zseniális magyarázata szerint egy repülőgép statisztikailag a teljes felületén kap találatot, de azok a gépek, amelyeket megvizsgáltak, sikeresen visszatértek, míg azok, amelyek lezuhantak, a többi, látszólag sértetlen részekben kapták a német légvédelem találatait, s ezek nyomai a hazatért gépeken értelemszerűen nem láthatóak. Vagyis a legsérülékenyebb, legveszélyeztetettebb részek pont azok, ahol a megvizsgált gépeken nincs, vagy nagyon kevés lövésnyom van.

Wald javaslata számos amerikai gépet és ezek személyzetét menti meg a második világháború hátralevő részében.

Az eredeti téves következtetést és az ehhez kapcsolódó érvelési hibát a pszichológia úgy nevezi, hogy túlélési torzítás – survivor bias –, és azt jelenti, értelmezi számomra pápká a példázatot, hogy hiányos alapinformációkra támaszkodva gyakran csak a sikeres példákra fókuszálunk, a kudarcokra nem, s ebből téves, olykor végzetes következtetéseket vonunk le.

– Ugye, belátod, hogy így van? – kérdezte teljes feketén akkor pápká.

– Belátom – ismételem meg a kérdésből a legfontosabbnak talált szót.

– Mivel te sem vagy elég körültekintő. Attól, hogy a hazatérő gépek nem kaptak találatot bizonyos helyeken, nem biztos, hogy a lezuhant gépek igen. És pláne nem biztos, hogy azért zuhantak le. A legjobb megoldás végiggondolni, mit él túl a gép és mit nem. Ha mindenáron statisztikából akarunk kiindulni, akkor a lezuhant gépek vizsgálata lenne a helyes, még pontosabban ezek találatainak különbsége a hazatérőkhöz képest. A megközelítés legsúlyosabb hibája, hogy mivel a statisztika mindig ad eredményt, ezért azt gondoljuk, hogy jó módszer. Az emberek azt hiszik, hogy a matekkal meg lehet úszni a gondolkodást.

25. (Két kérdés)

Megtanítsalak dominózni? – kérdem Jermától, akit elfoglal a csipkeverés. Azt állítja, a dominó nem csupán társasjáték, ennyit tudhatnék. Kér, adjak neki egy pohár vizet, s ha úgylis érte megyek, az asztalról hozzam magammal az aszalt gyümölcsöt. És egyek belőle. Úgy teszek, mintha nem hallottam volna meg. Vagy úgy, hogy nem értem, mit mond. Amíg eldöntöm, hogy melyik eshetőséget választom, felvetődik bennem, hogy szaladgáljak. Jerma olyan hangsúllyal tud kérni, amire nehéz nemet mondani. Kiborítom a földre a dominót, ne halljam, ha a felszólítását megismételne. Nem azért vagyok, hogy a mások dolgát intézzem. Dúdolok, a reggeli dalt, amelynek a szövegére nem emlékszem pontosan. Az utcán valaki kiabál, Aymo, Aymo, harmadjára is megismétli, Aymo. Ki az az Aymo? Becsukom a szememet, hogy ne unatkozzak, és várok, hátha feldereng benne Aymo képe. Egy kutyáé vagy a macskáé vagy egy fiúé? Csupán a hangból nem tudok rájönni, kiféle, miféle a név viselője. Megtanítsalak dominózni? Engem nem kell, én tudok – válaszolja Jerma, és tovább dobálja az orsókat. Nem hinném, hogy társasjátékot érdemes egyedül játszani – szögezem le, de megjegyzésem hatástalan. Egymás mögé állítom a falapokat, minden dominólapot olyan távol helyeztem el egymástól, hogy közéjük férjen keskenyebb oldalával a harmadik. Majd' olyan hosszú lesz az építmény, amilyen én vagyok, feltartott kézzel. A dominósor kígyóként hullámos. A dominókat úgy sorakoztatom fel, hogy az azonos oldaluk legyen pöttyös. A pöttyök számok, egytől hatig találhatóak egy oldalon. A pöttyös oldalon két pöttycsoport található, fehér vájattal elválasztva.

– Lehet, hogy egy kicsit abbahagyod? Elfeledkeztél a kéréseimről.

– Mondd, Jerma, neked senkid nincsen?

– Hogy jut ilyen butaság az eszedbe, hát hogyne volna. Nekem vannak szüleim – mondja, és erősen figyelni az orsókból kifutó szálakat, össze ne bogozódjanak.

– Nekem nincs anyám.

– Pedig van, mindenkit anya szül. Csak a bíróság apádnak ítélte, mivel a szüleid elváltak. Allah akarata szerint.

– És anya hol él? – állítom újra fel az időközben hátára borult utolsó dominólapot. Hol lakik? – de nem érkezik válasz, ezért megismételem. Hosszú ideig néma marad.

– Erről apádat kérdezzed!

– És ha neked lenne gyereked, neki azt mondanád, hogy kérdezze meg az apjától, holott nincs jelen az apja?

– Hiszen nekem nincs gyerekem! – csattan fel Jerma.

– És miért nincs gyereked? Hiszen szereted a gyerekeket. Ne mondd, hogy nem szereted őket!

Jerma maga elé helyezi az orsókat, szomorúan rám néz, és úgy válaszol. Én, hogy elbukjon, előrebillentem a legutolsó dominót, sec perc alatt hasra esik a teljes dominósor.

– Nem, én nem mindenkor szeretem a gyerekeket. És ha kijátszottad magad, igazán idehozhatod nekem azt a pohár vizet, továbbá, ha úgyis kimégy a konyhába, az asztalon találsz aszalt gyümölcsöt, egyél belőle és hozz nekem is. Tudod mit, hozd be a tényérral. És ha behoztad – pattognak Jerma mondatai –, megtanítalak helyesen dominózni. Nem lesz nehéz, a pöttyöket kell egymással egybevetni. Mert szabályai léteznek, mint minden játéknak, de ne ijedj meg, nem túl bonyolult. Aki megjegyzi, egész életében tud dominózni. Akadnak férfiak, akiknek ez az egyetlen szórakozásuk.

– Az asszonyok nem szoktak dominózni?

– Nem – ennek a pusztán lehetőségén is elcsodálkozom.

– Az asszonyoknak, legalábbis tífélétek, ilyesmire nincs ideje.

– Pápká ugyanígy gondolja? – tudakolom.

– Hát, hát, nem tudom. Akkor ez a második kérdés, amelyet ma este feltehetsz neki.

A ledőlt dominókat körbetáncolom, s ezzel vége a napnak.

26. (Karl Klaus)

Klaus, a német osztálytársam, aki orosz is, neki van a legtöbb barátja. Egyszer azzal áll elő, hogy most már Karlnak szólítsuk. Hiába szólunk hozzá, Klaus, gyere játszani, passzold át a labdát, nem válaszolt, meg sem hallotta, hogy hozzá szólunk. Hosszas unszolásra mondja, hogy Karl Klaus a keresztnéve, s amíg az apjával élt együtt, Klausként szólították, de hogy átkerül az anyjához, Karl lesz. Szóval szoknia kell az új nevét.

Moslim osztálytársaim azzal dicsekszenek, hogy túltegyenek Karlton, hogy nekik hat-nyolc keresztnévük lehet. Nekik az apa, az apa apjai, a nagyapák apja neveit is viselniük kell, így aztán őket bármiképpen nevezik, minden megszólításra hallgatniuk kell. Karl Klaus nem német, csak az anyja német származású. Az apja, árulja el Karl Klaus, slapaj orosz, annak ellenére, hogy vágott a szemé, ahogyan az anyja mondja.

27. (Nincs cím)

A lépcsőházunkba fölvezető betonlépcső oldalán, a sarokban virágba borul egy növény. Későn érek haza az iskolából, a busz nem a házunk előtt áll meg, hanem percnyi sétaúttal távolabb. A környék kihalt, a hórihorgas fickó tűnik fel egyedül a fák alatt, öt évek alatt megszoktunk, hogy a közelben téblábol. Amióta szóba elegyedek velem, köszönök neki.

A növény gyomszerű, a tövénél tenyérnyi levelek lankadnak, elágazó szára csupasz kóró. Az ágak végén négy-öt centis, ötszirmos, mélysárga virágok himbálóznak a szélben.

– Boldog születésnapot!

Elfeledtem, hogy a nap a születésnapom. Délelőtt, amikor az iskolába indulok, pápká nincs otthon, én legalábbis nem találok. Olykor felszívódik, s mindenki azt gondolja, hogy valamerre jár, meglehet, sehol máshol nincs, csakis ott, ahol keresik, Jerma pedig, a konyhaasztalon egy cetlit hagyva maga után, piacozik.

– Megérkezett az új évszak. Kivirágzott.

– Vecsernajá primróz! – állítja a vacsoraasztalnál pápká nagy lelkesen. – Hogyan került a házunk elé? Szürkületben nyitja a szirmait, s kora délre el is virágzik.

Sejtem, hogy pápká későn ér haza, hosszú napja volt.

– Amikor gyerek voltam – folytatja, s látom rajta, hogy visszalát a múltjába –, gyakran néztük, hogyan nyit ki. Amikor felpattan a bimbó, hallatszik, hogyan hasadnak fel a csészelevelek. A hangja olyan, mintha cigarettapapírt tépnénk ketté. Na, igaz, mi a virágnylás közepette nagyban cigarettáztunk, lehet, az rögzül bennem. De a felnőttek ki-kivonulnak megnézni a vecsernajá primróz nyitását. Sőt, fiatal emberként, a mesterem születésnapján, a dácsájában a teljes ünneplő társaság ugyancsak körbeállta az egyre-másra nyíló, a sárga vitorlaként kifeszülő virágaival hivalkodó növényt. S amikor nem láttuk a sötétben, megkezdődik a Borisz Vasziljevics Dromov tiszteletére szervezett bankett. Ő a mesterem, azaz ő volt. A legkedvesebb tanárom! Néhány tanítványát meghívta a hatvanadik születésnapjára! Isten éltesse, fiam! – Úgy tűnik, ebben a pillanatban jut eszébe, hogy felköszöntsön. Pápká hatalmas csókot nyom a homlokomra. Pedig készülhet a köszöntésemre, csak valami elvonja a figyelmét. Gyűrött az arca és szokatlanul komor. Aztán előhúzza az ajándékát, a doboza alapján sejtem, hogy valami elektromos kütyü lesz, azt remélem, egy asztali számítógép. Oleg használ egy ilyet.

– Ligetszépe – közli Jerma, és a hűtőből oroszkrémtortát szed ki. – Magyarul ligetszépe.

– De oroszul más a neve. Enotyéra. A városiak használják a megnevezéséül, akik elszálltak a nyugat-európaias műveltségüktől. – Pápká a szemét dörgöli, s a mozdulatától még inkább véreres mindkét szeme. Újabban vörös a szeme, ez a napja a vörös szemé. Meglehet, csak a rajzfilmek szereplőinek a szeme nem véreres.

Jerma az asztal közepére helyezi a tortát, körülményeskedik, s öngyújtóval fellobbantja rajta a tíz gyertyát.

– Ez maga a csoda! – sóhajt pápká, s várja, hogy magam is ujjongjak. Ami igaz, igaz, tortát Bakuban nem sokat kapni. Oroszt pedig alig, holott az a legjobb. Ugyan dolgozik a kolónián moszkvai cukrász, de ő többnyire drázsékat és konfettiket árusít, meg olyasmiket, amiket az azeriak szeretnek. Tejszínest, amilyet én kedvelek, alig.

– Köszönök! – s Jermának puszit adok. Jerma kijavít:

- Köszönöm! Úgy helyes magyarul! – magához szorít, piheg. Azt hiszem, pityereg.
- Reggel mentem érte. A központi parkban lévő étteremben vállalták, hogy megcsinálják. Na és akkor láttam, hogy már tegnap kinyílhattak az első ligetszépék. De nem tudom, azeriul mi a neve. Meglehet, itt annyira nem ismerik, hogy neve sincs.

- Aksam sefasi – mutat rá hosszasan töprengés után a növényre a langaléta ember. Tőle kérdezem, otyec szerint ő bennszülött azeri, s nem magunkfajta gyűttment. – De ez egy amerikai növény, s nem terjedt el nagyon a mi térségünkben. Újabban annyi idegen élőlény jelenik meg mifelénk. Bár lehet, máshol is.

- Köszönöm, uram!

- Ne urazz engem, gyerek. Szólints Essadnak. Azt jelenti, hogy oroszlán. A mi családkban régen Lev volt az elsőszülött fiú neve, de az 1900-as évektől, amikor a világ kőolajszükségletének a felét Azerbajdzsán adta, és egyre erősebb az orosz befolyás, a legidősebb fiúk már Essadra hallgatnak.

- Értem, Essad úr. Köszönöm, Essad úr!

- Az urat elhagyhatod. Essad. És ha itt tartunk, jól gondolom, a családjában mindenkinek tetszik ez a ligetszépe?

- Ma vettem észre.

- Ami azt illeti, elég föltűnő jelenség.

- Nem tűnik gyomnak.

- Majd gondom lesz rá is, le ne törje valaki. Őszig virágzik, minden este új és újabb virágokat bont.

- Hát az bármely pillanatban bekövetkezhet.

- Nem. Nem hinném – és halkabbra fogja a hangját. – Én többnyire ezen az utcán vagyok.

- De aludnod csak kell valahol?

- Mindegy, hol alszom, majd a lépcső alá heveredem.

- Nincs lakásod?

- Bakuban nincs. Máshol volt, de most itt vagyok – s elneveti magát.

- És akkor dolgozni sem dolgozol?

- Munka? Mi az, hogy munka? Itt? – s felkacag. – Bizonyos értelemben dolgozom. Nekem az a dolgom, hogy üljek az árnyékban, várjam, hogy valaki dob egy pénzdarábot vagy ad ételt. Máskor, hogy figyeljem, hogyan zúg a vihar, vagy ha megáll a városban a levegő, miként izzadok.

- Pápká ilyen foglalkozásról eddig nem beszélt nekem. Nem tudom...

- Hát ez nagyon ritka foglalkozás. Elszántság kell hozzá. Meg, tudod, ahhoz, hogy valaki erre adja a fejét, kell valami különleges adottság. Az azeriek egyszerre helyben lakók és egyszerre vándorlók. A családoknak készül ház, többnyire valamilyen elhagyott településen, azt hiszem, azért, mert így kevésbé lesznek szem előtt. A családfő meg járja a világot, tavasztól őszig legeltet, vagy, ha nincs tevéje, nincs birkája, akkor elmegy messzire, ahol dolgozhat. Olajkutaknál, városi építkezéseknél, országutak vagy gyárak és üzemek környékén keres alkalmat a megélhetéshez, a családját akkor keresi fel, ha viszi haza a pénzt, és majd akkor, ha öreg lesz. Már ha megéli az öregséget.

De az, hogy ez a férfi elhagyja a családját, úgy sejtem, nem ezekkel az egyszerűbb okokkal magyarázható. Nagyon más, mint az azeriek. Mókásan colos, kirí az azeriak tömegéből.

- Mert langaléta vagy, az tette?

- Hm. Nevezzük akkor ezt langalétaságnak. De inkább arról van szó, hogy nem áll meg a növekedésem. Amikor annyi voltam, mint te, teljesen normálisnak tűnt a testméretem. Tizenhét éves koromra száznyolcvan centire nőttem, akkor azt mondom magamnak, no Essad, ennél nem leszel aztán magasabb. Már akkor magasabb voltam a népem fiainál. Az azeri férfi sovány, szíjas, teherbíró, magas is, de a száznyolcvan centi nagyon magas. Mire húszévéssé válok, elérem a két métert. Elmehettem volna kosarasnak vagy röplabdásnak, ha vonzana a csoportos játék. De én egyedül szeretek lenni, nem tudok más terhére lenni.

- Essad, milyen magas vagy?

- Ma szerintem semmit sem nőttem. Vagy csupán annyit, ami mérhetetlen. Tény, hogy negyvenéves koromra kétszázharminc centi magas vagyok.

- Neked születésnapod van?

- Nem, nem. Az neked van! Egy napra elég egyetlen születésnap.

A beszélgetés akkor szakad meg, amikor Jerma lekiabál az ablakból, hogy végképpen besötétedett. Nem tudtam meg, hogy honnan értesül a születésem napjáról. Azt sem, hogy mi lesz majd, ha felnőtt az égig. S hogy miféle munka a munkakerülés. A társalgás pusztán arról szól, hogy néha elég egy kinyílt virág ahhoz, hogy megváltozzék a dolgok menete, s ennek kapcsán beszél Essad egy ausztrál teniszezőről.

- Ez a sportoló, nem melleleg világklasszis, éppen versenyen vesz részt, ő a nagy esélyes. De amikor felmegy a pályára, a lelátón észrevesz, éppenséggel a második sorban, egy lányt, akiről aztán képtelen levenni a szemét.

- Na és?

- Nem tud a játékra koncentrálni.

- Na és?

- Az elvesztett szettek után a meglepett edzőjének azt mondja, hogy olyan szép az a lány, hogy azonnal feleségül veszi.

- Na és?

- Gyermek, gyermek! – sóhajtozik Essad – Nem érted? Ez az élet! Váratlan dolog történik velünk, olyasmi, ami minden tervünket felülírja.

- Elvette?

- Nem, dehogya. Bűdös volt a lehelete.

Jerma másodjára kiabál az emeletről. Valóban, csak arra az időre ugrok le, mondtam neki, amíg átadok a csövesünknek egy szeletet a tortából.

Essad így válik a barátommá. Az első felnőtt barátommá. És egészen addig az marad, míg el nem tűnik. Merthogy egy napon eltűnik. Mondják, eltűnni könnyű. Azon a napon találkozom vele utoljára, amikor a félnótás orosz lányt megtalálják a szeméthalomban. Pápká szerint Essaddal a védangyalunk elröppen, ideje lakóhelyet változtatnunk. Ugyan nem költözünk el, de attól a naptól kezdve pápká úgy hordja a pisztolyát, hogy bárki lássa, a kabátja alatt pisztolyt tart.

S Jerma kacarászva mondja, neki is meg kell tanulnia lőni.

Belányi György

A tús

*Egy mítoszra tégy szert.
A többi oly képzelt,
csak semmi folt.*

*Van úgy, hogy történik,
sokáig, sok évig –,
de sose volt.*

*Hanem lenn a mélyben,
nappalon át, éjen,
valami húz.*

*Ős erő van benne.
Létre mégse kelne –,
örökre tús.*

*Jár hozzá egy nimfa.
Nincsen is meghívva;
csak épp jelen.*

*S mint forrás, ha tör föl,
időnként elszörföl
a végtelen.*

Annál alig kevesebb valami

*A múlt ha áll a mához,
mint ami ma történt,
amit magával áthoz,
afféle öröklét.*

*De kezdeni előlről,
hol a semmi háza –,
a teremtés felől,
s újra elhibázza.*

*Csak arra van már szükség,
amit hogyha alkot,
azt fenn is, lenn is túrják.
Kezdetben a partot.*

*Kezdetben is: végül.
Mert ami van hozzá,
a történet nélkül
napfényre sem hozná.*

*S akkor külön áll majd,
forrást hagy a kútra,
amit bedeszáltak,
külön csend lesz újra.*

*S ahogy külön égre
fordul majd az óra,
a tenger is végre
kizökken alóla.*

*És akkor már csak várni.
De mindig éppen máshol,
hogy névre szóljon bármi
a néma osztozáskor.*

*S az jut majd a fákra,
mi lehetett volna –,
s nem marad más hátra,
csak történet volta.*

*Az kerül majd képbe,
mi elvált az attól,
hogy egyszer volt léte
nem látszik a parttól.*

*Egyik felem a földön,
a másik mellettem.
Amíg ezt kitöltöm,
azon vesztettem.*

S ha abba fogózom,
ez fogy el tőlem.
Köztük por, fény. Ózon.
A többi – nőnem.

... Mozdulok a mélyben.
Már csak ez tart össze:
mozdulatlan éjen
sem jön semmi közbe.

(S ha elmúlna végre,
amiből származott,
majd az hozná létre
az első tegnapot.)

Csak árnya kísér – mégsem,
mégsem múlik utamhoz.
Állandóan bevégzem.
Minden más csak mulandoz –,

minden más csak elvégre.
És helyettem ha volt már,
annak van még kitéve,
hogyan használtabb a pornál.)

Egyik felemre dőlök,
a másikat szél járja.
Van úgy, hogy angyal, ördög
sem ismer itt magára.

S attól még, hogy közöttem,
nem tehető jóvá.
Csak hatolna-ötölne,
s venné magát olybá –,

veszem azt, hogy mellőzöm.
Egy öröklét óta,
önmagába rejtőzön
vesz csak fontolóra.

S ha nyár vége járja,
és hull, hull a körte:
mint Istennek árnya,
nincsen ég fölötte.

*Csak egy kis időre
jutna tőle távol,
hogyan lassan kinője,
mi távolodni gátol.*

*Csak volna súly még ahhoz,
hogyan leváljon róla –,
s a csend, amit felhalmoz,
kibukna alóla.*

*...Úgy áll, mint egy kezdet.
S ha semmi nem több nála,
amit ha elkezdett,
csak össze-összezárja.*

*El nem térne ettől.
Nyomul folyton-folyvást.
Mintha a tengerről
néznél egy földomlást.*

*Egyik felem a fényhez,
a másik ott a partnál.
Akkora csönd és tér ez –,
alig kevesebb annál.*

Még mit hoz

*Az nincs kizárva most már,
amit a föld megrostál,
nem több az jónál, rossznál.*

*Ez is csak arra késztet,
hogyan túrd, mi oly nehéz lett –,
közel már minden részlet.*

*Ki dolgok közt téblábol,
s a dolog nincsen fából,
mi volna annak távol?*

*Az jár, és közben érez.
Már nincs kötve helyéhez,
s mit vinne mégis véghez...*

*Se szó, se hang nincs róla.
A fényt még lejjebb tolja:
egy tengert pásztáz róla.*

*Nem várja senki jöttét.
Itt mindig az a föltét,
hogyan van, de meg se történt.*

*Csak fordul egyre, térül.
A kezdet is, ha végül
időtlen rezzenésül.*

*S mi munkál még ott hátul?
Az éghez majd mi járul,
sosem fogyó javául?*

*Ha arra húz, hol volt már,
halkabb a kihűlt pornál,
mi helyette még ott áll.*

*S átjár, mint könnyű este.
Hogy lenne az a veszte,
hogyan lélek, avagy test-e?*

*Elütve így, naphosszat,
az idő még mit hozhat,
ha jót akár, ha rosszat.*

*Elütve, mint az óra,
kiméri majd alóla:
a földet szerteszórja.*

Kállay Eszter

a reggel élesítése

hagyom lemerülni, táska mélye,
alvó mód. most nem lehet elérni.
az alvás lehet tiltakozás a kapitalizmus ellen,
a munka és az önkizsákmányolás megtagadása
vagy csak bekerít magamba? a tegnapi álmom ingyen volt.
de nem volt jó. éreztem, hogy sokan nem alszanak.
nem tudom, hogy hiszek-e istenben, annyian
kisajátították. de tegnap éjjel (én nem láttam, de) elmosogatott,
mosott, és a ruháim illata keltett föl, nem az ébresztő,
a telefonom mély álomba merült.
a körfolyosó belém vág, nyomot hagy a szűk, merev farmer,
indulás.

a szemem alatti foltnak nincs árnyéka.
amióta korán kelek, látom feljönni a napot,
összeszorít a többi utazóval.
muszáj beleolvasnom a telefonjaikba,
nyitott könyvüket is az arcomhoz tartják,
nem tudom levenni róluk a szemem.
nézik a nagy plakátot, kéken fenyeget a katasztrófa,
az évszakok nélkül lassan minden
évszokról szóló versem értelmezhetetlenné válik.
velem szemben vörös forradás egy tizenhat éves lányon,
a nyak és a fej találkozásától a vállig húzódik.
összevarrták, száját, hogy ne beszéljen.
leszálllok. egy pár cipő két hete ugyanazon a helyen van,
úgy nézek rá, mintha a barátom lenne, lassan szokom, mint egy
útjelző táblát,
napok óta ehhez viszonyítok mindent, mert nem indul, megérkezett.

csatorna

az összes aranyos babakellék azért van, hogy
elfedje, a szülés
véres dolog. ezek megnyugtató, kedves tárgyak,
mondja nekem, a szemgödre tág,
de a pupillája szűk, mint a szülőcsatorna.
közelről nézem meg
az arcát, annyira hasonlít az enyémmre, a
metszőfogán
ott a nyoma annak, amikor kiskorában beverte
a kád vasszélébe.
bőgött, mint egy csecsemő, aggódtam érte,
először ötévesen.
magnézniem közelről a testét, hogy milyen
változásokat hordoz
az anyaság miatt, de félek, hogy zavarba hozom.
mozdulataim megismerem
a magára képzelt túlsúly eltüntetésének
manővereit, a saját reflexeim tükrözik.
ismerős test, idegen átalakulással. megpróbálok
kérdezni,
körüöttünk lebegnek a tárgyak, kesztyű, hogy
hidegben told a babakocsit,
ez mire való, cumisüveg-hőmérő.
a kishaba illata a vaj illatával keveredik.
meg-megmozdul álmában, szuszog.
egyirányú a szem alagútja.

Celler Kiss Tamás

a másik

*a dudás a mai napig dolgozik, olykor csak színleli,
hogy ül. belélegzi, majd kifújja a levegőt. néha még
most is dallamokkal álmodik, vissza tud emlékezni
rájuk reggel. de kottát már rég nem ír.
belélegzi, kifújja a levegőt.*

*a dudás egy jól menő vállalkozásnál alkalmazott,
hangszerekkel házal. zenészfeszeségek kínálgatják
kávével és süteménnyel. komolyzenészek
nappalijának levegőjét lélegzi be, és fújja ki az utcán.*

*a dudás családos ember. énekel a gyerekeinek
altatáskor. vasárnaponként célba lő az apósával:
belélegez, lő, kifúj; belélegez, lő, kifúj.
ha arra kéri, játsszon valamit, szabadkozik:
nincs felhangolva a hangszer, de köszöni,
elégedett az életével, és abból, amit ő csinált,
már akkoriban se lehetett megélni.*

*a dudás zenekritikus. a zenésztársadalomban
mindenki a barátja. ha nem tetszik neki egy
lemez, elszámol tízig, s nem ír róla.
évente egyszer tehetségkutatóban zsűrizik.
magában örül, hogy ellenben a többivel, neki
volt lélekjelenléte, hogy időben abbahagyja.*

*de rosszabb napjain még gondol a másik dudásra.
képzeletben rányitja a csárda ajtaját, kikapja kezéből
a hangszert és a másik fejéhez vágja:
megtettem én is, amit meg kellett, pokolra mentem,
gyakoroltam, gyakoroltam, pokolra mentem,
nem voltam tehetségteleőbb se,
egyszerűen így alakult.*

török

*hogy vigyázva szedjem le a szárítókötélről a ruhákat,
mert eltörnek. ezt nagyon érdekesnek találtam,
mert nem értettem. hogy törhetnek el a ruhák?
és főleg a karácsonyi abroszra vigyázzak, mondta a
nagyanyám, mert vékony, az végképp könnyen török.
nem értettem. ahogy azt sem, ha egyszer ilyen hideg
van, akkor miért kell az udvarra teregetni, és ha ilyen
hideg van, akkor mégis hogy száradhatnak meg a ruhák?
egyszer megengedte, hogy eltörjek egy rongyot. ez is
nagyon tetszett. nehezebben tört, mint gondoltam, és miután
kiengedett a kályha mellett, olyan volt, mintha szakították volna.
aztán arra gondoltam, eltöröm a télikabátomat is, amit
annyira utáltam. lila volt és két számmal nagyobb.
majd belenősz, mondta a nagyanyám, amikor felvettem, hogy
törjük el a lila, két számmal nagyobb télikabátomat.*

*ahogy később azt sem értettem, miért teregeti ki a szennyesemet
hideg számítással a családom. hogy az ő fiuk, az ő unokájuk
már megint mit csinált. ahogy ők a mai napig nem értik,
miért írom meg az ő szennyesüket a verseimben.
és így törünk egy kicsit mindig a család összetartó szövetén,
olyankor, amikor hideg köztünk a légkör, és közben az
az otthon melege a kéményen át elszökik,
nincs olyan meleg kányha, amelynél kiengedhetnének
a sérelmeink, hogy lássuk, itt és itt szakadt el.*

Sembery Gábor

Az utolsó vándor

Amikor még egészen kisgyerek volt, karjait feje fölött összefonva hintáztatta magát kiságyában. Később a „ringatózás” helyett sétálni kezdett..., de ne szaladjunk ennyire előre, mindent sorjában.

Nyáry Zsombor átlagos kislány volt – vékony gyerektelte a megfelelő ütemben fejlődött, feje kerek, haja homlokán egyenesre vágott, hatalmas, kék csillagszemű álmodozó, mindenre nyílt ártatlansággal és kissé bandzsán tekintettek a világba. Már ekkor sokat szemlélődött; különös világa, mintha valami távoli élet folytatása lenne. Emlékezett születésére.

Zsombor öt éves korától kezdve, míg a többi gyerek mackókkal, autókkal és kis konyhákkal játszott, térképeket nézegetett. Később, amikor iskolás lett, miután befejezte leckéjét, szobájában széthajtogatott egy Budapest-térképet a padlószőnyegre, és elmerült az utcák labirintusában. Egy alkalommal különösen hatalmas darabra bukkan, ami az egész padlót betérítette, és csak úgy tudta tanulmányozni, hogy rajta térdelt és mászott – úgy érezte, repül a város felett.

Nyolc éves korára Budapest összes utcáját, terét és parkját kívülről ismerte. Egy tavaszi kora délutánon, mikor véget ért a tanítás, Zsombor kilépve az iskola kapuján, a parkon keresztül hazaindult, de a sarkon elgondolkozva megállt, és az ellenkező irányba eredt.

Hogy némi magyarázattal szolgáljak Zsombor különösnek tűnő viselkedésére, e helyütt zárójelet kell nyitnom: (Nyáry Zsombor az elmúlt rendszer zűrzavaros végén volt gyerek. Apja aluliskolázott volt anyjához képest, ami némi feszültséget okozott a család életében – a külvárosi munkások íratlan törvénye szerint becsületesen ivott, ami nem erősítette ingatag lelkiállapotát, így sűrűn töltötte meg a panellakás egyenszobáit hangos vitatkozás zengése. Zsombort soha egyik szülője sem szidta le vagy ütötte meg, mégis a sok kiabálás kikezdte ártatlan világát, ezért először a ringatózás kellemes monotonitásába menekült, később, mikor már önállóan kiléphetett a lakótelep zárt életébe, sétálni kezdett, és a ringatózás közben felmerülő képeket felváltotta a bolyongás alatt tapasztalt ismeretlen.)

E kis intermezzo után térjünk vissza a tavaszi délutánba, amikor is Zsombor elindult a kertváros girbegurba utcáin. Kék csillagszemével belepislogott a napba, ami láthatatlan sugarakat kacagva válaszolt, és akkor feltűnt előtte a világ. Hátitáskája húzta a vállát, de ezt az apró kellemetlenséget feledtette a felfedezés magányos öröme.

Ránézett „hétzenés” karórájára, éppen egy óra tizennyolc perc volt, neki pedig négyre kellett hazaérnie, még anyja előtt, hogy együtt tanuljanak (Zsombor nem volt különösen jó tanuló, de ha összeszedte magát, oda tudott figyelni, azonban amiket a tanárok erőltettek rá az iskolában, egyáltalán nem érdekelték), tehát legalább két órája volt, beleszámítva a hazautat is.

Boldog volt, szíve szaporán vert, szeme csillogott a különös érzéstől. Senki nem zavarta, arra ment, amerre kedve vitte, benézett a kertekbe, figyelte a kerítések vibrálásában futkosó fényt, meghallgatta a kutyák ugatását, elnézte a háztetők és kémények titokzatos világát.

Ahogy elérkezett egy-egy kereszteződéshez, megállt, elolvasta az utcatáblát, megvizsgált minden szétágazó utat, majd hagyta, hogy érzései, ösztönei mozdítsák lábait a megfelelő irányba.

A legkülönösebb az volt a kóborlásban, hogy mindig tudta, merre jár, hiszen oly sokáig tanulmányozta a térképeket, hogy beleivódott elméjébe. Úgy érezte, eddig madártávlatból, fentről, a levegőből látta a várost, és most, egy bátor ugrással lent termett a megragadható valóságban, ahol szagolhatja, érezheti az utcákat, kerteket, bokrokat és fákat, talpa alatt az aszfalt kemény simulását.

Ezen a napon más volt hazatérni, leckét írni, még szülei veszekedése is valótlannak tűnt. Tanulás után azonnal elővette a Budapest-térképet, és megnézte, merre járt, végigkövette délutáni barangolásának útját „fentről” is, és emlékeztében hozzáidézte a valóság képeit. Kimerülten feküdt le, de izgatottan gondolt a következő napra, és forró bizsergés áradt szét testében az elalvás utolsó pillanataiban, mikor elképzelte, hogy tanítás után újra elindul a tekervényes utcákon.

Másnap nyughatatlanul fészkelődött az iskolapadban, alig várta, hogy véget érjen a délelőtt. Még az is megfordult borzas fejében, hogy egyszerűen ellóg az utolsó óráról, de féltékenysége és kötelességtudata visszatartotta. Mikor végre kicsengettek, villámsebességgel pakolta el könyveit, füzetait, felpattant és kiszaladt a teremből, végigfutott a folyosón, és boldogan lökte ki az iskola fémkeretes kapuját.

Hónapokba telt, míg bejárta a környéket, s mikor már minden utcát, teret és udvart ismert, egyik délután felszállt egy trolira, és elutazott pár megállót. Az új terep új élményeket hozott, és Zsombor ráébredt: a világ végtelen.

Mikor középiskolás lett, egy másik kerületbe járt, és már az iskoláig is utaznia kellett, így újabb távlatok nyíltak. Tanítás után egy távolabbi kiindulóponttól kezdett kóborolni, és a város újabb szeletét falta be. Ahogy idősebb lett, már nem kellett négy órára hazamennie – megnyílt számára az idő kapuja.

Évekig járta magányos útját, míg egyszerre rádöbbsent, minden utcában járt, minden körutat megismert, az összes közlekedési eszközzel végigutazta a teljes távot, végállomástól végállomásig. Ekkor elhatározta, hogy mindent megnéz újra sötétben is, és újrakezdte hosszú vándorútját a városban. Minden máshogy hatott, mint nappal, egészen új dimenziók nyíltak a sejtelmes esti megvilágításban. Egyes utcák komorabbak, félelmetesebbek lettek a halovány éjszakai közvilágítás sárga magányában, míg a belváros felújított lámpaoszlopai díszes ragyogásba öltöztették a még éjjel is nyüzsgő utakat. A külvárosi házak sötétben

hallgattak, és valami nagy nyugalom áradt a számtalan egyforma, vak ablakból, a város szívében pedig rendíthetetlenül álltak a büszke házak fénykötösükben.

A legkülönösebb a hajnal volt; mindenhol kéken derengett elő, valahonnan az ősidők távoli misztikumából, és először a madarakat ébresztette, aztán hazaküldte a macskákat, s csak ezután keltette föl az embereket a kávé illatával. Van egy pillanat, amikor még mindenki alszik – a későn fekvők már elnyugodtak, a korán kelők még nem ébredtek föl; Zsombor ezt az időszakot szerette leginkább, ilyenkor érezte, hogy egyedül ő létezik, rajta kívül nincs mozgás, az életet még nem lehelte elő a nappal.

Ezután az évszakok változását figyelte meg: nyáron izzad a város, az aszfalt tehetetlenül árasztja magából a forróságot, és a peremváros növényei tikkadtan próbálnak levegőhöz jutni. Csak az est hoz némi enyhülést, ilyenkor a lakótelepek ablakai tárva, mindenhonnan beszélgetések foszlánya szakad ki, és jólesik a hideg sör egy kerthelyiségben.

A legszebb az ősz, mikor a nap még aláhullajtja sugarait az égből, de már nem égeti oly forrón a várost, és elkél egy könnyű szvetter. A fák vörösarna levelei között szimfóniát játszik a fény, megkergeti egy hűvös fuvallat, és a körúton színesen táncolnak az esernyők, ha megered az eső. Aztán jönnek a ködös-hűvös reggelek és a homályos, levélszagú délutánok – lassan beköszönt a tél.

Az autók fekete sárrá tapossák a havat, de a külső kerületekben fehéren ragyog, s a mogorva emberek bosszankodva törnek át a buszmegálló felé. A napfény élesen csúszik meg a jeges járdákon, és megcsillan az ereszekon csimpszakodó jégcsapokon.

Felsóhajt a szív, mikor megérzi a tavasz illatát a hosszú tél után. Lassan ébred a föld, felenged a fagyból, rügyek pattannak, fellélegzik az élet, és az ég esővel áldoz. Végül virágokkal díszítik magukat, és leveleket öltenek a fák, rovarok születnek, rajzanak ki a vizekből, a gubókból, levetik vastag, torz ruhájuk, szárnyaikat próbálják, s messze szállnak az égbe – újralendül a létforgatag kereke.

A megfigyelések tapasztalataihoz végül hozzákapcsolta érzéseit. A legelső benyomások sorra változtak át, és egyre finomabb árnyalatokat öltöttek szívében, mikor ismét ellátogatott ugyanarra a helyre. Különös volt, hogy egy elhagyott utca nappal nyomasztó, kihalt csupaszága hogyan változott nyugodt csenddé éjjel, vagy egy sürgő-forgó, barátságos tér hogyan alakult fájdalmasan magányossá és félelmetessé estére.

Minden meghívást elfogadott, hogy még közelebb juthasson a valósághoz, s így behatolhatott a házak belsejébe, a zárt kapukon túlra, körfolyosók intim világába, végül még beljebb: lakások legmélyebb személyes létébe. Előítéletei eloszlottak, mikor belülről nézett ki az utcákra és közterekre, és beelátott az ott élők életébe. Érzékei kiélesedtek, és tudta, melyik utcasarkon merre kell kanyarodni, melyik utcát kell elkerülni bizonyos napszakokban, s melyik biztonságos.

Aztán elköltözött otthonról, és belépett a teljes szabadság állapotába. Nem kellett többet megfélemlenie az otthoni elvárásoknak; ha ahhoz volt kedve, napokig nem ment haza. Ez idő tájt indult el az országban. Egy nyári reggel kiment a vasútállomásra, és jegyet váltott a legközelebb induló vonatra, aminek egy Pest melletti település volt a végállomása. Érdeklődése határtalan volt, figyelmesen beba-

rangolta a főváros környékét is; harminc-negyven kilométernyire minden hegyet, dombot, erdőt és rétet bejárt, megismerte a falvakat és tanyákat. Megtanulta, hol kell belépni egy faluba, hogy ne támadják meg a helyi keménylegények, és ne tépjék meg a kutyák.

Én egy tavaszi délutánon ismertem meg Zsombort, amikor a nap erejét még elfújta a tél hűvös lehelete. Az ég fényeskék volt, és mi késő estig sétáltunk a kerületben, Zsombor pedig lassan és óvatosan mesélte el a legfurcsább történeteket, amiket kóborlásai közben élt át, kiszínezve fantáziája és vágyai fékezhetetlen képeivel. Teljesen rábíztam magam, hagytam, hogy vezessen az utcák labirintusában. Szivarra gyújtottam, figyelmes elmével hallgattam a különös világ kibomlását, és lelkünk találkozott az ürességben.

A raktáros

Megint munkás lett. Az óra hajnalban szakítja ki rémült álmából. Idő nincs még egy kis szunyókálásra, azonnal kell kipattannia a takaró alól a fáradt világba. Víz, kávé, fűz, üritkezik, műanyag dobozba pakolja ebédjét, és kilép a sötét téli reggelbe.

Az utca narancssárga lámpafénybe burkolózik, és csak a szél rázza a fák meztelen ágait. Az emberek fekete kötött sapkákban, zsebre dugott kézzel topognak a megállóban. A buszon kedvetlen munkások gubbasztanak vagy csimpaszkodnak fáradt-szálkás arccal a kapaszkodókba. Ha szerencséje van, talál egy helyet, ahova befészkelheti magát és olvashat. Legtöbbször kénytelen bezsúfolódni a meleget felpöfentő kabátok közé. A hajnal szörnyei köhögnek, ásítognak, és valaki szájából mindig emelődik a bűz terjed szét, megtöltve a szűkös teret.

Átszeli a sötétben fodrozódó Dunát, aminek vizén szikráznak a rakpartok lámpái és a vár aranygömbjei. Budán át kell szállnia villamosra. Még sötét van, amikor megérkezik. A megállótól a raktárig elszív egy cigarettát.

Az öltözőben állott lábszag. Lekezel a kollégákkal, aztán átöltözik munkásruhájába, és belebújik a fémbetétes cipőbe, ami véresre töri büdösre izzadó lábát.

Odanyomja csipogóját a beléptető érzékelőhöz, és elindul befelé.

Az automatából kávé vesz, és beül az étkezőbe. Bele-beleszól a beszélgetésbe, közben megeszik egy zsemblét a kávéhoz. Hét óra előtt felkászálódna, és szét-szóródna a raktárban.

Hátraballag az ablaktalan, hideg részlegbe, ahol aztán egész nap dolgozik. A vendéglátóiparban használatos fémkocsikon tolják oda hozzá a könyvkupacokat, amiket aztán kartondobozokba csomagol. Az asztal a derekáig ér, kényelmetlen pózba kell meghajtania magát. Délre már minden porcikája fáj, egyik lábáról a másikra áll, hogy pihentesse őket. Mint a sivatagi gyíkok, hogy hűtsék végtagjaikat.

Csoportjának kilenckor van tíz perc szünete, akkor kimegy rágyújtani a raktár elé a többiekkel. Aztán visszakullog a csomagolóasztalig, és délután egy óráig csomagol. A kész csomagokat egy hatalmas tárolókocsiba gyűjti.

Egykor fél óra ebédszünet. Bemegy az étkezőbe, megmelegíti a mikróban az ételt. Némán eszik. Hallgatja kollégái szitkozódását és panaszkodását. Elmossa ételhordó dobozát, visszateszi a nejlonzacskóba, fel a polcra.

Fél kettőtől hétig újra csomagol. Keveset beszél, de ha kérdezik, válaszol. Keveset kérdezik. Még új itt. A raktárban.

Hét órakor befejezik a munkát. A kijáratnál sorba kell állni, hogy az érzékelőhöz érintse a csipogót, majd az őr átvizsgálja, nem lopott-e. Az öltözőben tömeg van, láb- és izzadságszag. A munkások émelyítő dezodorral fújják be búzló hónaljukat. Valaki mindig viszi a szót. Sietve átöltözik, zoknit vált, közben megcsapja orrát saját lábának poshadt szaga.

Kilépve rágyújt. Már besötétedett. Egyedül megy a megállóba. Hazafelé állnia kell a járműveken. Fáradt, nehezen viseli. Ha mégis le tud ülni, elbóbiskol.

Mikor hazaér, levetkőzik, és azonnal kezet mos. A felesége megkérdi, milyen napja volt. A szokásos, feleli. Aztán oldalt lefekszik a szőnyegre, hogy játsszon gyerekeivel, de közben elalszik.

Felriad. Elaludtál, mondja szánakozva felesége. Igen, elaludtam, válaszolja. Nehezen feltápáskodik, bemegy a fürdőszobába, mosakszik, megmossa a fogát, aztán lefekszik. Gyereke még visong, de ő már csak távolról hallja a görgő szóttagokat, lassan elnyeli a tompa, kegyetlen álmot, hogy aztán hajnalban rémülten riadjon fel az ébresztő vinnyogására, és elindulhasson a rettenetes raktárba.

Halmai Tamás

Előfeledések (XXXI–XXXV.)

Lélekműsor

*Próba az élet, s izgulunk, milyen lesz
az előadás angyalpublikumnak.
Visszatapsol-e Gábrriel? Szeráfok
öltöző előtt várnak majd virággal?
Hány évadot bír el a lélekműsor?
Telt ház előtt mint fény léphetni színre:
a Karma Arnyjáték vár téged is!*

Pórusok

*Ajeet Kaur? Vagy angyal énekel?
Torok nélküli lélegzet e hang,
mintha igénybe levegőt se venne,
testetlen rezgés, anyagtalan hullám,
a hallható fény halvány áramlása,
nem is fül hallja, hanem pórusok.
Áldó zene: tégeddé ízesül.*

Mag

*Csontok, inak, idegek gabalyodnak
harmóniába: összegömbölyödvést
egyetlen lelket imitál a két test.
Szöszös pokróc alatt közös a mítosz:
álmot ébreszt aranykor androgünje.
Angyalt talál, aki embert keres.
Ki magát az egymás magjába rejti.*

Eszmélet

*Nem eszmék bélelik: a vers eszmélet.
Még pontosabb, ha úgy fogalmazunk
(ha úgy fogalmaznak pontatlan eszmék):
vers az eszmélet. Ha tudattá tisztul.
Ha tisztasággá üresíti álom,
éber semmi képzelte istenemlék.
Szeretni óhajtoz gondolat is.*

Hazatérő

*Ki találta föl, s mi titkot modellez
a kör, e hazatérő egyenes?
Méretlen ünnep sajdít kamrát, pitvart;
rög hullámszik lomha meder alatt;
ki végre? Aludj. Bíbor szárny palástol:
párhuzamos Isten a szerelemmel;
rózsát sebez vérig bocsátatlanság.*

Lengyel András

Az „ördög ganéja”

A hamis realitás termelésének artisztikus tudománya

A Kosztolányi-kutatók előtt nem ismeretlen, hogy Kosztolányi Dezső Pázmány Péternek nagy tisztelője volt. A *Nyugat* 1920. októberi számában elismerő esszét írt és közölt róla *A magyar próza atyja* címmel (Kosztolányi 1920), majd évekkel később a konzervatív-kommerciális *Új Időkben* is visszatért rá (Kosztolányi 1928). Az 1920-as esszé a maga nemében magisztrális munka, az ellenreformáció „frontemberét”, a militáns hitvitázó főpapot beemeli az irodalmi kánonba. Érvelése némileg eltér a szokványos megközelítésektől, de irodalmi szempontból plauzibilis, sőt meggyőző. Pázmányt nem teológiai fejtegetései, hanem nyelve alapján ítéli meg s helyezi igen magasra. „Ő a magyar próza atyja és törvényhozója”, írta róla; „az első, aki egy ember liúktető gondolatait ágyazza a magyar prózába. [...] Azon a nyelven, melyen még csak enni és inni lehetett kérni és meghányi-vetni a családi élet történéseit, a földművelés kezdetleges műveleteit egyszerre leheletnyi gondolatárnyalatot bűvöl elő, váratlanul hangot ad a harag, szeszély, önkívület és részvét minden rezzelésének. Nincs többé lehetetlen ezen a nyelven.” (Kosztolányi 1920: 911.) Hogy a Pázmány előtti magyar nyelv jellemzése igazságos-e, vitakérdés lehet, de hogy ezen a nyelven Pázmány sokat finomított, kifejezőbbé tette azt stb., nem vitás. Aki olvasta írásait, élvezte remek képeit, igazat ad Kosztolányinak. S hogy ez az esszé nem bocsátkozik a teológiai fejtegetések rekapitulálásába, s nem is minősíti azokat, száz év távlatából is természetes redukciónak tetszik: az igazán fontos mai távlatból kétségkívül a nyelv, amelyen Pázmány megszólal, s amely sok szempontból máig minta lehet. A hajdani hitvita ma legföljebb néhány tucat, amúgy kitérő és érdemes kutató érdekkörébe tartozik.

Kosztolányi esszéje azonban ravaszul kódolt szöveg; nem csak arról szól, amiről beszél, implicite sok minden más is meghúzódik benne. Így például, horribile dictu, a hajdani hitviták „nyelvi stratégiája” is. Amit ugyanis Pázmány nyelvben dicsér, az éppen a hitvitázók nyelvi eszköztárát alkotta. Az „antipolitikai” nézőpont csak a *Nyugat* olvasóinak szólt – Kosztolányit valójában a polemikus Pázmány legalább annyira érdekelte, mint amennyire nyelve.

Összeállításunkkal szeretettel köszöntjük a hetvenesztendős Lengyel Andrást, folyóiratunk régi, megbecsült munkatársát. (A Szerk.)

Hogy Kosztolányit valójában az „egész” Pázmány érdekelte, s a nyelvet „mozgató”, vagy inkább a nyelvben is kifejeződő mélyebb stratégia is foglalkoztatta, arra már egy 1919. október 31-i Pardon-glossza is elég nyíltan utal. Az *Egy véleményen a Népszavával* című glosszája ugyanis nemcsak emlegeti Pázmányt, nemcsak nyelvteremtő teljesítményét hangoztatja, de magának a glosszának is Pázmány a mintája, s a hivatkozás is polemikus kontextusban jelenik meg. Méghozzá az akkori aktuális (s a hajdani hitvitákkal rokon) médiacsata kontextusában hivatkozik Pázmányra. „*Helyes a bógés, kedves Népszava. Szórol-szóra aláírjuk, amit itt felhoz. Az angol s amerikai urak csakugyan meg lehetnek botránkozva, hogy annak idején sötét tömegeket vonultatott fel minden ártatlan polgári szervezkedés ellen és a magyarság legszomorúbb idejében elvágatta a gyűléstermek villamos huzalait. Az is igaz, hogy az ellenvélemény sajtóját elrabolták, nem is vetették máglyára, hanem egyszerűen megszüntették és az előre kifizetett lapokat az előfizetők nem kapták meg. Szórol-szóra való, hogy a Népszavával puszpajtás bolsevizmus egymás után égette meg a tudományos könyveket, máglyára rakatta például Pázmány Péter köteteit is, amelyekben a magyar nyelv örök törvényei vannak lerakva, azon a címen, hogy »klerikális«.* [Itt a cenzúra egy szakaszt törölt.] *Vagy nem erről ír a Népszava? Akkor pardon.*” (PGI 79.)

A Pázmány-említés mellől sajnos hiányzik a folytatás, így csak találgatni lehetne, mit húzott ki onnan a cenzor. (Nyilván valami aktuálisan „érzékeny” utalást.) Két dolog azonban így is bizonyos. (1) Ez a glossza már Pázmány írásainak ismeretében íródott. S mivel az első Pardon-glossza csak kevéssel előbb, 1919. október 1-jén jelent meg, talán nem megengedhetetlen a föltételezés, hogy már a rovat ötlete és megindítása is a Pázmány-életmű ismeretében történt. De ha (2) a Pázmány-életmű természetének tudatosulása mégiscsak október vége felé történt volna meg, akkor is bizonyos, hogy az *Egy véleményen a Népszavával* retorikai stratégiája lényegét tekintve megegyezik a hitvitázó Pázmánynak az *Őt szép levélben* (1609) és az *Őt levélben* (1613) alkalmazott érvelési metódusával. Azaz a közvélekedéssel ellentétben Kosztolányi Pázmánytól nemcsak „nyelvet” tanult, hanem valami mást is.

Hogy pontosan mit, azt érdemes közelebbről is szemügyre vennünk.

*

E ponton célszerű Kosztolányinak az egyszer részben már idézett egyik mondatát közvetlen előzményeivel együtt újra idézni: „*A protestáns harcosok, akik annak idején lándzsát törtek az új hit mellett, csak az igazsággal akartak hatni, a szép szavakat megvetették, képzeletüket, rokon érzésüket, vagy gyűlöletüket pórázon tartották, a szó képzeletét éppúgy nem szerették, mint a katolikusoknak templombéli »bálványos« szent képeit. Pázmány Péter az első, aki egy ember lüktető gondolatait ágyazza a magyar prózába.*” (Kosztolányi 1920: 911.) Ez a jellemzés, ha jól belegondolunk, nem más, mint a szikár, száraz racionalitással szemben a képszerű, artistikus érvelés fölértékelése – s persze egy füst alatt az igazság zárójelbe tétele. Ez az attitűd tovább finomodik az esszé egy másik helyén, ahol Kosztolányi arról ír, hogy Pázmány „*hamis gáncsok és látszat-ellenvetések özönével mesterségesen dűhíti és az ellenfelére uszítja magát, hogy aztán a harag szülte rajongás tüzeiben annál tündöklőbbben és lázasabban ragyogjon föl egyetlen igazsága, az, ami az ő lelkében*

igazság.” (Kosztolányi 1920: 912.) Ebben nem nehéz fölismerni a szubjektív, vélelmezett egyéni igazság igazolását, amelynek verbális érvényre juttatása megengedi a „hamis gáncsok” és „látszat-ellenvetések” retorikai alkalmazását is. Mindez pedig a Pardon-rovat olvasóinak már ismerős lehet, hiszen itt voltaképpen a rovat gyakorlata pozitív, affirmatív stilizálásban jelenik meg.

S az is kiderül az esszéből, Pázmány szövegei inspirálták Kosztolányit. Az esszé első mondataiban expressis verbis kimondta: „Pázmány Péter közelebb áll hozzám, mint bármelyik más prózáirónk. Szinte naponta olvasom. Az a vastag kilenc kötet, melyet a magyar tudományos egyetem adott ki, imádságos könyve, hitvitái, haragos prédikációi és országmentő levelei, napjaim kedves enyhülete és fölfriessítője.” (Kosztolányi 1920: 911.) (NB. Vegyük észre: Pázmány „hamis gáncsokkal” operáló „levelei” itt mint „országmentő” írások jelennek meg. Ez bizony markáns politikai, retorikai és morális állásfoglalás.)

Nem kétséges, a Kosztolányi dicsérte pázmányi nyelvhasználat/nyelvteremtés mögött ott van egy rejtett, ám áttételeken keresztül is nagyon hatásos kognitív eljárás, amellyel egyaránt lehetett élni és visszaélni. S ami jelen összefüggésben különösen fontos, nyelvnek és kogníciónak ezt az összefüggését, mint a leírásból kiderül, Kosztolányi fölismerte. S bár „nyugatos” esszéjében, érthetően, nem ezt hangsúlyozta, „újnemzedékes” glosszájában élt a fölismeréssel. Igazat írt persze a *Nyugatban*, a teológiai témák csakugyan nem érdekelték, ám a pázmányi vitamódszert, ezt a maga idejében nemcsak újszerű, de nagyon hatékony „kommunikációs” metodikát átvette és az aktuális igényekhez alakította.

*

A Pardon-glosszák írásakor Kosztolányinak már rendelkezésére állott a Pázmány-életmű „modern”, 1895-ös összkiadása. Az *Öt szép levél* az összes művek második kötetének 503–620. lapjain, az *Öt levél* a IV. kötet 701–799. lapjain olvasható. (Mindkettőt Rapaics Rajmond adta közre.) A két – egyébként összetartozó – szöveg a közelmúltban (2019) kritikai kiadásban is megjelent az Universitas Kiadónál. A barokkos címe a kötetnek: *Egy keresztény prédikátortól, S.T.D.P.P. az kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinczi Péter uramhoz íratott öt szép levél* (1609). *Egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél* (1613). Ezt a kötetet Horváth Csaba Péter rendezte sajtó alá, s a Pázmány Péter Művei 10. kötete. (Az alábbiakban ezt az új kritikai kiadást idézem, PPM rövidítéssel.)

A két hitvitázó iratnak mára elég nagy irodalma is van; mind az 1609-es, mind az 1613-as levélről többféle értelmezés született. (Ezekről az új kritikai kiadás jegyzetei számot is adnak.) Szempontunkból most azok az értelmezések a legfontosabbak, amelyek a két mű eltérő karakterét is jellemzik. A legbeszédesebb distinkcióval Balázs Mihály (2008) élt, amikor leszögezte: „az 1613-as kiadás esetében a rendkívül szellemesen, s kivételes nyelvi erővel működtetett, de kíméletlenül elmarasztaló szatirikus beszédmód a jellemző”, az 1609-es vitairat viszont még nem megy el ideig, és az „szinte megingás nélkül lépked a kifinomult ironia nagyon keskeny ösvényén” (Balázs 2008: 403–404., PPM 10: 273.). Azaz az *Öt szép levél* 1613-ra az *Öt levélben* „iróniából szatirikussá válik” (PPM 10: 273.), mondhatnánk, retorikailag radikalizálódik.

A szöveg (s ez mindkét változatra érvényes!) a hitvita-irodalom része. „A hitvita eredendően [...] dialóguson alapuló szóbeli műfaj, amelyet a könyvnyomtatás a maga szélesebb közönséget megszólító módján megváltoztatott”, és idővel már „nem a másik fél meggyőzését, hanem sokkal inkább a saját felekezeti identitás megerősítését szolgálta” (PPM 10: 268.). Pázmány 1609-es művét az irodalomtörténet-írás „a barokk kori magyar irodalomtörténet mesterművének” tekinti, mivel klasszikus szépirodalmi formát választott, és „az irónia eszközeivel szégyeníti meg a vitapartner protestáns prédikátorokat” (PPM 10: 268.). A megszegyenítéshez a hitvita-irodalom teljes „tudományos” eszköztárát és teljes retorikai potenciálját bevetette (PPM 10: 268.).

*

Van-e, lehetséges-e a hitnek igazságkritériuma? Eldönthető-e, hogy valamely hit „igaz” hit-e?

A Gödel-féle határozatlansági elv szerint valamely tétel teljes, maradéktalan igazolása elvileg sem lehetséges. S ha ez érvényes a szigorú logikájú matematikai bizonyítás esetében, sokszorosán igaz az eleve hitszerű gondolati konstrukciók esetében. Ezeknél az előzetes, nem racionális opció minden további lehetőséget meghatároz, s így minden érv, pró és kontra, csak utólagos racionalizáció lehet. A nem racionális racionalizálása pedig magán viseli eredete antinómikus szerkezetét. (Ebből a szempontból a vallási hit és a politikai hit nagyon szoros rokonságban van.)

Pragmatikus igazságkritériumok természetesen vannak. Ilyen kritérium például a történeti viszonyítás. Azaz: az elv, amelynek „igazsága” kérdéses, hogyan viszonyul a tradícióhoz, a „szent” (szentként elfogadott) valamilyen autoritás által kinyilatkoztatott szöveghez? Igazolja-e a szóban forgó elvet a „Szentírás”, például valamelyik apostol, régi „doctor” vagy más ilyesféle tekintély? Ez eldönthető, mondhatnánk, pusztán csak filológiai kérdés, s ilyenkor csak a régi és az aktuális szöveg értelmezése a feladat. Az ilyen igazolás azonban csak történelmi igazolás, nem valamely elv elvi igazsága, csak hagyományba illeszkedése vagy hagyománytól való idegensége az, ami kiderül. A saját álláspont igazolásának nagyon hatásos eszköze, amellyel máig igen sokszor és sokféle helyzetben élnek, az ellenfél álláspontjának diszkreditálása is – például ellentmondásainak kimutatásával. Ha az ő álláspontja problémás, akkor az enyém, amely szemben áll vele, természetesen jó. Ez a logika azonban lehet hatásos, de nem elvi igazolás; ez is csak pszeudoracionális megoldás. Vannak azonban olyan esetek, amikor mindez már nem elegendő. A papi nötlenség elve például már tisztán gyakorlati kérdéseket is fölvet, és így gyakorlati igazolást is igényel. Ezzel persze a szent szövegekhez való viszony is igencsak kinyílik, s az érdek, mint a „valóság” rejtett szerkezete, kritériummá (s persze vitaponttá) válik. Az érdek viszont az „igazsághoz” viszonyítva csak korlátozottan legitim összefüggés – ezért általában rejtése (kódolása) is szükséges. Ezzel pedig nem átláthatóbbá, hanem éppen hogy komplikáltabbá válik a kérdés; így többszörös igazolás válik szükségessé. S ezzel újra igazolatlan és igazolhatatlan posztulátumok és tabuk moderálják az értelmezést. A hitvitákban ezért áttételesen, de kimutathatók az érdek nyomai, intenciói, ám ezek az általános igazság áruhájában jelentkeznek, hiszen az érdek a maga meztelenségében nem vindikálhatja magának az általános érvényességét.

Parciális marad. Ezért minden hitvita tulajdonképpen a parciális egyetemesség transzformálásának lehetősége/lehetetlensége körül zajlik, és az igazolás sikere azon múlik, az érvelő megleli-e azt a médiumot, azt a mediátort, amely ezt az átalakítást „meggyőzően” végzi el.

A leghatékonyabb médium maga a nyelv, pontosabban a nyelvi alakban megjelenő, általános érvényességet hordozó kognitív sémák („sztenderdek”) össze-rendezett mozgatása. Ezek, nyelvészeti terminológiával élve, a proverbiumok, s a proverbiumszerű, a proverbiummá válás felé mozgó alakzatok, olykor csak jókor és jó helyen alkalmazott frazémák. Csupa olyasmi, amiben Pázmány Péter erős volt. Néhány ilyen nyelvi formulája: „nem mind bors, amit a Kalmár ebe hullat” (PPM 10: 212.); „mint a tőkben esett egér, nem tudok valahová lenni” (PPM 10: 211.); „Szaladgy Farkas, inadban az Igazság” (PPM 10: 261.); „Áruloia az Igassagnac, a ki az Igasságért hazugságot mond” (PPM 10: 21.); „hiussag, es csak az ember agiánac alkotmánia” (PPM 10: 22.); „kinél az igazságh es hazugsagh, az tisztességhes azzoni allat es az hires kurua, egy nyomba iarnac” (PPM 10: 135.) stb.

A sztereotip – vagy a sztereotipizálódás irányába mozgó – nyelvi alakzatok kognitív funkciója egy sajátos jelentésátvitelben ismerhető föl. Önmagukban ezek az alakzatok érzékletesek, közös tapasztalatot fejeznek ki, evidenciaélményt adnak, az ismerőség és az elfogadottság autoritásával bírnak. Mivel már nem szorulnak külön igazolásra, a szemantikai hordozórakéta szerepét töltik be, bármilyen tartalmat célba visznek. Rajtuk keresztül a parciális/esetleges az általánosság jegyét veszi föl. A jelentés érvényességi köre így kitágul, merőben másféle ismeretekre is átvivődik. Ahogy Adorno mondja, az úgynevezett sztenderd a közönségigényből jön létre és a közönségigényt elégíti ki, miközben illegitim módon kiterjeszti és megerősíti azt. Ha például azt mondom, hogy „kutyából nem lesz szalonna”, már egy kutyától és szalonnatól független tapasztalatot idézek föl, s így a kutya és a szalonna viszonya olyasmire vetül rá, amelyet vagy jellemez ez a viszony, vagy nem, de én, a beszélő rávetítem ezt az „evidenciát” a nem ismertre, a tapasztalat körén kívül esőre. Pázmányról szólva Kosztolányi alighanem kimondatlanul is erre az artistikus, de illegitim jelentéskiterjesztésre, átvitelre utal, amikor arról beszél, hogy Pázmány alkalmassá tette a magyar nyelvet az addig ki nem fejezett „gondolatárnyalatok” kifejezésére, érzelmek, indulatok stb. „rezenékeny” megjelenítésére. Ám ő nem beszél róla, mi viszont már nem hallgathatjuk el, ezek a nyelvi alakzatok nem mentesek a rejtett kognitív szerepvállalástól. Szemléletességük, képszerűségük mélyén rejtve, de hatékonyan egy már nem konkrét-esetleges érvényesség is dolgozik. A konkrét-esetleges általános érvényességre tesz szert, azaz a nyelvi alakzat valami mást is célba juttat; a jóízű bölcsesség például hitigazságok illegitim érvényesülését segíti.

Hogy ez mennyire legitim eszköze a kommunikációnak, esete válogatja. A nyelvi-kognitív sémában mindenesetre benne rejlik az illegitim határátlépés lehetősége is, és ezzel a hitvitázók, maga Pázmány is, éltek. Méghozzá, a jelek szerint, tudatosan. Pázmány például expressis verbis kimondta (igaz, ellenfele szájába adva a szót): „enis egyszer meg-tanúlltam vala, mint kellyen mind két kézre hánni az csell, és útát vesztetni az ellenseggel” (PPM 10: 212.). Majd elismerte:

„hátunkhoz asz, a mi reank ragadott, hogy hamis Hir-költök vagyunk az Praedikatorok” (PPM 10: 213.). Bizony az, amit ő is magas színvonalon és igen hatásosan művelt, az már a hamis valóság termelésének modern tudományaként írható le.

Kosztolányi pedig e téren is született tehetség, és egyben igen jó tanítvány volt.

*

Az erudíció és a lelemény Pázmány szövegében kétségtelen, hatását ezek nagymértékben előmozdították. Szempontunkból azonban ezekkel legalábbis egyenrangú fontosságú a vita tétjének tematizációja. A vita tétje ugyanis végső soron a hitelvekben testet öltött, vagy éppen azokban eltorzult, hamissá lett „igazság” – a hit, amelyen megütköztek a nézetek, az „igazságon” fordul meg, igazolódik vagy cáfolódik (hiteltelenedik). A szituáció tehát kísértetiesen hasonlít ahhoz, ami 1919/20 Magyarországon is volt. Hitek és meggyőződések dőltek meg, a világ kifordult sarkából, s rövid pár hónap alatt fölcserélődtek a pólusok: ami „tegnap” támadó, offenzív erő és vélekedés volt, „ma” defenzívába szorul, támadások kereszttüzebe kerül – ám egyik pólus képviselői sem érezhették biztonságban magukat. Minden pozíció bizonytalan volt s ideiglenes. A „kommunikációs” helyzet pedig melegágya az agresszióknak, amelynek a háború már amúgy is megágyazott. Kosztolányinak tehát, sérelmei és helyezkedési kényszere miatt, Pázmány tagadhatatlanul artistikus, hitvitázó metodikája orientációs segédeszközt adott.

Pázmány, már írása elején, afféle kommunikációs traktátust ad. Tétélesen leszögezi: „Ha ellenetec nincz jo Vraim [...] rövid szoval megh mutatom, melly csalárdul akariác a pártos Tanitok el tüntetni az Igazsaghot hogy megh tantoricsac az Embereket, el ideghenysec az igazssagtul, és az ő halhatatlan hazughagokkal, s ördögghi mestersegekkel, az fő emberec akarattiat, maghokhoz hodoltassac, és az az ő hitekhez kapcsolliác.” (PPM 10: 47.) Pázmány három részre osztja a maga programját. (1) „Először megh mondom igazan, es lelki ismeretem szerént, mit higgiem es tanicson az Romai Ecclesia a Hitnecc kötetesegérül.” Ez alapján kiderül, „minemü lelki ismerettel keresnec az partos tanitoc az kákan csomot, es setetseghet az vilagosságban” (PPM 10: 47.). (2) „Masodszor megh bizonitom, hogy csak Calumnia, patuarkodo vádlas”, amit az ellenfél mond. „Ezekből nap szyninél vilagosban ki nilatkozic, hogy a mi Atiankfay erouel csigázzac es tekeric gonoz ertelemre, es magyarazatra az Igassaghot.” (PPM 10: 47.) (3) „Harmadszor visza forditom es reatoc feiezem a ti karomlastokat.” (PPM 10: 47.) S ezzel nyilvánvalóvá teszi az ellenfél elvtelenségét. „megh mutatom, hogy [...] a mire ember gyalogh megh esküszic, lo haton azt megh szeghesse, söt azon egy lábön állua, megh esküdhetic, visza esküdhetic, es hitiucl szintén vgy kereskedhetic az ember, mind egiéb marhaiaual.” (PPM 10: 47.)

Ha Pázmány mára zavaróan régies ortográfiájával megbirkózunk, akkor okos és érzékletes érvelés áll előttünk. Az ellenreformáció leleményes *spin doktorát* olvassuk – s Kosztolányi meg is értette ez a kommunikációs instrukciót. (Erre már csak azért is jó esélye volt, mert Pázmány nyelvi artistikuma olyan militáns keresztény elkötelezettséggel párosult, amely 1919/20-ban a formálódó „keresztény-nemzeti” kurzus ideológiai őseként, megalapozójaként is fölfogható volt. Sőt még az sem lehetetlen, hogy Bangha páter, az Új Nemzedék tényleges irányítója Pázmányra mint lehetséges ősrre felhívta munkatársa figyelmét.)

A hitvitázó, így Pázmány is, értelemszerűen mindig saját álláspontját tekinti az „igazság” képviselőjének, vagy ha úgy tetszik, a helyes hitnek, és az ellenfeleket tartja a hamisság képviselőinek. A vita során azonban szükségképpen nemcsak minősíti, de érzékletesen jellemzi is ellenfeleit, s e jellemzésekből kibontakozik a hamis realitás termelőinek módszere, gyakorlata – amelyet, paradox módon, de szükségképpen, saját gyakorlata is demonstrál. Rövidre fogva: a központi fogalom, amely körül az értelmezések csatája dúl, az *igazság*. Mert a saját hit az igazság képviselete, a hitet az igazság igazolja, hitelesíti. A „pártos tanítók” az igazságot tüntetik el, méghozzá „csalárd” módon. A cél az emberek „megtántorítása”, „elidegenítése az igazságtól”, valamint a „halhatatlan hazugságokkal” és „ördögi mesterségekkel” a fő emberek „magukhoz hódoltatása”, azaz megnyerése – s ezzel a hitükhöz kapcsolása. S hogy hogyan ügyködnek céljaik eléréseért a „pártos tanítók”? A „kákán is csomót keresnek” és „setétséget a világosságban”. Azaz nem átfogó, elvont logikai elemzéssel dolgoznak, hanem beleakaszknak részletekbe, és a visszájára fordítják az összefüggéseket. A hitvita tehát „kommunikációs” küzdelem, s a harc *nem a megértésért* folyik, hanem a (potenciális) hívek *meggyőzéséért*. S ezt Pázmány demonstrálja is: hatni, meggyőzni akar, bármilyen eszköz bevetésével. Ha kell, indirekt érveléssel, az ellenfél érvelésébe belehelyezkedve, azt hiteltelenítve (mint tette az a Pardon-glossza is, amelyben – idéztük már – a Pázmányra való hivatkozás is fölbukkant). Ha kell, érzékletes metaforák csatába küldésével. Jellemző például, hogy amikor ellenfeleiről azt sugallja, hogy az ellenfél hitéből az következik, hogy „*amire az ember gyalog megesküszik, lóháton azt megszeghesse*” – voltaképpen egy klasszikus toposz variációját mondja föl. A remekül író és jól vitatkozó, ám az erkölcs bajnokának nem tekinthető Sallustius is azzal vádolta, egyébként ugyancsak kvalitásos, ám ugyancsak nem makulátlan ellenfelét, Cicerót, hogy más álláspontot képvisel ülvé, és mást állva. Azaz közönséges szélkakas. (Ld. Horváth István Károly Sallustius-esszéjét. Tiszatáj, 1965. 7. sz.) S az efféle metaforika, szerkezetéből következően, többnyire csakugyan hatásos, hiszen a vélemények „mozgása” meglehetősen általános tapasztalat, mondhatnánk, köztapasztalat. Csaknem bárkire ráhúzható e vád. – S a képes beszéd nagy, „kommunikációs” előnye, hogy a kívánt üzenet lényegét a logikáról a szemantikailag mozgó, de legalábbis rögzítetlen, értelmezői szempontból „szabad” képre helyezi át. Maga a kép hat, s felülírja a szikár, konkrét logikumot, az általánosság „igazságába” emelve át azt. Pázmány nyelvének képisége pedig igen erős, ilyen jellegű hatástörténeti potenciája igen nagy.

A metaforikus átvitel különösen akkor hatásos Pázmánynál, amikor rivális ellenfelei, például a lutheránusok és a kálvinisták megnyilatkozásait kell egymás ellen kijátszania. Az egyik „Lutherista” például azt írta, hogy csak „apolec dolgokban” van köztük eltérés, ám gyanútlanul idézte Beza egyik mondatát is, amelyet aztán Pázmány is idéz (hitelessége bizonyítékaként latinul), majd mindjárt le is fordítja: „*ved eszedbe ennek a Bezanac Istentelen Epicureassagát, kinél az Igassagh es hazusagh, az tisztességes asszonyi állat és az hires kurva egy nyomba járnak*” – majd egy kálvinistát is idéz és fordít: „*a mi tudományunkat ördögh ganéjának, mi magunkat pedig ördögnek hites szolgálójának [...] nevez Beza*” (PPM 10: 135.). Ezt követően Pázmány az egymás ellen fordított szövegekből azt a következtetést is levonja:

„ezekből és sok számtalan egymás ellen való undokításokból megtetszik, hogy ők is magukról bizonyoságot tésznek, hogy Eretnek mind az két fél” (PPM 10: 135.).

Maga a norma, melyet elfogad, persze igen magas. Idevágó tézise, egy saját fogalmazású tömörítvény, melyet megint latinul is megad, majd lefordít, nem kevesebbet állít: „Árulója az Igazságnak, aki az Igazságért hazugságot mond.” (PPM 10: 21.) De mikor mondunk hazugságot? Mi az, ami már hazugság? Erről Pázmány, nem véletlenül, hallgat.

*

Ha Pázmány hitvitázó leveleit és a Pardon-glosszákat egybeolvassuk, az időbeli távolság (kb. 300 év) és a tematikai különbség ellenére, nem lehet nem észrevenni egy nagyon mély szemléleti és metodikai rokonságot. Mindkettőből hiányzik az adott kor valóságának és érdektagolódásának racionális elemzése, leírása, mindkettőben a hitek különbsége generálja a küzdelmet, s mindkettőben a „mi” és az „ők” dichotómiája jelöli ki az igazság/hamisság viszonyát. Az igazság a miénk, a hamisság az ő jellegzetességük. De az igazság/hamisság kritériumai mindig impliciték és szubjektívek: az „ő” hamisságukkal a „mi” igazságunk áll szemben. S mindez merőben önkényes. Az aktuális, a mozgó érdek szerint. A minősítésnek nincs külső, „objektív” mércéje; az aktuális érdek jelöli ki mindenkor az ellenséget (a megnevezett ellenségek névsora a Pardon-glosszában például igen terjedelmes), és ez az érdek irányítja az értelmezést is. A fogalmi, diszkurzív megközelítés csaknem teljesen hiányzik, a képi, metaforikus megjelenítés dominál, a fikció és a realitás egybeemosódik. Egy másodlagos, teremtet, nyugodtan mondhatjuk: *hamis realitás* foglalja el a beszédteret. Az érdek persze többnyire kódolva van, mint „erkölcs”, mint „igazság” jelenik meg, s mint ilyen, nem szorul bizonyításra. „Evidencia.” Ez a későbbi születésű *homo moralis* ideologéma elfogadói számára meglepő lehet, de ha végiggondoljuk a glosszák funkcióját, már egyáltalán nem az. Az Andrássy Gyula pálfordulását értelmező glossza erről világosan beszél: „Andrássy Gyulában igenis az élet nagyszerű következetessége lüktet, míg a jelszavak mögött a tartalmat keresi, és nem elvéhdedett terminus technicusokhoz köti fölkanyarodó pályáját, hanem a benne élő mélységes erkölcsi parancshoz. A szavakat a történelem termi.” (PGI 312.) A kódolás jól átlátható: (1) az érdek előbb erkölccsé magasztosul, majd (2) a posztpardonos időkben ez az „erkölcs” szükségképpen problematizálódik. Kosztolányi ekkor már azt támadja, amit ő maga konstruált. Ennél azonban jelen összefüggésben fontosabb és árulkodóbb egy meghatározottság, amely doktrínákat ír felül és szavakat teremt. Ez az „élet nagyszerű következetessége”, amely Kosztolányi szerint a pálfordulásban is ott „lüktet”, s amely – vegyük észre – mint „egy ember lüktető gondolatai” Pázmány Péter „magyar prózájába” is beleágyazódik. S bár Pázmányról a *Nyugatban* Kosztolányi azt hangsúlyozza, hogy Pázmány után „ezen a nyelven nincs lehetetlen”, nincs olyan, ami ki ne lenne fejezhető, mi – már ismerve Pázmány műveit – már tudjuk, ez a nyelv a hitvitákban kiformalódott nyelv. Vagy ha úgy érthetőbb, a hitvitákon edzett „élet nagyszerű következetessége” lüktet benne. Ez bizony a nyelvi differenciáltság és a speciális érvelési metodika hallgatólagos összekapcsolása. A szofisztikált beszéd egy formájának (indirekt) fölmagasztalása.

*

Esterházy Péter azt mondja valahol, hogy „*Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot*” (Esterházy 2000: 9.). Ez a formula, mint érdeklődésélénkítő stílus, mint *bon mot* jó, de mint episztemiológiai tézis, csak korlátozott érvényességű. Az igazság teljességét sohasem ismerjük, csak közelítünk hozzá, részigazságokat (az ontológiák alapját képező „elemi” igazságokat) azonban ismerünk, hazugság pedig – köztapasztalat ez – *van*. Nagy kérdés persze, hogy a „hiányos”, részleges tudáson alapuló hozzávetőleges ismeret, vagy éppen a tévedés már hazugság-e, a hamis realitás része-e, vagy valami más? Bizonyos, az emberi tudás, azaz az igazság ismerete mindig részleges, fokozatosan kibontakozó, a tévedés és a hazugság igazságfoka tehát, bár más-más mértékben, egyaránt korlátozott. A kettő között mégis ég és föld a különbség. Néhány, az összefüggéseket megvilágító példa erre.

Ismeretes, azt szoktuk mondani, a nap lemegy, vagy éppen fölkel, és csak-ugyan így is látjuk. Szemléletünk ezt a beszédmódot indokolja. Ám egy ideje már tudható, nem így van. A szemléletünkben megjelenő mozgás megtéveszt bennünket, a látvány (lemegy, illetve fölkel) perspektivikus tévedés, valójában a Nap, a Föld és más bolygók együttes és egymáshoz viszonyított mozgását érzékeli így, tévesen, a közvetlen szemlélet. Ez azonban nem hamis realitás, hanem csak látszat, amelyet a közvetlen emberi percepció hoz létre. Ez a látszat ismereteink gyarapodásával korrigálható, s ez a látszat nyitva hagyja a megismerés lehetőségét.

Van Kosztolányinak egy *A szörny* című „báb- és rímjátéka” 1917-ből (Kosztolányi 1918), amely a műfaj szándékolt „naivitásán” belül nagyon komoly fejleménnyel, a háború bizonyos következményeivel néz szembe. Ebben, enigmatikusan ugyan, de utal rá, hogy a háború valami nagyon bonyolult folyamat eredménye, ugyanakkor megjeleníti a „háború okozóját” kereső katonák reakcióját, akik végül megölik a „szörnyet”, vagyis azt, akit a „háború okozójának” tartanak. Mai távlatból nehezen lehet tagadni (bár van, aki tagadta!), hogy a „báb- és rímjáték” e ponton Tisza István gróf 1918 végi meggyilkolását anticipálta. Természetesen Tisza, a szó szoros értelmében nem volt az „okozó”, a háború nem egy személy hibája vagy bűne volt, de a háborús szenvedéseket lereagáló „néplélek” a maga szempontjából okkal és joggal értelmezte így Tisza szerepét, amely addigra teljesen összefonódott a háborúval. A gróf a gyilkosság pillanatában maga is úgy ítélte meg, „ennek így kellett történnie”. Szempontunkból azonban most nem is ez a legfontosabb, hanem az, hogy a gyilkosságot Kosztolányi *nem* előírta, hanem *prognosztizálta*: kiszámította, megjósolta. S igaza lett. *A szörny* tehát, lényegi ponton való sejtelmessége ellenére, nem a hamis realitás megteremtője, de ellenkezőleg, a döntő ponton a realitás egyik, sokak számára akkor még rejtélyes összefüggésének *föltárása*. (A bábjáték enigmatikusnak meghagyott dimenziója egyszerre árulkodik a szerző bizonyos korlátairól, s anticipálja majdani magatartásproblémáját. Egyféle hibának is minősíthető tehát, ám ez *A szörny* igazságfokát nem hatálytalanítja. A valóság lényeges összefüggésének a föltárása a döntő a valósághoz való viszony szempontjából.

Van Kosztolányinak egy nevezetes glosszája is 1920-ból (PGI 312.). Ez – címe: *A nemzeti gyászhoz – a Népszava szerkesztőjének, Somogyi Bélának a meggyilko-*

lásával foglalkozik, egészen pontosan a gyilkosság igazolásával. Látszólag Tisza meggyilkolása és Somogyi megölése párhuzamos fejlemény, „csak” az egyik az egyik oldalon, a másik a másik oldalon lett az indulatok áldozata. Ha azonban a meggyilkolt szerkesztő történetét közelebbről szemügyre vesszük, kiderül, maga a történet is más jellegű, és a történethez való narratív viszony is más. Tiszát, a háborús szenvedésekért elégtételt véve, katonák egy csoportja egyszerűen lelőtte, Somogyit viszont elrabolták, megkínózták, megölték, és – demonstratív gesztusként – a Dunába vetették. Somogyi meggyilkolása nem valamiféle spontán népharag megnyilvánulása volt, hanem előre megtervezett, megszervezett, a bosszút és a megfélemlítést kombináló, tudatos megtorlóakció. Még Somogyi kísérője, a semmiben el nem marasztalható fiatal újságíró, Bacsó Béla is (pusztán azért, mert ott volt), a megtorlás áldozatául esett. S ami szempontunkból mindezeknél fontosabb, a glossza írója ezt nem „megjósolja”, hanem utólag, szemrebbenés nélkül *igazolja*. S hogy igazolhassa, az áldozatból bűnöst fabrikál. A gyilkosságig vezető történeti folyamat jellege, dinamikája, az érdekviszonyok valóságos természetűe, „bűnt” és „büntetést” generáló logikája pedig rejtve marad. Az áldozat, bűnössé nyilvánítva, de bűnösségét nem igazolva, az akció negatív szereplőjévé alakul át. Azaz az áldozat és gyilkosai diametrálisan *ellentétes pólusai* az igazolás során, pusztán az alkalmazott retorika révén, *fölcserélődnek*. Ez nem „tévedés”, nem hiányos – részleges – tudáson alapuló naiv és hozzávetőleges elbeszélés, ez a valósághoz való viszony tudatos és célirányos meghamisítása. A kínos valóság átfestése, hamis realitással való helyettesítése.

Az igazság elzárásának „kommunikációs” eszköze és módja.

A glosszairó e „tudománya” pedig, Bezának, a régi auktornak (Pázmány magyarította) szavával: „az ördög ganéja”.

*

Igazság és hamisság relációjában nem kerülhető meg egy fontos kérdés. A szemlélet, a látvány *közvetlen* percepciója elégséges-e az igazság felismeréséhez? Ismeretes, az emberi percepció igen nagy százaléka a látáson alapul, s tény, a kép rengeteg olyan információt is tartalmaz, amely nem, vagy nem könnyen verbalizálható – azaz sokszor gazdagabb részletekben, mint a szó, amelynek a képet is le kéne írnia. Ugyanennek az összefüggésnek a másik oldala, hogy a szöveg képisége maga is képszerűen működik, és könnyebbé teszi a megértést: a „kép” a szövegben is jobban hat. A metaforikus narratíva „olvashatóbb”, mint a szikár absztrakció; Pázmány írásai például könnyebben befogadhatók, mint mondjuk Kantéi. Mindez azonban a befogadásnak csak egyik szintjére áll. A kép, a képiség önmagában nem tudja megadni azt, ami csak a közvetlen szemléleten „túlról”, a valóság elvont elemzésével tárható föl. Nemcsak a matematikai absztrakció teljesítőképességére kell itt gondolnunk, de az emberi társadalmak működésének – látszólag konkrét szereplőkre, eseményekre, személyközi viszonyokra stb. is fölbontható – megértésére és leírására is. Az 1914/20 közötti, korábbi példánkban már jelzett fejlemények megértési kötelessége is bevezet e problémakörbe.

Hogy ki volt például a „háború okozója”, korántsem olyan egyszerű kérdés, amelyre a közvetlen szemlélet – elvont elemzés nélkül – megadhatná a választ.

Rá lehet bökni ugyan valakire, például Tisza Istvánra, vagy a német császárra, esetleg Gavrilo Principre, vagy másokra, hogy ő volt az „okozó”, ám a pró és kontra érvek végeredménye aligha lenne megnyugtató. A kérdés megválaszolásához mélyebbre kell menni, absztraktabb szerkezeteket és működésmódokat kell átvilágítani. Hogy a közvetlenül nem szemlélhető is láthatóvá váljon. Hogy 1914/20 története, szereplőinek mozgása stb., s egyáltalán nem utolsósorban mindezek „eredménye” érthetővé váljon. A sok erről szóló rivális elbeszélés nem könnyíti, inkább nehezíti a megértést. Az „érthetetlen”, de legalábbis „zavaros” fejlemények örökre rejtélyesek maradnának, ha az elemző ész nem vetné alá analízisnek a közvetlenül nem szemlélhető is. Vagyis a szemlélhető mögöttesét. Akkor ugyanis nem derülne ki, hogy ez az időszak, mai szóval élve, a globalizáció első nagy konfliktusának volt az időszaka, amely már a globális tőkeértékesülés lehetőségeiért vívott, addig elképzelhetetlen mértékű és kíméletlenségű harcnak a generálója. A tét pedig a „nemzeti” (pontosabban: nemzetinek hitt) tőke pozícióinak megerősítése vagy elvesztése, a belőlük épülő gazdaságok megrendülése vagy/és alárendelt helyzetbe kerülése, e gazdaságok politikai felépítményének, a birodalmaknak a megsemmisülése, „nemzeti” tradícióknak és identitásoknak a szétporlasztása stb. stb. A kockára tett, elveszthető, s jórészt el is vesztett tétek sorolása könnyen folytatható lenne. De a történelem *camera obscurá*ja ekkor már nagyüzemi teljesítménnyel dolgozott: a valóságos viszonyokat, bonyolult kódolás után, a feje tetejére állította, s így nehezen átláthatóvá tette. A szerepek pedig felcserélődtek: a rendszerkritikus változtatni akarók, mint a nagy konszenzusból kilógó intellektuális vagy/és politikai „deviánsok” a katasztrófa bűnbakjaivá váltak, s azok, akik e szörnyű viszonyok privilegizáltjai voltak, pozícióik gyengüléséért elégtételt próbálván szerezni, megmaradt hatalmuk birtokában úgy változtatták meg az erőviszonyalakítás politikai, jogi stb. technikáit, hogy még a közösség addigi előnyei is a visszájukra fordultak. A világ tartósan kíméletlenebbé, ridegebbé vált. 1918/20 ennek a nagy, átfogó átalakulásnak a legvégletesebb összefüggéseit vetette fölszínre, tette közös, de jórészt meg nem értett tapasztalattá. A létharc végletessége pedig a nyers erőszak és a kifinomult manipuláció lehetőségeit egyaránt mobilizálta.

E folyamatban mindenki vesztes lett (Európa világtörténeti pozíciója például ekkor rendült meg visszafordíthatatlanul) – de persze nem egyenlő indulási helyzetből és nem azonos mértékben. Az elcsatolt Erdélyben birtokos arisztokráta vagyona például ilyen-olyan szerződésekre és alkuk révén nagyrészt átmentődött, Bethlennek vagy Bánfynak „Trianon” után is maradt mit a teje aprítania, de sokan földönfutók lettek. Egy fiatal költő pedig hamarosan már azt írta: „aki szegény, az a legszegényebb”. S mindez nem a „zsidók”, nem a „szabadkőművesek”, sőt még csak nem is a „bolsik” miatt következett be, hanem egy absztrakt módon érvényesülő logika dinamizáló ereje révén. Mindazok, akikre mint modern, szekularizált bűnbakokra ráterhelődött a végzetes metamorfózis felelőssége, s akikre ezért ráégett a stigma, valami a személyesnél sokkal mélyebben fekvő, hatalmát egy elvont logika szerint érvényesítő hatalom, a tőke helyett „vitték el a balhét”.

Az absztrakt elemzés föltárá erejének figyelmen kívül hagyása, az elemzés megbélyegző „kommunikációval” való helyettesítése persze nem volt véletlen. A nagy megrázkódtatás után, a változó körülmények közt is ez tette lehetővé az addigi végzetes gyakorlat folytatását, s ez lehetetlenítette el a közösség hatékony önkorrekciójának gondolati kidolgozását.

A hamis realitás termelése ezért a modern korszak nagy vízválasztója lett. Az emberi önemancipáció legfőbb blokkolója, a nyers erőszaknál is hatékonyabb, de az erőszaktól nem független állagvédő eszköz és módszer.

*

A nyelvi képszerűség használatának természetesen nemcsak veszélyei vannak, de lehetőségei is: élénkíti a szöveget, megkönnyíti a percepciót stb. – így nemigen nélkülözhetjük. Ám szemantikai természetete ideálissá teszi a rosszhiszemű használat számára. A nyelvi képet célirányosan lehet használni, s a kép fölszabadulván a történeti és logikai összefüggések diktátuma alól, az önkényesség eszközévé tehető. Jól szolgál például az ellenfél kigúnyolásához is – ha igencsak elszakad is a tárgyi vita látszatától is. A kép, ha kell mint képletes kommunikáció, igen hatásosan stigmatizál. Egyetlen példa erre Pázmánytól, két variációban (1609-ből és 1613-ból). A metaforikus „üzenet” ismételt előkerülése és finom retorikai fokozása egyaránt árulkodó. A hitszegés lehetséges „pönitenciáját” 1609-ben így formulázza: „*attúl [...] ne féljenek, hogy a Hit szegéséért oly Poenitenciát adjanak, mint Váradi Gál pap adott volt régebben, tudni illik, hogy az felső és alsó száját, mikor törlést kívánnak, árva csalánnal törölné esztendeig*” (PPM 10: 46–47.). Ugyanez 1613-ban így jött elő: „*Ne is féljen senki, hogy most a Hit szegésért oly poenitenciát adjanak, mint az Váradi Gál Pap adott volt régenten, tudni illik: hogy esztendeig az felső és alsó száját, mikor törlést kívánnak, árva csalánnal törölje.*” (PPM 10: 189.) Mindkét formulázás ügyes, elegáns, eufemizál és mégis brutális – az „alsó száj” ugyanis, nem kétséges, a fenéke, pontosabban a végbele nyílása a hitszegőnek, amelyet csalánnal törölni, képzelhetően, nem a legkellemesebb foglalatosság. S bár a megfogalmazás szerint e kínos „pönitenciától” most nem kell tartani, Pázmány gúnyszava megsemmisítő. A „hitszegő” ilyen büntetésének már kilátásba helyezése is elítél és *nevetségessé* tesz – s e retorika célja éppen ez. A diszkreditálás.

*

A hamis realitás előállításának irodalmi (írói) szempontból van egy igen érzékeny pontja: „technológiai” közelsége az irodalmi fikcióhoz. A fikció – per definitionem – a valóságtól való kisebb-nagyobb eltérés megszólalási módja. De a remekmű ezektől az eltérésektől függetlenül vagy éppen ezek által a valóság egy mélyebb, igazabb dimenzióját is ki tudja fejezni. Eltér például a világ konvencionális képétől, a fölszín domborzataitól, hogy az igazán fontosat, a mélyszerkezetet „láthatatlan” erejét és működésmódját megmutathassa. Az erre a státusra fölemelkedni nem tudó „közönséges” irodalom azonban megmarad olyan fikciónak, a valóságtól való olyan eltérésnek, amely éppen a lényegét nem képes föl idézni, s akaratlanul is a látszatok és a béklyózó konvenciók rabja marad. A fikció így megmarad önkényes és érdektelen világnak. Az ilyen „irodalom” története a modernség korában ezért temetetlen halottak tömegsírjába süllyed.

Tevékenységét maga Kosztolányi is művészetként fogta föl. Ismeretes, a „pardonozó” Kosztolányi még glosszairói tevékenysége művészi jellegét is hangsúlyozta. Ezt felesége, óvatlanul, ki is fecsegte a megsértett bécsi emigránsok előtt, mondván, a Dezső egy művész, őt nem érdekli a politika, ő hajlandó reggel az *Új Nemzedék*be, este a *Népszavába* írni, mert ő egy művész. S a feleség e fecsegését utóbb maga az író is megerősítette, jóllehet ez az öninterpretáció hamis. Úgy vélte, az újságírók megítélésének szempontjából az a döntő, hogy *hogyan* írják meg azt, amit bérmunkásként meg kell írniuk – függetlenül a képviselt politikai iránytól. Ez az interpretáció, szögezzük le még egyszer, hamis, – de nem teljesen megalapozatlan. A hamis realitás és az irodalmi fikció nagyon-nagyon közeli rokonok, van közöttük érdemi érintkezési felület. Nem is véletlen, hogy az egyik kései Esti Kornél-szöveg, a *Világ vége* paradigmaticus tisztaságban utal erre az összefüggésre. A fikcióbéli egyik álomleírás kapcsán olvashatjuk a vallomásértékű – önreflexív – szakmai tapasztalatot. Az álom, mondja az elbeszélő, „olyan valószerű, mint egy jó írásmű, mely a hihetlent és a túlvilágit hétköznapi keretbe helyezi, tények és adatok közé, s éppen ezzel teszi elfogadhatóvá, igazán meggyőzővé” (Pesti Hírlap, 1935. október 13., kötetben: *Tengerszem. 77 történet*. Bp. 1936. 153–157.). Ha a hamis realitás és az irodalmi fikció közötti alapkülönbséget abban véljük fölismerni, hogy az előbbi önmagát realitásként adja el, az utóbbi pedig fikcióként, azaz irodalomként, valami lényegeset mondunk ki, de nem a teljes igazságot. A probléma lényegét így még megválaszolatlanul hagyjuk. Relativizáljuk a valósághoz való viszonyt, s paradox módon eltüntetjük, vagy legalábbis elmaszatoljuk a jó irodalom (a hiteles, föltáró, megvilágosító szerepű fikció) igazságtartalmát. Azaz egyebek közt egybemossuk a jó irodalmat és a gyöngye irodalmat, pusztán azért, mert mindkettő fikciós szöveg, s így azonosítódik az előbbi igazsága és az utóbbi (irreleváns) hamissága. Pedig a rossz irodalom – művészi becsvágya ellenére, a lényegét adó inautentikussága következtében – nem kapja meg az „igazság” pecsétjét, érdektelen marad. A hamis realitás, a rossz (hiteltelen) fikció és a jó irodalom között másban van a különbség. Tetszik vagy sem, az *erkölcsben*, amely önmagában is valóságalkító tényező. A hamis realitás: a realitás áruhájában föllépő hamisság, a hiteltelen (rossz) fikció: az irodalom áruhájában föllépő hamisság (amelynek veszélyességét csak érdektelensége enyhíti), a jó fikció pedig az irodalom köntösében föllépő igazság – fikció a valóság igazságának mélyebb kifejezésére.

Mindez természetesen rossz hír az irodalmi nagyüzem munkásainak. Az irodalmi címke önmagában egyetlen művet sem tesz értékessé; a fikciós szövegek túlnyomó többsége pedig gyorsan és visszavonhatatlanul kihullik a releváns szövegek köréből. Még akkor is, ha a rossz „irodalom” indái kétfelé is tapogatóznak: a jó irodalom és a hamis realitás felé. De a kettő, végső lényegét tekintve, nem összeegyeztethető. Vagy-vagy.

*

Kosztolányi a Pardon-rovat megteremtésével és a rovat glosszáinak rendszeres írásával a hitvitázó Pázmány Péter jó tanítványa lett. Pázmányról szólva igazat mondott, őt, a hajdani kardinálissal ellentétben, nem az ellenreformáció korának

teológiai vitái érdekelték. Ő, miként mestere is, a *saját* korában élt, és saját kora ideológiai harcaiba kapcsolódott bele. De ötletesen, sok nyelvi leleménnyel, nyugodtan állíthatjuk: artistikusan. Úgy, ahogy – mutatis mutandis – Pázmány is. Am ahogy Pázmány, ő is mélységes képmutatással, csalárdul látta el feladatát. A morál, amely centrális szempontja volt a glosszáknak, az érvelés során amorális retorikává, célirányosan alkalmazott hatáselemmé változott. Viszont ez az alkalmazott „tudomány”, melyet egy hajdani „tanító”, mint láttuk, az „ördög ganéjának” nevezett, Kosztolányi tollán tovább fejlődött. Tömörebb és gyilkosabb lett. E tekintetben sokakat megelőlegezett.

Irodalom

- Balázs Mihály 2008: *Hitvita és fabula = A magyar irodalom története, I.* (A kezdetektől 1800-ig) Szerk. Jankovits László, Orlovszky Géza. Bp.: Gondolat, 394–409.
- Esterházy Péter 2000: *Harmonia Caelestis*. Bp.: Magvető
- Kosztolányi Dezső 1918: *A szörny.* = Uó: Káin. Bp. 133–144.
- Kosztolányi Dezső 1920: *A magyar próza atyja.* Nyugat, 19–20. sz. 911–917.
- Kosztolányi Dezső 1928: *Pázmány Péter.* Új Idők, ápr. 8. 411.
- Lengyel András 2001: *Egy Pardon-cikk s utóélete.* A publicista Kosztolányi portréjához. Magyar Média, 2. sz. 5–15.
- Lengyel András 2010: *Képzelet, írás, hatalom.* Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szeged: Quintus
- Lengyel András 2013: *A mindennapok szemüvegkészítői.* Sajtótörténeti tanulmányok. Bp.: Nap
- Lengyel András 2015a: *A „harcos templom” propagandistája.* Egy Új Nemzedék-cikk néhány tanulsága = „Inkább figyelj talán az irodalmat”. Írások Veres András 70. születésnapjára. Szerk. Jeney Éva, Kálmán C. György. Bp.: Reciti, 103–109.
- Lengyel András 2015b: *A Kosztolányi-életmű sötét oldala.* Eszmélet, 106. sz. 172–191.
- Lengyel András 2019: *A „pesszimista” presztízssértelmezés.* A Babits–Leopold-vita egy tanulása = Forrás, 5. sz. 62–77.
- PGI = *Pardon... az Új Nemzedék rovata Kosztolányi Dezső szerkesztésében 1919–1921.* Szerk. Arany Zsuzsanna. Bp. 2019: Osiris
- PPM = *Pázmány Péter: Egy keresztyén prédikátortól, S.T.D.P.P. az kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinczi Péter uramhoz íratott öt szép levél (1609) + Egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél (1613).* Sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta Horváth Csaba Péter. Bp. 2019. Universitas (Pázmány Péter Művei 10.)

Tverdota György

ne tékozzol bizalmadat

A 70 éves Lengyel Andrásnak

Kedves András!

Előző cikkemet, egy nyílt levelet, amelyet veled kapcsolatban írtam, ugyanezzel a megszólítással kezdtem. Jobbulást kívántam egészségi állapotodban, ahogyan most teszem, ezúttal egy József Attila-idézettel, amelyet nem véletlenül választottam ki: „*Ne hadd el magad, öregem*”. Írásom, amelyre utaltam, a *Jelenkorban* jelent meg, és polemikus válasz volt a József Attila prózai írásait közlétező, tavalyelőtt megjelent kritikai kiadásunk kapcsán tett megjegyzéseidre. A kettőnk régi kapcsolatát ilyen – kizárólag József Attila életművével kapcsolatos – viták szegélyezték, mióta 1980-ban először személyesen találkoztunk. Vannak viták, amelyek nem zárják ki a partner tudományos rangjának, munkálkodása értékes voltának elismerését. A mi vitatkozás barátságunk, úgy vélem, ezek közé tartozott. Jelen nyílt levelemet indító megszólításom olyan mondókát vezet be, amelynek célja ezúttal nem a vita, hanem a főhajtás a pályád és a rendkívül eredményes és színvonalas munkásságod előtt. De a régi rossz szokás rabjaként, ezt a tiszteletadást is egy vitázó gesztussal vezetem be.

József Attila *Vigas* című verséről szóló töprengéseim eredményeivel szeretnék felköszönteni 70. születésnapodon. Ahhoz azonban, hogy ezt megtehessem, az út egy állításoddal kapcsolatos egyet nem értésen át vezet. József Attila egyik legkényesebb prózai írásának, *A nemzeti szocializmusnak az értelmezése* során a *Vigas*t József Attila költői válaszában tekinted, amelyben a költő valamivel korábbi, Rátz Kálmánnal való kapcsolatával számolt le. „*Lengyel András arra figyelmeztet – írja kritikai kiadásában Stoll Béla –, hogy a felületes olvasattal szemben a vers nem valami tőkésről szól, hanem... a címzett Rátz Kálmán, az ún. nemzeti kommunizmus ideológusa.*” Ezzel az azonosítással szemben én a „felületes olvasat” híve maradok, és úgy ítélem meg, hogy a célba vett személy vagy típus éppenséggel „valami tőkés”, „ki fűtve lakik öt szobát”, akinek „szagos kis dorong szivarja”.

Azért érzem fontosnak a vitát, mert úgy érzem, hogy József Attilának ez a verse szól ma leginkább hozzánk, ha a világ dolgaiban el akarunk igazodni, és kedves András, a te Rátz Kálmánra korlátozó azonosításod, akár a Horváth Iváné, aki a megcélzott személyt az akkori kommunista mozgalom egyik, jómódban élő vezetőjének, Sándor Pálnak felelteti meg, a vers érvényét megengedhetetlen mértékben mindketten leszűkítitek. A polémia tétje ugyanis annak a korszerű, marxi

ihletettségű gondolkodásmódnak a hitele, amelynek József Attila egyik kezdeményezője volt, és amelynek – mint nemrég olvasott kitűnő esszéjé, az *Ellenkultúra peremhelyzetben* című tanulmánykötet koncepcióját tovább fűző *Marginalitás és ellenkultúra* bizonyítja – te magad is, hozzám hasonlóan, a híve vagy. Ez a közös bizalom az utóbbi időben oly nagy kedvvel megrugdosott eszmerendszerben az egyik olyan elem, amely kettőnket minden vitánk ellenére összeköt.

Említett esszéjében elemzed a modern kultúra szerkezetét és rámutatsz a kulturális élet többszörös feltételezettségére, a veszélyekre és esélyekre, amelyek kultúránk sorsát befolyásolják. József Attila gondolati fejlődése, különösen 1933 után, a kezdeti kultúraépítő önbizalomtól a saját közösség kultúrateremtő képességének jó szándékú, de könyörtelen vizsgáztatása, kritikája felé haladt. Esszéjé mintha ennek a József Attila-féle marxi ihletésű kultúrákritikának, kulturális önkritikának a továbbvitelére tenne kísérletet. Az irányt, amelyben itt elindultál, jóváhagyom. A *Vigasz* viszont az én számomra azt mutatja, hogy József Attila azt is megértette, hogy minden komplikáció közepette léteznek szilárd tájékozódási pontok, amelyek szerint még ebben a kusza, modern kapitalista társadalomban is jól el lehet igazodni. Ilyen axiómát fogalmaz meg a költő ebben a villoni balladájában.

Arra az útra, amelyen 1933 végén a *Vigasz*hoz eljutott, a húszas évek elején lépett, amikor makói diákként először nézett szembe a korszak dilemmáival, melyek egy pályakezdő költő útjába kerülnek. A Csanád Vezér Gimnáziumban, ahol a tanítás kezdetén és végén együtt el kellett mondaniuk a diákoknak közösen Papp-Váry Elemérné Magyar Miatyánkját, azt tanulta, hogy hazánk tragikus helyzetében költőként nem fiatal lányok mulandó szépségén kell csüngeneni, tehát szerelmes verseket írni, hanem a magyarság sorsát kell előbbre mozdítani, azaz hazafias lírát kell művelni. Aki magyar, velünk tart! Együtt sírunk és nevetünk. Minden magyar ugyanabban a csónakban evez. Déjà vu! A mai közfelfogás irányítására vállalkozó megmondóemberek elődeinek mantráját idéztük. A fiatal fiú, *Nem! Nem! Soha!* felkiáltással, meg is írta a maga irredenta zsengeit. De hamar felfogta, hogy bizony nem evezünk egy csónakban. Van, aki rozoga ladikban húzza az evezőt, és van, aki elegáns jachton siklik a hullámokon. Van, aki napi robotjával áldozatot hoz a hazáért, és van, akinek önfeláldozása abban merül ki, hogy alaposan kikanyarítja a maga részét a mások megtermelte javakból. A nemzet – ezen a ponton Bauer Tamás *A „nemzeti összetartozás” ideológiája és politikája* című írásával egyetértve – nem homogén egység. Társadalmilag tagolt, ellenérdekű csoportok konglomerátuma, és a részek közötti fő törésvonal az, amelyik a „tuskó kezű munka” és a „nyúlt ujjú élvezet” embereit elválasztja egymástól. Vörösmarty egykori kemény mondatai: „*Neve: szolgálj és ne láss bért. / Neve: adj pénzt és ne tudd mért. / Neve: halj meg más javáért*” – az előbbiekre érvényesek. Hiába bélyegezték már fiatalon destruktívnak a költőt, nem engedett a huszonegyből. Egyszer s mindenkorra átállította gondolkodását a nemzet belső megosztottságával számoló vágányra.

Olyannyira, hogy néhány év múltán összeszövetkezett olyan társakkal, akikkel együtt egy új, a polgári civilizációt leváltó kultúrát akart felépíteni. Ennek érdekében meghozta azt az aszkétikus áldozatot, hogy fegyelmet erőltetve magára,

bezárkózott egy rendszerkritikus szubkultúrába. Elfogadta játékszabályait. 1933-ban, egy nagy történelmi és személyes megrázkódtatás után azonban rádöbbsent, hogy nagy hiba volt egzisztenciáját is kockára tenni ennek a választott közösgének a szolgálatában. Ráébredt, hogy a megteremtendő új kultúráról szőtt ábrándjaiban rengeteg naivitás rejtett. Tudomásul vette a lehangoló tényt, hogy a proletariátus adott állapotában nem képes új kultúra létrehozására. Újra kell gondolni a továbbra is érdekviszonyok mentén megosztottnak látott társadalomban és kultúrában vállalt szerepét. Gondolkodóként kritikusan és önkritikusan számos felismerésre jutott, amelyek egy olyan, korábban figyelmen kívül hagyott komplikációkkal számoló kultúrakonceptió felé mutattak előre, amelynek egy változatát te, András, említett esszédben felvázoltál. Egy kultúrakonceptió felé, amely tudomásul veszi a kultúrateremtésre vállalkozók éretlenségét, manipulációnak való kiszolgáltatottságát, felismeri az ezen a terepen rejtőző csapdákat.

Az illegális kommunista mozgalomból történt eltanácsolása és Hitler győzelme 1933-ban alaposan összekuszálta a szálakat, tabula rasát kellett csinálni. Eljött az ideje, hogy újra kijelölje a maga számára a szilárd tájékozódási pontokat. Így jutott el, stílusimitációs tehetségét is latba vetve, egyik biztató verse, a *Vigas* című villoni ballada megírásához. Ez a költemény: preludium, életműve legjelentősebb biztatójának, az *Eszmélet*-ciklusnak a megírásához. Ám a *Vigas*ban nemcsak az *Eszmélet* nyolcsoros strófáinak prozódiai öntőformája készült el, hanem tartalmában is a nagy ciklushoz méltó nyitány született 1933 őszén. Azt szögezte le újra a költő, ami érvényes maradt a húszas évek eleji irányválasztása óta. Paradox módon neked is van részzigazságod, amikor úgy véled, hogy a versben József Attila a Rátz Kálmán-féle, a baloldalisággal üzletelő, jobboldali tudatalattival rendelkező zavaros fejű alakokkal számolt le, akik „fasiszta kommunizmus”-ban gondolkodtak, s akik ebből jól megéltek. Horváth Iván feltételezésének is van létjogosultsága, amikor arra utal, hogy a Sándor Pál-féle, jólétben élő, moszkovita balospárt-arisztokratáktól, hivatásos forradalmároktól határolódott el versében József Attila. De ha ítéleteinek érvényét csak ilyen szűk szigetekre korlátozzuk, menlevelet adunk mindenki másnak, akivel szemben a költő szigora éppígy fennállt. Tehát a teljes igazságnak az van a birtokában, aki úgy véli, hogy a ballada célpontja igenis „valami tőkés”. Helyesebben mindenki, aki a nemzetet megosztó belső antagonizmus napfényes oldalán sütkérezik.

A vers azért, hogy fölveti a hitelesség kérdését – kinek higgyünk, miben bízunk, kivel értsünk szót? –, világos demarkációs vonalat húz a társadalom kellős közepén. Egy mozdulatot tesz, amelyet gondolatban ma is, mindannyiunknak meg kell ismételnünk. Homogén nemzeti egységben gondolkodjunk? A társadalom valamely, előre jól definiált osztályára támaszkodjunk? Bizonyos történelmi helyzetekben mindkettő lehet valóságos közösség. Gyakrabban szolgálnak azonban remek búvóhelyekként minden magánérdeknek, és mindkettő jól álcázó függöny lehet arra, hogy a társadalom belső igazságtalanságainak áldozatait elrejtjük szem elől. Melyik tehát az a közösség, amellyel fenntartás nélkül azonosulhatunk? Ennek a közösségnek az újra meghatározására tesz kísérletet a *Vigas*.

Mielőtt szemügyre vennénk a balladában megfogalmazott javaslatot, célszerű egy rövid kitérőt tenni. József Attila a világirodalom szereplőinek ahhoz a szeren-

csés kisebbségéhez tartozik, aki halála után mindmáig töretlen népszerűségnek örvend az olvasók körében. Voltak ellenséges kísérletek ennek a pozíciónak a megrendítésére, és voltak szerencsétlen hitelrontó értelmezési mellényúlások. Ez utóbbi csoportba tartoznak azok az újabb keletű megnyilatkozások, amelyek a költőt „lúzernek” minősítették. Aki azonban egy sikerek elérésére lényegileg alkalmatlan, reménytelen életű, kilátástalan jövőjű, extravagáns személy lírájának látja művei sorozatát, az úgy gondolkodik, hogy az elért siker, a zsebre vágott dicsőség és a vele járó javak mindent igazolnak. A konjunktúralovagok nézőpontjából értékeli a költő életművét. A *Vigasz* ellenáll ennek a cinikus logikának.

A még jó szándékú változatában is akaratlanul nyegle „lúzer”-mítosz csak a lényegét nem észleli: hogy József Attila költészetével különös dolog történt az utóbbi évtizedekben. Újra időszerűvé vált. Mintha a történelem tett volna egy kört – és ugyan a spirál egy magasabb szintjén –, de ma ugyanoda jutottunk volna vissza, ahol a világ a *Vigasz* megfogalmazásakor tartott. Hazafelé jövet, ha hajléktalant látok egy padon aludni, József Attila *Hazám* szonettciklusának megdöbbenést eláruló sora jut eszembe: „*s háltak az uccán*”. A villoni ballada kiindulópontján ilyen, saját bőrén is megtapasztalt, megbotránkoztató felismerés áll: a versbeli intést megfogalmazó személy elébe tárul a „nemzeti nyomor”, az egységes nemzet ábrándját eloszlató tágra nyíló szociális olló, amely élesen elválasztja a szegényeket a jómódúaktól.

Az első strófa második fele negatív körülírással mutat rá erre a halmazra: „*Inkább segít a kutya szőre / a teríthető betegen, / semhogy magát miértünk törje, / aki sorsunktól idegen.*” Azaz bizalmunkat csak azokba helyezhetjük, akikkel sorsközösségben vagyunk. A második szakasz azonban egy pillanatra még a közöségkeresés létjogosultságát is megkérdőjelezi, felvillantva a kései József Attila kiábrándult emberképét. Az ember ezek szerint biológiai konstitúciója folytán önző lény, aki számára ösztöneinek kielégítése a legfontosabb. A kapcsolatokat nem a segítőkészség, a szolidaritás vezényli: „*Magának rág mind, aki rág / a fogacs-kák azért fogannak.*” A következő sorok mintha még a társadalmi önérvényesítést is biologizálnák, a harapásra, az agresszióra, a zsákmányszerzésre való hajlam és képesség különbségeként határoznák meg: „*S mert éhes rongy vagy, a fogát / elkoldulhatod-e a kannak?*”

A strófa folytatása visszavesz ebből a végletekig kiábrándult emberképből, s a szegények és gazdagok közötti demarkációs vonalhoz tér vissza: „*Fázol. Hát mondd, hihetsz-e annak, / ki fűtve lakik öt szobát*”. Figyelmet érdemel, hogy ugyan a különbségtétel marxi szellemben, a tulajdonhoz való viszony ellentétén alapul, de a tulajdon itt nem a termelőeszközök birtoklását vagy a tőlük való megfosztottságot jelenti, hanem a szegények és gazdagok életminősége közötti megbotránkoztató távolságra mutat rá. Egyik oldalon a langyos fürdővízben heverő, a másikon az utcasarkon hiányos öltözetben didergő – és tegyük hozzá – a kiszolgáltatottságot, alattvalói létbe kényszerítettséget megtapasztaló ember állapotával mérhető életminőség ellentéte nem közgazdaságtani és nem politikai természetű. Az alanyok, akikre vonatkozik, nem írhatók le osztálykategóriákkal. Ezért lehet egyaránt a vers célpontja Sándor Pál, a pártarisztokrata, és Rátz Kálmán, egységes párti képviselő és a társadalom bármely más kedvezményezettje.

A sorsközösség pedig mindazokra vonatkozik, legyenek munkások, napszámosok, kishivatalnokok, szegény értelmiségiek, akik az emberhez méltó élethez szükséges javakban szűkölködnek, akik meg vannak fosztva a társadalmi felemelkedés lehetőségétől.

Ezekre az ellentétekre támaszkodva teszi fel a vers a bizalomra vonatkozó retorikus kérdést: „hihetsz-e annak...?” S a nyomatékosítás kedvéért a következő versszakban újra megkérdezi: „Hihetsz-e?” Erre a kétszeres kérdésre csak határozott „Nem!”-mel lehet válaszolni. Ez pedig azt jelenti, hogy 1933 őszén, annyi változás után, annyi – gyakran kiábrándító – tapasztalattal gyarapodva, József Attila megismételte, megerősítette azt az alapvető felismerést, amely költői pályájának irányát már kezdetben is meghatározta: Nem egy csónakban evezünk! Még a jómódú polgártárs jó szándékának megnyilvánulásait is kellő tartózkodással kell fogadnunk, helyén kell kezelnünk: „Szivére veszi terhünk, gondunk. Vállára venni nem bolond.” Azokkal kell közösséget vállalnunk, akikkel azonos sors: fázás és éhezés köt össze bennünket, akikkel „Együtt vágunk a jeges telnek”. Az ínséget elszenvedőkkel járunk egy úton: „hű társ – éhezők kísérek.”

A versben megfogalmazott axióma azonban nem valamilyen ortodox osztályharcos állásponthez történő visszatérés jele volt, hanem épp ellenkezőleg, a költő marxi ihletésű eszmerendszere önkorrekciós továbbfejlesztésének első lépése. Az új, proletárkultúra projektjének szellemében a harmincas évek elején erősen meglazultak kapcsolatai azzal a polgári értelmiséggel, amellyel érintkezésben pályája kibontakozott. Babitsot vérgig sértette. Hatvány Lajos nyilvánvaló politikai ellentétek miatt felfüggesztette a nélkülözhető költő anyagi támogatását. Németh Andor barátjáról azt a súlyos ítéletet fogalmazta meg, hogy „*Ellenség ő, ellenségünk páralepte szemével –*”. „*Hölgyek, urak, ismerősök. Mosolyogni akarsz, mint barát*” – mondja korábbi barátairól. Ez a magabiztosság abból ered, hogy úgy vélte, otthonra talált a másik oldalon: „*Szíved elől nincs menekvés. Énekeld a munkások dalát!*”

E körben szerzett súlyos tapasztalatai azonban oda vezettek, hogy 1933-ra ráébredt: „*Ha egy osztály – a bérmunkásokról van szó – a maga sajátos életérzését nem képes társadalmilag, azaz művészileg kifejezni, akkor erőtlen ahhoz, hogy az egész emberiség nevében lépjen föl a történelem dobogójára.*” A személyes sorsában és az európai történelemben bekövetkezett 1933-as események folytán elveszítette illúzióit a munkásosztály harcra készsége, saját érdekeiért való fellépésre hajlandósága tekintetében: „*a munkások húst, kávé, sört akarnak, motorbiciklit és központi fűtéses lakást szeretnének... szeretik és óhajtják az élet apró örömeit*”. 1936-ban már arra a következtetésre jutott, hogy „*A munkásosztály nem váltotta meg az emberiséget, amit pedig történelmi föladatának tekintett, hanem maga is felbomlott*”. Saját választott közönségével szembeni kritikája nem maradt következmények nélkül emberképére: „*Ez ideránt, az odahuz, mind fogdos, vartyog, taszigál*” – fogalmazta meg mély emberundorát.

Ilyen felismerések birtokában új alapot kellett találnia álláspontja számára. Újraértékelte barátságát polgári értelmiségi barátaival, akikre a *Vigaszban* megfogalmazott éles kritika kivétel nélkül ráillett. Németh Andorral megújította kapcsolatát. Kosztolányinak, „a gyermeklelkű költőnek”, az „ötvenéves csecse-

mőnek”, művészi nagysága miatt megbocsátotta infantilizmusát, sőt, még nihilizmusát is. Megerősítette Ignotus iránti szeretetét és megbecsülését, akivel vitába száll „a szocializmus állásáról”. Fiával, Ignotus Pállal közös folyóiratot alapított. Sőt, még Babitsot is, a magát emésztő szikár alakot is megkövette. Barátságába fogadta a bigott katolikus és legitimista Barta Istvánt. Újra igénybe vette Hatvany Lajos és unokaöccse, Hatvany Bertalan támogatását. A felsoroltakkal azonban ezután nem egy ellenséges osztály képviselőiként bánt, hanem kivételekként, akiknek elismerte kultúrateremtő képességét. A *Vigas*z tehát a költői értékrend átrendeződésének dokumentuma. Az új szövetségesek kereséséhez csakis úgy kezdhetett hozzá, hogy leszögezte az axiómát: a szegényekhez, nélkülözőkhöz tartozás, a velük – minden kiábrándultságot felülíró – makacsul fenntartott szövetség tényét.

Ma sem tartunk ennél előbb. „*Nincsenek a munkásosztály hősiességébe vetett illúzióink*”, nem hiszünk abban, hogy egy új kultúra felépítése spontán, problémátlan buzgalommal megtörténhet. Az előrelépéshez nélkülözhetetlen „a liberalizmus házi reformját” végrehajtó, modern értelmiség együttműködése. Nem hagyatkozhatunk többé arra, hogy a nemzeti közösség vagy egy magát a történelem mozgatóerejének kinevező osztály kollektívája megoldja helyettünk a problémákat. De kiindulópontként meg kell őriznünk a kétszer kettő igazságát, hogy eredményt csak a hidegben didergő és éhező ember érdekében és vele együtt érhetünk el. Újra meg kell fogalmaznunk az egyetemességet kisajátító vallási, nemzeti és osztályközösségek lényegi belső megosztottságának öntudatát, amelyet József Attila versének zárósora foglal össze: „ne tékozzol bizalmadat!” Élete utolsó évében írt szonettciklusa, a *Hazám* az a kompozíció, amely teljes értékűen megfogalmazza azt a nemzettudatot („*Édes hazám, fogadj szívedbe, / hadd legyenek hűséges fiad*”), amely ugyanakkor élénken őrzi emlékezetében e közösség tagjai egyik felének jogfosztottságát, elesettségét, mostoha sorsát.

Visszatérve a pályaösszegzéshez, amelyhez te is eljutottál, úgy vélem, hogy nemcsak a kultúra sorsa fölött töprengő esszé irányvételével érthetek egyet. Munkásságodat egészében ez a szellem vezérli. Értékrended középpontjában, úgy látom, József Attila áll. De tanulmánykötetet jelentettél meg a költő egyik legjobb barátjáról, monográfusáról, Németh Andorról, akiről én magam is monográfiát írtam. Kutatásaid másik központi tárgyát annak a költőnek, Kosztolányinak a munkássága képezi, akit József Attila még legbalosabb korszakában sem szűnt meg tisztelni. Tanulmányokat olvastam tőled Ignotusról, a költő egyik legfontosabb támogatójáról, szellemi atyjáról. S a kör tovább tágítható. Értékválasztásaiddal csak egyetérteni tudok. Invenciód, találékonyságod párját ritkítja, filológusi szimatod, érzékenységed kivételes, szakmai alaposágod elismerést érdemel, munkabírásod irigylésre méltó. Mégoly éles vitáink, nézetkülönbségeink erre az alapra hímeződnek. Olykor ellentétes irányokban, de vállatve küzdünk ugyanannak a korszerű baloldali kultúrának az életben maradása és érvényesülése érdekében. Így hát József Attila *Vigas*zának kezdő- és záróoraival köszöntelek: „*Ne hadd el magad, öregem*”, de „*Ne tékozzol bizalmadat!*”

Sipos Lajos

„Nem dolgozik el mindent az utókor elől”

Lengyel András: Tömörkény-tanulmányok

Nagy sebességgel esnek ki azok a szerzők az irodalom kanonizáltak jelzett rendjéből, akik fontosnak tekintették a képviselői elvet, a személyességet és a jelentést. Ugyanakkor nőni látszik azoknak a fontossága, akik a dekonstruktivistahermeneutikus-posztmodern irodalom fogalomrendszerében gondolkoznak, s úgy vélekednek – Jauss szavaival szólva –, az irodalmi mű *„olyan beszéd, amelynek elhangzása közben kell megteremtenie az őt megérteni képes beszélgető társat”*. Ebben a hullámban különösen méltánytalan helyzetbe kerülnek azok a szerzők, akikre rá lehet mondani, nem kis csúsztatással: a platonai fogalom szerinti „valóság”-ot mimitizálták. Ez utóbbi körbe sorolhatnák a személyes és társadalmi helyzetüket tematizálók, ezt irodalmi beszéddé formálók, s azok, akik látszatra a népelet tereit, tárgyait, történéseit, fordulatait, beszédmódját is mozgósították szövegekben, akiknek ihletettségét néprajzi jellemzéssel is le lehet írni. Ez utóbbi körbe tartozónak tekinti a felületes vélekedés Tömörkény Istvánt.

Tömörkény életművének befogadását sok minden nehezíti.

Lengyel András évjelölő összeállítása szerint nyolcvankilenc napilapban, élc-lapban, évkönyvben, szakfolyóiratban jelentek meg tárcái, tudósításai, karcolatai, novellái, néprajzi érdekű írásai, nyelvjárási és szótörténeti közleményei az *Aszód és Vidékétől*, a *Borsszem Jankótól*, a *Hadiügyi Szemléltől* a clevelandi *Szabadságig*, a *Szegedi Híradóig*, a szabadkai *Tulipánig*, az *Ethnographiától* a *Magyar Nyelvig*. Ennek a hatalmas anyagnak jó része még nem jelent meg kötetben, nem tudható, hogy azonos vagy hasonló címmel jelzett szövegek egyszerű átvételek csupán vagy újraformált szövegek.

Akadályozza a recepció alakulását, hogy a „néprajzi hitel” szókapcsolattal jelezhetőnek gondolt írásai, alaposabb mérlegelés után, nem a címben ígért élet-, gondolkodás- és beszédmód reprezentációi. Jól mutatja a félreolvasás lehetőségét az 1912-ben megjelent *Levél a pusztában* című szöveg. Minden kétséget kizáróan az írásnak van egy rétege, melyben a szegedi Városi Múzeum munkatársának, majd igazgatójának, Tömörkény Istvánnak, a néprajzi gyűjtemény gyarapítójának személyes tapasztalata jelenik meg. A történet középpontjában látszólag Borsodi Bálint számadó gulyás van, aki várja katonafia levelét. A szöveg el-elkanyarodásaiból kiderül, miért nem a tanyára, miért a pusztába küldik az írást, milyen úton-módon jut el a levél a címzetthez, hogyan történnek hetenként „a napszámos fogadások”, miként terelik másfelé a nyáját, „ha mező fűvét fölette a jószág”, miként ebédelnek a gulyások a „cserény”-ben (*A magyar nyelv nagyszótára meg-*

felelő helye szerint „fakert közé vesszéből vagy nádból font, hordozható, kb. 1,5 méter magas lapokból összeállított, rendszerint fedél nélküli építmény[ben]”), miközben „[a] gulya hever a dörgölöző fa körül”. Mindenkinek, így a várt levelet hozó „öreg pusztaó lovas”-nak, Kazi Andrásnak is meg kell ismernie a nyolcszáz állat közül a maga üszőjét. „Ez tarka jószágnál nem nehéz dolog, de a régi fajta fehér magyar baromnál már nem olyan könnyű, mert nagyon egyformák.” Kazi András a gulyások meginvitálják ebédre. „Hát csak Isten áldásával”, mondja az üszőjét „föltekinteni” érkezett ember.

A „néprajzi hitel”, amelybe sorolható mondatokból csak mutatóba hozott részletek árulkodnak, elfedheti a szövegformálás újdonságát a kortársak többsége és az utókor előtt. A *Levél a pusztában* című írásban és Tömörkény legjobb novelláiban nem egyenes vonalú a történet, a szövegmondó és a szöveg megformálója nem azonos, egymást váltogató perszónák, az ő nézőpontjuk keveredik egymással és az író asszociációs bázisával. Karakteresen más ez a megformálás, mint a kortársaké: Csáth Gézáé, Kaffka Margité, Móriczé, Babitsé, Kosztolányié. És különleges a novella beszédformája. A pusztai ember szófordulatai váltakoznak itt a 20. század elején volt Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében szolgált katonák német–magyar kevert nyelvével, a pusztai-falusi ember gondolkodásmódjának lenyomatával, a vulgáris múlt-jelen-jövő értelmezés toposzaival, a szövegmondó direkt belépéseivel, az emberi viselkedés pszichológiai indoklásának leírásával.

A további mérlegelést elhagyva itt csupán jelezni lehet: Lengyel András szerint az életmű értékvonatkozásainak autentikus felmutatása nélkül nem értelmezhető Tömörkény István novelláiban megjelenő új szólam-kontamináció mint a magyar modernitás egyik lehetősége.

Lengyel András a Tömörkény-novellák specifikus vonásainak hangsúlyozásával értelmezte a félperifériális magyar világon belül a szegedi és a Szegedet környező világ értékűtközéseit. Ebben a régióban az 1879-i nagy árvíz után, hármas tagozódású, egymástól látványosan különböző termelési-társadalmi-kulturális és mentalitástörténeti vonatkozásrendszer alakult ki. Az elpusztult történeti városrész helyén létrejött a radikálisan új modern magyar kisvilág a maga építészeti formáival, gazdasági és kulturális tereivel, hasonlóan a milleniumi lázban mesterségesen formált Budapesthez. Ezt a centrumot kerítette be a töltésen kívüli terület, benne az Alsóváros, azaz a periféria, amelyik élte a lassan mozduló paraszti-falusi kisvilág életét. A legkülső kört az évszázadok óta változatlan tanyavilág, a gulyákat, csordákat legeltető, nem mozduló, félig nomád gondolkodás-, élet- és beszédformát őrző állattartók, gulyások, csordások, csikósok jelentették. Hozzájuk léteikben is közel voltak a maguk valódi félnomád életét élő, ősi törvényeiket követő cigány csoportok.

Tömörkény Istvánnak napi átjárása volt e három (esetleg négy) társadalomban. Munkahelye, a *Szegedi Hírmondó* szerkesztősége, a Somogyi Könyvtár és a Városi Múzeum a látványosan modern centrumhoz kapcsolta. Újságíróként és a Múzeum anyagát gyarapító munkatársként-igazgatóként napi, de legalább heti kapcsolata volt a „töltésen túliak”-kal, a perifériával. Archeológiai kutatásai, népeleti érdeklődése a periférián túli természeti világba vitte. A *Levél a pusztában* című novella – itt nem jelölt formában – mutatta, milyen mélységben élte meg

a külső jelekből és a párbeszédéből elképzelhető mentalitás szokástörvényeit. Mindezeket nem a társadalom átalakítására készülő, abban részt kívánó ambíciójával tette. Irodalmi alkotásaiban e három (talán négy) életszféra beszédformáit és belső beszédét mozgósította.

A *Tömörkény-tanulmányok* cím jelzi, Lengyel András mindezt nem monográfia formában foglalta szavakba. Vannak itt emlék- és köszöntő könyvekben megjelent, akár még alkalminak is nevezhető írások. Olvasható az író által „germán származású adóalap”-ként emlegetett apjának két számlája köré kanyarított eszmefuttatás. A *regruta Tömörkény búcsúztatása* címmel a szűkebb szakmai-baráti kör rekonstrukciójának kísérlete. A címnél sokkal több kulturális, antropológiai összefüggést felmutató szöveg, az „*Európa utolsó nomádjai*” a cigány nép Tömörkény írásaiban címmel. A Tömörkény-életmű vizsgálatára igényt bejelentő tanulmány. *Görgey és Tömörkény* címmel az agg tábornoknak küldött könyvek kísérőlevele ugyanakkor érdekes kapcsolattörténeti írás, Jászai Mari és az 1848–1849-es főparancsnok közötti személyes viszony demonstrációja.

A tanulmányok, amint a szerző utószava is megerősíti ezt, előzetes mélyfúrások, egy nagyon tudatosan építkező, de sajnálatosan kevés alkotói idővel, ugyanakkor kivételes irodalomtudományi és társadalomszociológiai tudással és elméletalkotói ambícióval rendelkező szakember munkái. A szándék is nyilvánvaló. A „kismesterek” kategóriájába besorolt író életműve feltárásának fehér foltjait eltüntetni akarva új összefüggésekre irányítja a figyelmet. Ki akarja szabadítani Tömörkényt a „félreinterpretáló sztereotípiákból”. Fölvázol „egy rejtőzködő író és pályáívet”. A kötet végén közölt hatvannyolc írói levéllel és a hozzájuk fűzött adatokkal pedig jelezni akarta azt a kört, Móra Ferencről, a Dugonics Társaság vezetőitől a Petőfi Társaság elnökségéig, amelyikkel kitüntetett kapcsolatban volt.

Lengyel András inspiráló szakmaisággal jelezte Tömörkény István újraértelmezésének szükségességét. De szándékosan nem dolgozott el mindent „az utódok elől”.

(*Tiszatáj Könyvek, 2019*)

Bíró-Balogh Tamás

Kiegészítés Lengyel András írásainak bibliográfiájához

Lengyel András írásainak regiszterbe vétele először 2011-ben történt, akkor jelent meg munkásságának bibliográfiája.¹ Ez a gyűjtemény az első, 1971 júniusában megjelent publikációtól 2011. áprilisig gyűjti egybe címszerűen a szerző szakirodalmi munkásságát; benne az (akkor) utolsó, 2011 januárjában éppen a *Forrásban* megjelent tanulmánnyal együtt 560 bibliográfiai cím található. Ebben az önálló kötet és a pár soros kis közlemény ugyanúgy egy-egy tétel. Ezt egészíti ki annak a bő félszáz írásnak a sorozata, amelyet Lengyel Andrásról írtak (interjúk, tudósítások, nyilatkozatok stb.). A keskeny kék nyomtatvány anyaga nem sokkal később N. Pataki Márta (1943–2017) volt könyvtáros, Lengyel András egykori munkatársa jóvoltából az internetre is fölkerült, saját wikipédia-szócikket kapott.

Egy lezáratlan életmű azonban tovább gyarapszik, így most, amikor Lengyel András hetven éve kínálja az apropót, célszerű kiegészíteni a bibliográfiáját.

A nyomtatott – és az internetes – bibliográfia 560 primer tételt sorol föl, az alább közölt „frissítés” első darabja tehát valójában az 561. sorszámot kellett volna kapnia. (De a Bibliográfiában közölt, róla szóló írások száma miatt ezt nem lehetett megoldani.) Az azóta eltelt időben Lengyel Andrásnak 168 publikációja jelent meg, azaz az életmű számokban: 1971 és 2020 között 728 megjelent primer munkából áll.

Jelen bibliográfia a 0. számú tétellel indul. A Kosztolányi Dezső, Cholnoky Viktor és *A Hét* viszonyáról írott tanulmány (2011. jan.) regisztrálva lett korábban is, de lényegét illetően inkább ide tartozik. Nemcsak azért, mert vele teljes a 2011-es év, hanem az életmű logikája szerint is: ez az első része a majd öt követő darabokból kirajzolódó, s majd a 2015-ben kötetté formálódó Cholnoky-tanulmány-sorozatnak.

A kronologikus rendben felsorolt írások jól mutatják az érdeklődési irányokat, illetve azok változásait. A Cholnoky Viktorral kapcsolatos kutatások lezárása után láthatóan Ignotus alakja és munkássága kezdte el Lengyel András mind jobban foglalkoztatni. Előbb csak egy érdekes, de annál beszédesebb problémafelvető cikk született meg 2013-ban Ignotus nevééről (46.), aztán 2014-ben már egy rész tanulmány (73.) és egy átfogó, hosszú életrajzi eseménytörténet (83.), majd

¹ *Lengyel András írásai. Bibliográfia.* Összeállította: Bíró-Balogh Tamás. Szeged. 2011. 78 p.

következtek a szisztematikusan egymásra épülő és egymást követő, saját alap- kutatásokra támaszkodó tanulmány sorozat darabjai. (Melyekből kiderül, hogy Lengyel András elkezdte összeállítani Ignotus levelezését és megjelent írásainak bibliográfiáját is.)

Ha csak az adott időszakban megjelent köteteket nézzük, azok is jól reprezentálják Lengyel működésének főbb irányait. Olyan tematikus tanulmányköteteket adott ki, amelyek közt van *sajtótörténet* témájú (*Mindennapok szemüvegkészítői*, 2013), vagy *marginalitástörténettel* (*Ellenkultúra, peremhelyzetben*, 2016), *modernitás-történettel* (*Irodalom és modernizáció – kollíziós szerkezetben*, 2017, illetve *A modernség gondolkodástörténetéhez*, 2018), és három nagyobb terjedelmű, *monográfiaigényű tanulmány sorozatban* szól Cholnoky Viktorról (*Az „esthajnali csillag”*, 2015), Tömörkény Istvánról (*Tömörkény-tanulmányok*, 2019) és Ignotus Hugóról (*Ignotus-tanulmányok*, 2019).

A három utóbbi tanulmánykötet sem áll messze egymástól, hiszen választott tárgyaik egyazon modernitástörténeti korszak alkotói. Tömörkény (1866–1917), Cholnoky (1868–1912) és Ignotus (1869–1949) nemcsak hogy három éven belül születtek, de ugyanannak a formálódó modern magyar irodalomnak voltak különböző, de jellegzetes és jelentős figurái: a központi szerepű Ignotus, a marginalitásba szoruló, de nagy rejtett hatású Cholnoky és a „vidéki” Tömörkény.

Az már csak „ráadás”, hogy Lengyel ezek mellett közzétette Móra szerelmes verseit (*Címtelen könyv*, 2014), összeállította *Juhász Gyula könyvtárát* (2015), katalógusát adva a létező és rekonstruálható daraboknak, és Szirtes Andor válogatott cikkeit (*Társadalomkritika és progresszió*, 2016).

*

A bibliográfia megmutatja a szerző publikálási preferenciáit, magyarán hogy mely lapokban szereti elhelyezni írásait. Ez persze nemcsak szerzőfüggő, a lapot is jellemzi: Lengyel András tanulmányai olykor meghaladják az egy-másfél szerzői ívet is, ezek elhelyezésére nem mindegyik folyóirat vállalkozik. De persze a terjedelem csak másodlagosan meghatározó; feltűnő például az *Alföld* teljes hiánya.

Jól kirajzolódik, hogy Lengyel legtöbbet (és így legszívesebben) a *Forrásban* közli írásait, és gyakori szerzője a *Jelenkornak*, a *Kalligramnak* és a *Tiszatáj*nak. Amíg létezett, rendszeresen publikált a *Holmiban*. Észre kell venni azt is, hogy 2013-ig az egyik legfőbb megjelenési színtere a *Magyar Könyvszemle* volt, a kapcsolat azonban akkor – a bibliográfiából az is kiderül, hogy a gyakori, egy érdekcsoportból érkező és esetenként színvonalatlan támadások miatt – teljesen megszakadt szerző és lap között, amit csak sajnálni lehet, mert Lengyel András az egyik legfontosabb orgánusát, a *Magyar Könyvszemle* pedig az egyik legfontosabb szerzőjét veszítette el. (Ami az egész magyar irodalomtörténet-írásra nézve veszteség, hiszen a *Magyar Könyvszemle*, mint a könyv- és sajtótörténeti írások gyakorlatilag mára szinte kizárólagos fóruma, ezáltal lemondott a 20. századi sajtótörténet egyik legértőbb kutatójáról, aki föl is hagyott az ilyen irányú munkásságával.) Ezen lapok mellett Lengyel több-kevesebb rendszerességgel publikál a *Múlt és Jövő*, a *Kortárs* és az *Élet és Irodalom* hasábjain, valamit alkalom-

szerűen a *Tekintet*, *Múltunk*, *Literatura* és *Pannonhalmi Szemle* című folyóiratokban. De olyan határon túli lapokban is jelen van, mint az újvidéki *Híd*, a kolozsvári *Korunk*, a szintén kolozsvári *Me.Dok*, illetve – Budapestre költözéséig – a pozsonyi *Kalligram*.

Ha csak a publikációkhoz köthető neveket nézzük, más rendszerben szintén kirajzolódnak a kutató érdeklődési körei. Lengyel András gyakran ír „nagy” nevekről, a nemzeti klasszikusok közé tartozó alkotókról. Ilyen pl. Ady Endre, Babits Mihály, Csáth Géza, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, és persze mindenképp József Attila, valamint az ő vonzáskörzete (pl. Vágó Márta, Gyömrői Edit). A sorozatban található „nagyra tett” neveket, akiket egyesek eddig is az élvonalba számítottak, de valódi értékelésük még nem történt meg. Ilyen – a korábban felfedezett Németh Andor mellett – most önálló kötetet kapó Cholnoky Viktor, Ignotus és Tömörkény István. A bibliográfiában előfordulnak „egyszeri” nevek: egy-egy eseti, általában életrajzi adalékot közlő írást kapott olyan ismert vagy ismertnek tűnő alkotó, mint pl. Dsida Jenő, Karácsony Benő vagy Lovik Károly, ugyanakkor rendre feltűnnek olyan teljességgel feledésbe merült alkotók, mint Gábor Endre, Gömöri Gyula, Lakatos Péter Pál, Storfer Adolf, Barna Sándor és Tölgy László. Nekik, életüknek és munkásságuknak alapozó dolgot szánt Lengyel, hogy ezek a marginalizálódott figurák is érdemeik szerint kerüljenek be (vissza) a magyar művelődéstörténetbe. És persze ebben az időszakban is megtalálhatók – ha kisebb arányban is, melynek okáról később lesz szó – az ún. Szeged-kutatás nevei: Buday György, Juhász, Lőw Immanuel, Móra Ferenc, vagy a már többször említett Tömörkény.

És még valami.

Az irodalomban szokás, hogy a szerző mindent minimum kétszer publikál: először folyóiratban, később pedig ezen közléseket valamilyen szervezőelv szerint egybegyűjtve, kötetként. Ez ugyanúgy érvényes a szépírókra, költőkre, mint a szakirodalommal foglalkozókra. Lengyel András könyvei – így a jelen bibliográfiában szereplők is – azonban nem mind ilyenek. Nem egyszerűen tematikusan gyűjteményes kötetek, hanem gyakran van bennük konceptuálisan odaszánt dolgot, amely esetenként máshol nem is jelent meg, csak az adott kötetben. A legszarkalatosabb példája ennek a 2017-es *Irodalom és modernizáció – kollíziós szerkezetben* egyik darabja, a maga is kisebb kötetnyi terjedelmű *Az oralitásból az írásbeliség felé. A magyar parasztság kommunikáció-technológiai félfordulatáról* című írás (135/3.), amely ha önállóan jelenik meg, akár kommunikációtörténeti kismonográfia műfaj-meghatározást is kaphatna. De lehetne említeni azt a nagyívű tanulmányt, amely *Ady és Ignotus fegyverbarátságáról* szól, s ad alapegfigyeléseket az irodalmi modernitás szerveződésének történetéhez (165/12.), amely csak a 2019-ben megjelent *Ignotus-tanulmányok* című kötetben olvasható. Ennek a kötet szerkesztési elvnek mintegy iskolapéldája a 2018-ban publikált *A modernség gondolkodástörténetéhez* című kötet (155.), amely „hat plusz egy vázlatot” ad a témához – de nem „mindenkinek”. A kötet ugyanis, amelyet a budapesti Pytheas könyvmanufaktúra állított elő, mindössze 25 számozott és aláírt példányban készült, magába foglalva két olyan dolgot is, amely csakis itt jelent meg: az egyik Babits Mihályról (*Egy „rejtélyes” Babits-vers: „Hadjárat a semmibe”*), a másik

Szabó Dezsőről szól. Ez utóbbi (*Az én „betegsége”. A „nyugatos” Szabó Dezsőről*) azért is különösen érdekes, mert erről a legtöbbször csak leegyszerűsítő értelmezéseket kapó szerzőről több szempontból beszél.

Ez a féle „publikációelrejtés” burkoltan arra is utalhat, hogy nem minden írást kell feltétlenül mindenkinek ismernie, olvasnia, elég, ha csupán a „vájtfülűek” kezébe jut – a bibliofil kötetke esetében szó szerint is. Nem kell mindent „közkeze” bocsátani pl. az interneten – elég, ha huszonvalahány valóban értő olvasó elé kerül. (És ebben az esetben a szerző maga válogatja meg olvasóit.) A világhálón való „szétterítés”, az internetes közlésekkel szembeni ellenérzést az a negatív tapasztalat is magyarázhatja, hogy míg a papír (pláne a könyv) történetileg bizonyítottan időtállóan mondható információhordozó, addig az internet ennek éppen ellenkező példáit mutatja. Elég csak az oldalak megszűnésével elérhetetlenné vált írásokra gondolni (pl. a *Népszabadság* átmeneti teljes törlésére), de nem kell ilyen messzire menni, mert Lengyel írásai közül is nem egy így járt: a könyves cikket közlő *Könyv Pub* oldalon (konyvpub.hu) 2013–14-ben megjelent cikkei – az oldal tulajdonosi döntésen alapuló lekapcsolása miatt – egész egyszerűen eltűntek. Így a Fenyő Lászlóról és a neki szóló dedikációról (47.), Thomas Mann egy magyar vonatkozású dedikációjáról (52.) és egy József Attila-adalékról (71.) szóló írások majd talán csak egy újabb gyűjteményes kötetben lesznek majd olvashatók.

*

Lengyel András életében az utóbbi évtizedben több negatív fordulat és egy tragédia is bekövetkezett. 2010-ben elküldték – „nyugdíjaztatták” – munkahelyéről, a szegedi Móra Ferenc Múzeumból, ahol 1980 óta volt munkatárs, egyszemélyes irodalomtörténeti osztály. Ez munkakörülményeinek megváltozásához vezetett: egyes anyagaihoz ezt követően nem fért hozzá, mert azok bent maradtak a múzeumban, így kényszerűségből „ejtenie” kellett néhány megírandó témát, kutatást. Dolgozószobáját lakásába helyezte át. Ez a váltás okozta az ún. Szeged-kutatásának majdnem teljes felfüggesztését is.

2016. október 8-án elveszítette feleségét, Berkes Piroska tanárnőt, akinek hosszú, szenvedésekkel teli betegségéről és haláláról (valamint a magyar egészségügy áldatlan állapotairól) írta meg 2017-ben *A végjátzsma, avagy haldoklásunk története* című kis könyvet, amely mindössze 25 számozott és aláírt példányban készült, könyvadásforgalomba – természetesen – nem került.

2018. december 7-én rosszul lett otthonában, előbb kórházba, majd hozzátétőlegesen egy hónap kezelés után további erősödésre egy szegedi nyugdíjas lakócentrumba került. Az egészségi problémákat nem sikerült maradéktalanul helyrehozni, ezért Lengyel András azóta sem volt otthonában. Életkörülményeinek újabb teljes megváltozásával munka- és íráskörülményei is átalakultak.

Kevesebbet tudott írni, viszont így is megjelent két kötete 2019-ben (Tömörkény, Ignotus). Mindkettő természetesen korábbi indíttatású – a kötetek szerkezete és tartalma is még 2018-ban véglegesedett. És ugyancsak 2019 végén jelent meg korábbi munkahelye, a Móra Ferenc Múzeum évkönyvében az a mutató az ellenkulturális lexikonból, amely jelenleg csak a „legfontosabb” ötven címszót

mutatja meg az olvasóknak – sok új tényt és adatot közölve –, egy majdani nagyobb egészből.

Egy vitacikket is írt, az értekező József Attiláról szóló írását (153) célzó támadásokra, de ez, mutatván, hogy milyen érzékeny pontokat talált meg és sértett fel, újabb támadásokat generált.

Végezetül: a hetvenedik életév után a „betakarítás” ideje szokott eljönni (ezt igazolja a Tömörkény-kötet összeállítása is), és a jelek szerint várhatunk még újabb köteteket Lengyel Andrástól. Legalábbis a bibliográfiából az is látszik, hogy több József Attiláról szóló írás nincs még kötetbe sorolva, ugyanígy *A Hét* című lapról is van egy könyvre való anyag a hazai folyóiratokban, a marginalitás „kisebb”, de jellegzetes alakjairól szintén.

De hogy nemcsak ez lesz/várható, igazolásul – három szerkesztőség segítségével – felvettem a bibliográfiába három még megjelenés előtt álló tételt is, mutatván, merre irányul Lengyel András újabb érdeklődése.

Az anyaggyűjtést 2020. január 20-án zártam.

Rövidítések:

Dm: Délmagyarország

ÉS: Élet és Irodalom

Iris: Irodalomismeret

MKSz: Magyar Könyvszemle

Lengyel András bibliográfia. Kiegészítés

2011–2020

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: BÍRÓ-BALOGH TAMÁS

2011

0. A „kifordult tény”: egy modernitás alakzat geneziséhez. Kosztolányi, Cholnoky Viktor és A Hét. Forrás, 2011. 1. sz. 40–60. Kötetben: 99/7.
1. Egy alkalmi lap: A Kis Hét (1894, 1899). MKsz, 2011. 1. sz. 106–111.
2. A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája 1705–1944. I. A–J. Összeáll. Lakatos Éva. [Ism.] MKsz, 2011. 1. sz. 130–132.
3. Egy ismeretlen Juhász Gyula-portré és készítője. Iris, 2011. 1. sz. 76–80. Gábor Endréről.
4. A Hét „Toll és tör” rovatáról (1908–1913). MKsz, 2011. 2. sz. 206–221. Kötetben: 45/3.
5. A Hét két nyomdászamlája (1901, 1909). MKsz, 2011. 2. sz. 239–243.
6. Tóth Sándor (1919–2011). MKsz, 2011. 2. sz. 258–259.
7. Szavak vándorlása. In: *Szegedtől Szegedig antológia 2011*. Szerk.: Tandí Lajos. Szeged, 2011. Bába Kiadó. 398–404. József Attila, Kosztolányi, Babits, Juhász Gyula, Füst Milán, Tornyai János, Kiss József egyedi szóhasználata.
8. A „bűn” elbeszélhetősége. Tarján Vilmos, *Az Est és a modern bűnügyi riport (1910–1919) = ME.dok (Kolozsvár)*, 2011. 2. sz. 63–81. Kötetben: 45/4.
9. „Én inkább Hegellel tartok”. Egy kései József Attila-szöveg értelmezéséhez. In: *Egy autonóm ember. Török Gábor emlékének*. Szerk. Nagy L. János. Szeged: Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2011. 23–31.
10. Kosztolányi Dezső kiadatlan írása elé. Kalligram, 2011. 9. sz. 66–67.

A 68–74. oldalakon szövegközléssel: Kosztolányi Dezső: *Jegyzetek Téglásról*. Téglás Béláról.

11. Az illegális KMP föloszlatása és József Attila. Forrás, 2011. 10. sz. 57–63. Kötetben: 110/10.

2012

12. A vezércikkíró Cholnoky Viktor. Forrás, 2012. 1. sz. 80–95. Kötetben: 45/2. Kötetben: 99/4.
13. Tömörkény útirajza elé. Híd, 2012. 1. sz. 43–44. A 45–57. oldalakon szövegközléssel: Tömörkény István: *Oda alá*.
14. Lovik Károly néhány levele. Kortárs, 2012. 1. sz. 49–55.
15. Alapozó évek. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2012. 1. sz. 50–54.
16. A Hét kiadóhivatali igazgatójáról. MKsz, 2012. 1. sz. 74–92. Hajdú Sándorról.
17. A Hét álnevei. Regeszta az önleplezésekről. MKsz, 2012. 1. sz. 126–136.
18. Egy ismeretlen Dsida-levél. Forrás, 2012. 5. sz. 101–103.
19. Cholnoky Viktor Népszava-afférja. Tiszatáj, 2012. 6. sz. 79–91. Kötetben: 99/10.
20. Kiss József, Gottermayer Nándor és a magyar könyvkötészet megújulása. In: *Egy közép-európai értelmiségi napjainkban. Toerlota György 65. születésnapjára*. Szerk. Angyalosi Gergely, E. Csorba Csilla, Gintli Tibor, Veres András. Bp.: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2012. 171–179.
21. Milan Konjovic Bálint Sándorról. In: *Szegedtől Szegedig antológia 2012*. Szerk. Tandí Lajos. Szeged, 2012: Bába, 367–371.

22. Vágyak, „törvények” és szerepek ütközőpontjában: Vágó Márta. Imágó Budapest, 2012. 2. sz. 73–108. Kötetben: 110/4.
23. A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája 1705–1944. 2. kötet K–M. Összeáll. Lakatos Éva. Bp. 2011. [Ism.] = MKsz, 2012. 2. sz. 285–287.
24. Önazonosság és művészet. Egy „zsidózó” Cholnoky-novelláról. Kalligram, 2012. 7–8. sz. 125–133. Kötetben: 99/9.
25. „Európa utolsó nomádjai”. A cigány nép Tömörkény írásaiban. Forrás, 2012. 9. sz. 53–80. Kötetben: 162/15.
26. Csapody Tamás: Bori munkaszolgálatosok. Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből. [Ism.] Tiszatáj, 2012. 10. sz. 119–122.
27. Az Amanchich-novellák névadója. Cholnoky Viktor poétikájának kérdéséhez. Híd, 2012. 10. sz. 70–76. Kötetben: 99/5.
28. Egy bécsi magyar könyvkiadó: a Julius Fischer Verlag. MKsz, 2012. 3. sz. 360–374. Gömöri Gyuláról. Kötetben: 110/3.
29. Meddig volt A Hét segédszerkesztője Cholnoky Viktor? MKsz, 2012. 3. sz. 383–384. Kötetben: 99/6.
30. A szodomai magányos. Kertész Imre: Mentés másként. [Ism.] Holmi, 2012. 11. sz. 1401–1407. Újraközölve: 136.
31. Az „elgondolhatatlan kiméra”. Az első magyar újságírósztrájk és Cholnoky Viktor. Forrás, 2012. 12. sz. 28–45. Kötetben: 99/13.
32. Az „alkohol gyilkos angyala”. A narkotikumhasználat magyarázata Cholnoky Viktor írásaiban. Kalligram, 2012. 12. sz. 82–90. Kötetben: 99/8.
33. Ferenczi Sándor elfelejtett cikke elé. Imágó Budapest, 2012. 4. sz. 97–98. A 99–100. oldalakon szövegközléssel: Ferenczi Sándor: *A magyar orvosok*

és természetvizsgálók vándorgyűlése Miskolcon.

2013

34. A „viharágyú” szava. Ady Endre publicisztikájáról, dióhéjban. [Ism.] Holmi, 2013. 1. sz. 105–115. A Ferencz Győző szerkesztette kötetéről. Kötetben: 135/11.
35. Karácsony Benő kiadatlan ars poetica. Korunk (Kolozsvár), 2013. 1. sz. 113–114. Egy Magyar Lászlónak küldött levélből.
36. Búcsú Tóth Bélától. Dm, 2013. február 2. 12.
37. Cholnoky Viktor antiutópiája. Kortárs, 2013. 2. sz. 71–79. Kötetben: 99/12.
38. Radikalizálódás és fordulat: Babits 1918–19-ben. Babits Mihály levelezése, 1918–1919. Sajtó alá rendezte Sipos Lajos. [Ism.] Holmi, 2013. 3. sz. 384–389.
39. A glosszaíró Cholnoky Viktor. „Innen-onnan”-jai A Hétben (1909–1912). Iris, 2013. 1. sz. 20–41. Kötetben: 99/11.
40. Ki írta A Hét Ady-ellenes glosszáját? MKsz, 2013. 1. sz. 106–107. Cholnoky Viktor egy név nélküli cikkeről. Hozzászólás: Sárközi Éva: *A Hét „Innen-onnan” rovata szerzőinek azonosíthatósága*. MKsz, 2013. 2. sz. 381–388.
41. A magyar sajtótörténet-írás néhány kérdése. Emlékeztető, szempontokkal és reményekkel. ME.Dok, 2013. 1. sz. 19–41.
42. A Lebukott és „megrendelője”. Tekintet, 2013. 2. sz. 89–112. József Attiláról és Füredi Józsefről. Kötetben: 110/7.
43. Egy centenárium margójára. Müller Miklósról, röviden. Tiszatáj, 2013. 4. sz. 38–45. Lásd még: 82.
44. József Attila Vágó Mártához írott leveleinek sorsa. Kis magyar kultusztörténet. Forrás, 2013. 4. sz. 62–72.

45. A MINDENNAPOK SZEMÜVEGKÉSZÍTŐI. SAJTÓTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Bp, 2013, Nap Kiadó, 383 p. Tartalma:
1. Előszó (5–15.)
 2. A vezércikkíró Cholnoky Viktor (17–45.)
 3. A Hét „Toll és Tőr” rovatáról (1908–1913) (46–66.)
 4. A „bűn” elbeszélhetősége. Tarján Vilmos, Az Est és a modern bűnügyi riport (1910–1919) (67–88.)
 5. Hatvany Lajos Pesti Naplója (1917–1919) (89–147.)
 6. Egy s más az Új Nemzedék Pardon rovatáról (148–179.)
 7. Egy Pardon-cikk s utóélete. A publicista Kosztolányi portréjához (180–195.)
 8. „A nagy viadal”. Egy Kosztolányi-cikk és tanulságai (196–205.)
 9. Az Apostol-ügy. Egy 1920. őszi Kosztolányi-cikk sorsa (206–223.)
 10. Az úgynevezett ál-Az Est. Egy magyar médiacsata története (224–255.)
 11. Sebestyén Arnold és Az Est marketingstratégiája (1919–1930) (256–320.)
 12. A Népszava sajtórendészeti ellenőrzése (1929) (321–353.)
 13. A Szegedi Népszava „gleichschaltolása” (1948) (354–377.)
Ism. Tamás Gáspár Miklós: *Történetek lapunk évtizedeiből. Lengyel András fontos könyve a huszadik századi magyar sajtóról.* Népszava, 2013. ápr. 29. 12. – [Murányi Gábor], HVG, 2013. máj. 18. 39. – Kő András: *Médiacsata.* Magyar Nemzet, 2013. június 1. 35. – Tóth Ida: *Ízletes sajtómérgek.* Heti Válasz, 2013. jún. 27. 51. – Kabdebó Lóránt: *Nem ér a nevem?* Palócföld, 2013. 4. sz. 56–62. – Gajdó Ágnes: *Veszélyes üzem.* ÉS, 2013. aug. 30. 20. – Marjanucz László: *A látás valósága versus a valóság láttatása.* Lengyel András új könyvéről. Forrás, 2013. 11. sz. 124–128. – Arany Zsuzsanna, MKsz, 2014. 4. sz. 512–520. – Sipos Lajos: *Irodalmi kontextus, történeti analízis, média-hermeneutika.* Tiszatáj, 2015. 5. sz. 110–115. = In: Uő: *Modernitások, alkotók, párbeszéd.* Válogatott tanulmányok és kritikák. Szombathely, 2016. 350–356.
46. Neve, ha van... ÉS, 2013. ápr. 19. 2. Ignó Hugó nevééről. Kötetben: 165/2.
 47. Egy elfeledett költő portréjához. Fenyő Lászlóról, dedikáció-történeti kontextusban. konyvpub.hu, 2013. máj. 28.
 48. Egy sikerületlen vers tanulságai. Tömörkény István egyik zsengejéről. In: *Szegedtől Szegedig antológia 2013.* Szerk. Tandi Lajos. Szeged, 2013. Bába, 379–386. Kötetben: 162/4.
 49. Föltételezettség és értelemvesztés. Török Sophie *Mulandóság* című verséről. Híd, 2013. 6. sz. 44–48.
 50. A Nyugat munkatársi gárdájának összetétele (1908–1910). MKsz, 2013. 2. sz. 196–218. Kötetben: 135/14.
 51. A Hét „utolsó” szerkesztőjének portréjához. MKsz, 2013. 2. sz. 238–241. Rózsa Miklósról.
 52. Egy magyar vonatkozású Thomas Mann-dedikáció. konyvpub.hu, 2013. okt. 24. Barna Erwinnek.
 53. A Hamsun-szindróma. Irodalmi szövegek – politikai állásfoglalások: A Hamsun-jelenség. Tiszatáj. [Ism.] 2013. 11. sz. 105–110.
 54. Előzetes modernség-jegyzetek. Forrás, 2013. 11. sz. 64–68.
 55. Az „utóvédharcos” liberalizmus vakfoltja. Ignó Pál gondolkodásának szerkezetéről. Holmi, 2013. 11. sz. 1351–1360.
 56. Bölceleti Folyóirat. Repertórium 1886–1906. Magyar Filozófiai Társaság Közleményei, Repertórium 1901–1914. [Ism.] MKsz, 2013. 3. sz. 397–398. A Balog Éva és Laczkó Sándor által

- összeállított kötetekről.
57. Tábori bűnös Budapestje. [Ism.] MKsz, 2013. 3. sz. 401–402.
A Búza Péter szerkesztette Tábori Kornél-kötetről (Bp., 2013).
58. Egon Schiele, avagy a bécsi modernizmus strukturális disszonanciái. Egy kiállítási katalógus margójára. Forrás, 2013. 12. sz. 73–81.
Kötetben: 135/18.
59. Egy öndekonstrukció „maradék”. Márai Sándor: Hallgatni akartam. [Ism.] Kalligram, 2013. dec., 75–81.
60. A megtartó. Scheiber Sándor emlékezete. [Ism.] Holmi, 2013. 12. sz. 1591–1594.
61. A Nyugat „iskolájának” elvetélt terve (1918). MKsz, 2013. 4. sz. 489–493.
Hozzászólás: Buda Attila: *Néhány gondolat Lengyel András A Nyugat iskolájának elvetélt terve (1918) című írásához*. MKsz, 2014. 1. sz. 94–100.
62. Viczián János (1940–2013). MKsz, 2013. 4. sz. 523–524.
63. Az úgynevezett „oppó” történetéhez. Egy eltemetődött gondolkodástörténet alternatíva kibontása. Múltunk, 2013. 4. sz. 247–268.
Kötetben: 110/8.
- 2014
64. „Könnyű, fehér ruhában”. Egy enigmatikus József Attila-sor. Jelenkor, 2014. 1. sz. 92–97.
65. Irodalom, marginalitás, rendszerkritika. Egy paradigmatis esete: Lakatos Péter Pál „története”. Forrás, 2014. 2. sz. 87–116.
Kötetben: 110/5.
66. Ignótus és a zsidó-ügy. Tekintet, 2014. 1. sz. 91–96.
A 91–96. oldalon szövegközléssel: Ignótus *A zsidó-ügy*. A címet a szerkesztő adta, teljesen önkényesen.
67. Írógép, írás, irodalom. Az írógéphaszát magyarsági történetéhez. Kalligram, 2014. február, 78–94.
Kötetben: 135/4.
68. MÓRA FERENC: CÍMTELEN KÖNYV. Közzéteszi: L. A. Bp.–Szeged, Wesley–MFM, 2014. számozatlan lapok.
Utószó is.
Utószó = L. A.: *A földvári boldog nyár. Móra utolsó szerelme*. Ism. Dombai Tünde: *Csodabazár, ezeregyéjszaka*. Dm, 2014. jún. 7. 13.
69. A bibliográfus dicsérete. Lakatos Éva sajtótörténeti bibliográfiájának margójára. Forrás, 2014. 6. sz. 120–124.
70. Az ifjú hatvanéves. Születésnap Lap – Marjanucz László, 2014. jún. 22., 2–3.
71. A „nagylelkű” kuplíró és József Attila. konyvpub.hu, 2014. júl. 21.
Halász Rudolfról.
72. A Móra-értelmezés néhány kérdése. Egy meg nem tartott előadás vázlatja. Tiszatáj, 2014. 8. sz. 88–93.
73. A testté vált paradoxia. Ignótus, Lukács és „az élet zavaros kuszaságának disszonanciává finomítása”. Holmi, 2014. 8. sz. 925–938.
74. Egy ünneplendő nyolcvanéves. Arcképvázlat Ilia Mihályról. Forrás, 2014. 9. sz. 3–15.
Szemelvény a cikkből: Helikon (Kolozsvár), 2014. okt. 25. 22.
75. Az induló Az Est piaci „bevezetésének” egyik összefüggéséről és technikájáról. Jelenkor, 2014. 9. sz. 986–994.
Kötetben: 135/15.
76. Ignótus „nővére”. Egy-két szó Veigelsberg Emmáról. ÉS, 2014. szept. 26. 13.
77. A Népszavától a Progreso y Culturáig. Barna Sándor (1887–1952) „könyves” pályája. Múlt és Jövő, 2014. 2. sz. 101–126.
Kötetben: 110/2.
78. Képek a szegedi zsidóság múltjából. Apró Ferenc könyve. [Ism.] Szeged, 2014. 9. sz. 30–31.
79. Az éjszaka meg nem festett színei. Búcsú Szuromi Páltól. Forrás, 2014. 11. sz. 125–128.
80. Lakatos Éva halálára. ÉS, 2014. nov. 7. 12.
81. „Ő tanított meg verset írni”. Egy különös kapcsolat: József Attila és Tittel Margit. Tiszatáj, 2014. 12. sz. 72–76.

82. Müller Miklós. In: *A szegedi zsidóság és a fotográfia. (Back Mancsi, Kárász Judit, Liebmann Béla, Müller Miklós.) Szerk. Tóth István.* Szeged, 2013, Múzeumi Tudományért Alapítvány, 45–52.
A 43. sz. tétel némileg rövidített változata.
83. Egy-két adat Ignotus Hugó „magán-történetéhez”. Kalligram, 2014. december, 81–93.
Kötetben: 165/3.
- 2015
84. A jelaktusok elmélete. Szívós Mihály könyvéről. [Ism.]
Forrás, 2015. 1. sz. 101–105.
85. Napló-írás – „saját jogon”. Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: Napló I–II. [Ism.] Jelenkor, 2015. 2. sz. 228–240.
Kötetben: 135/21.
86. „...azonos rámpán Sziszüphossal”. Ideiglenes portré a 60 éves Füzi Lászlóról. Forrás, 2015. 3. sz. 34–39.
87. Ignotus német versei.
Tiszatáj, 2015. 5. sz. 57–58.
Az 58–61. oldalon Ignotus négy német nyelvű versének közlésével és Szijj Ferenc általi fordításukkal.
Kötetben: 165/26.
88. A dilettánsok irodalomszociológiájához. Egy cikk margójára.
Híd, 2015. 5. sz. 115–121.
Előzménye: Szarvas Melinda: *Nélkülözött profik, nélkülözhetetlen dilettánsok. A dilettánsok Szenteleky Kornél által kijelölt meghatározó szerepe az 1920-as évek végén szerveződő magyar vajdasági irodalomban.* Híd, 2015. 2. sz. 33–46.
89. A „harcos templom” propagandistája. Egy Új Nemzedék-cikk néhány tanulsága. In: *„Inkább figyeld talán az irodalmat”. Írások Veres András 70. születésnapjára.* Szerk. Jeney Éva, Kálmán C. György. Bp. 2015, reciti, 103–109.
90. Csáth Géza kamaszkori antiszemizmusról. Tiszatáj, 2015. 6. sz. 77–91.
Kötetben: 135/9.
91. „Magával kötte mint a kéve”. József Attila középosztály-értelmezéséhez. Kritika, 2015. 5–6. sz. 17–20.
Újraközölve: 137.
92. A Kosztolányi-életmű sötét oldala. Eszmélet 106 (2015), 172–191.
93. A jubiláns. Néhány sor Gerold László 75. születésnapjára.
Forrás, 2015. 9. sz. 75–76.
94. JUHÁSZ GYULA KÖNYVTÁRA. KÍSÉRLET A REKONSTRUKCIÓRA. [Bp.], 2015, Pytheas, 90 p.
95. Cholnoky Viktor „megkapaszkodása” Budapesten. Előzetes adatok és jegyzetek az első pesti évek történetéhez.
Forrás, 2015. 10. sz. 80–89.
Kötetben: 99/3.
96. A Keleti Ujság élén. Ignotus Hugó kolozsvári epizódjáról.
Kalligram, 2015. 10. sz. 64–80.
Kötetben: 165/23.
97. Lehr Albert magyarázatos Toldi-kiadása. Kortárs, 2015. 11. sz. 82–91.
Arany-magyarázatokról.
Kötetben: 135/7.
98. Jel és érték. A Nyugat Ignotus-száma. Jelenkor, 2015. 11. sz. 1236–1249.
Kötetben: 165/25.
99. Az „ESTHAJNALI CSILLAG”. VÁZLATOK ÉS ADATOK CHOLNOKY VIKTORRÓL. Bp. 2015, Nap Kiadó, 329 p.
Tartalma:
1. Egy-két szó, előljáróban (5–10.)
2. A fiatal Cholnoky Viktor. Az elsődleges habitualizáció rétegei és összetevői (11–82.)
3. Cholnoky Viktor „megkapaszkodása” Budapesten. Előzetes adatok és jegyzetek az első pesti évek történetéhez (82–98.)
4. A vezércikkíró Cholnoky Viktor (98–127.)
5. Az Amanchich-novellák névadója. Cholnoky Viktor poétikájának kérdéséhez (127–135.)
6. Meddig volt A Hét segédszerkesztője Cholnoky Viktor? (136–139.)
7. A „kifordult tény”: egy modernitás alakzat geneziséhez. Kosztolányi, Cholnoky Viktor és A Hét (139–177.)
8. Az „alkohol gyilkos angyala”. A narkotikumhasználat magyarázata Cholnoky Viktor írásaiban (177–197.)

9. Önazonosság és művészet. Egy „zsidózó” Cholnoky-novelláról (197–219.)
10. Cholnoky Viktor Népszava-afférja (219–241.)
11. A glosszáíró Cholnoky Viktor. „Innen-onnan”-jai A Hétben (1909–1912) (241–271.)
12. Cholnoky Viktor antiutópiája (272–290.)
13. Az „elgondolhatatlan kiméra”. Az első magyar újságírósztrájk és Cholnoky Viktor (291–321.)
Ism. [Murányi Gábor], HVG, 2016. szept. 22. 54., Murányi Gábor: *Lapmargó. Akit Krúdy a legfinomabb magyar elmének nevezett*. Könyv. guru, 2016. szept. 28., Mórocz Gábor: *Lépéspróbák egy monográfia felé*. Tiszatáj, 2016. 12. sz. 102–104., Wirágh András, ItK, 2017. 6. sz. 846–849.
100. Esszé a szociológiáról. Huszár Tibor: A magyar szociológia története. [Ism.] Forrás, 2015. 12. sz. 104–109.
101. Ignotus, a „kereső”. Fölvétele a Demokracia szabadkőműves páholyba. Múlt és Jövő, 2015. 3. sz. 63–69.
Kötetben: 165/11.
102. Steingassner József számlái. In: *Szeged antológia*. Szerk. Tandí Lajos. Szeged, 2015. Intelprint Kft., 223–226.
Tömörkény István apjáról.
Kötetben: 162/3.
- 2016
103. SZIRTES ANDOR: TÁRSADALOMKRITIKA ÉS PROGRESSZIÓ. VÁLOGATOTT CIKKEK. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Lengyel András. Bp., 2016, Syllabux, 253 p.
A bevezető tanulmány: *Egy radikális demokratikus szocialista. Szirtes Andor*. 5–74.
Kötetben: 110/9.
104. Egy rossz regény hozadéka. Gyömrői Edit: Szemben az árral. [Ism.] Forrás, 2016. 2. sz. 107–112.
105. A modernséget megalapozó közös tudás. Az új tapasztalatok habitualizációjának magyarországi történetéhez. Forrás, 2016. 3. sz. 81–98.
Kötetben: 135/2.
106. A „rejtélyes” Tölgy Lászlóról. ÉS, 2016. márc. 4. 13.
107. Alkalmi jegyzetek egy régi délutánról. Születésnap Lap – Romsics Ignác, 65. évf. 1. sz., 2016. márc. 20. 8–9.
108. Agárdi Péter 70 éves. Születésnap megemlékezés a magyar kultúra virtuális miniszteréről. Népszava, 2016. márc. 26. 4. Szép Szó mell.
A szövegbe jelentősen belenyúlt a szerkesztőség, pl. a címbe „megemlékezés” szó is ennek eredménye.
109. Ignotus Hugó, a regényalak. Egy Babits-regény életrajzi tanulságai. Forrás, 2016. 10. sz. 50–60.
Kötetben: 165/24.
110. ELLENKULTÚRA, PEREMHELYZETBEN. MARGINALITÁSTÖRTÉNETI VÁZLATOK. Szeged, 2016, Tiszatáj Alapítvány, 368 p. Tiszatáj Könyvek
Tartalma:
1. Előzetes megjegyzések (9–14.)
2. A Népszavától a Progreso y Culturáig. Barna Sándor (1887–1952) „könyves” pályája (15–77.)
3. Egy bécsi magyar könyvkiadó: a Julius Fischer Verlag (79–100.)
4. Vágyak, „törvények” és szerepek ütközőpontjában: Vágó Márta (101–157.)
5. Irodalom, marginalitás és rendszerkritika. Egy paradigmaticus eset: Lakatos Péter Pál (159–214.)
6. József Attila és a „drága Danczi” Az 1930-as évek mozgalmi szubkultúrájának ismeretéhez (215–242.)
7. A Lebukott és „megrendelője” (243–269.)
8. Az úgynevezett „oppó” történetéhez. Egy eltemetődött gondolkodástörténeti alternatíva kibontása (271–293.)
9. Egy radikális demokratikus szocialista: Szirtes Andor (295–341.)

10. Az illegális KMP feloszlata és József Attila (343–355.).
Ism. Losoncz Alpár, Újvidéki Rádió, Szempont című műsorában, 2017. jan. 10., Ungvári Tamás, Klub Rádió, 2017. jan. 27., Losoncz Alpár: *A marginalitás méltósága*. Forrás, 2017. 4. sz. 103–105., Kenyeres Zoltán, Irodalomismeret, 2017. 1. sz. 113–119., kötetben: Kenyeres Zoltán: *Harmadik csöngetés. Visszahumanizálási kísérletek 2010–2018*. Szombathely, 2018. 391–399., Marjanucz László: *A főso-dorral szemben*.
Múltunk, 2017. 2. sz. 247–255.
111. Osvát Ernő négy levele. ME.Dok, 2016. 1. sz. 103–107.
112. Egy Szeged-kutató születésnapjára. Apró Ferenc 75 éves. Szeged, 2016. 10. sz. 44–45.
113. Harmos Ilonka „erotikus ponyvája”. Híd, 2016. 10–11. sz. 26–42.
Kötetben: 135/17.
114. A Tömörkény-kutatás néhány kérdése. Tiszatáj, 2016. 12. sz. 53–67.
Kötetben: 135/8.
Kötetben: 162/1.
115. Kass Jánosról – egy fénykép kapcsán. In: *Kass Galéria. Az első 30 év. Visszaemlékezések Kass János grafikus-művészre*. Szerk. Bánki Vera és Fári Irén. Szeged, 2016. MFM, 69–71.
- 2017
116. A „tizedeltető” Lukács György. Egy politikai folklór-szüzsé történeti hátteréhez. Forrás, 2017. 1. sz. 75–92.
Ism. [Murányi Gábor], HVG, 2017. jan. 26. 4. sz. 56.
Kötetben: 135/19.
117. Ékirásos „ó-babilóniai” vers és modernitáspaszta. Ignó Hugó „töredelmes zsoltára”. Jelenkor, 2017. 1. sz. 69–79.
Kötetben: 165/20.
118. Jelet hagyni... Kondor Béla, Pilinszky János és az 1964. áprilisi kiállítás. Szeged, 2017. 1–2. sz. 43–45.
- Berény Róbert Ignó-portréi. Kalligram, 2017. 2. sz. 76–84.
Kötetben: 165/14.
120. A VÉGJÁTSZMA AVAGY HALDOKLÁSUNK TÖRTÉNETE. [Bp.], 2017, Pytheas könyvmanufaktúra, 123 p. Készült 25 számozott és aláírt példányban.
121. A szakácskönyv-szerző „Emma asszony”. A kollektív „irodalmi” gasztronómia mint érdeklődés-generálás és habitusformálás. Kalligram, 2017. 5. sz. 76–94.
Ignóusról.
Kötetben: 165/8.
122. Görgey és Tömörkény. In: *Sodrásban. Tanulmányok Dr. Szűcs Judit köszöntésére*. Szerk. Fodor Péter és Gyöngyössi Orsolya. Csongrád, 2017, Csongrádi Információs Központ Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, 61–63.
Kötetben: 162/18.
123. Még egyszer a barkochba játék eredetéről. Híd, 2017. 3. sz. 92–96.
Kötetben: 135/6.
124. „Éltünk rögzös határain”. Ignó Hugó „novellaszerű memoire”-jairól. Forrás, 2017. 7–8. sz. 42–58.
Kötetben: 165/27.
125. Az örökségápoló: Buday Margit születésének centenáriuma. Délmagyarország, 2017. júl. 12. 10.
Buday György húgáról.
126. Ignó, Rippl-Rónai és a Nyugat kaposvári estje. Kortárs, 2017. 7–8. sz. 128–135.
Kötetben: 165/17.
127. Finkelstein. Élet és Irodalom, 2017. szept. 1. 2.
128. A „névtelen” álnevei. Rejtőzködés, játék, szerep- és identitáskeresés a fiatal Ignósnál. Jelenkor, 2017. 9. sz. 986–995.
Ism. [Murányi Gábor], HVG, 2017. okt. 5. 52.
Kötetben: 165/4.
129. Egy rendhagyó fegyverbarátság történeti sikere. Ignó és Ferenczi szövetsége. Tiszatáj, 2017. 10. sz. 40–69.
Kötetben: 165/15.

130. Az ifjú Sansculotte. Storfer Adolf József indulásáról. Forrás, 2017. 11. sz. 58–95.
Kötetben: 135/12.
131. Ignotus első amerikai útja. A világképet megváltoztató tapasztalatok. Literatura, 2017. 3. sz. 167–194.
Kötetben: 165/9.
132. Balázs Béla Nyugat-európai „úti levelei” (1911–12).
Kalligram, 2017. 11. sz. 70–88.
Kötetben: 135/16.
133. Bosnyák István „theatrum mundi”-járól. Híd, 2017. 11. sz.
134. „Minden forradalom elfeledi megindítóit”. Ignotus és A Hét alapozó, közös másfél évtizedéről. Múlt és Jövő, 2017. 4. sz. 55–74.
Kötetben: 135/10.
Kötetben: 165/7.
135. IRODALOM ÉS MODERNIZÁCIÓ – KOLLÍZIÓS SZERKEZETBEN. FRAGMENTUMOK ÉS VÁZLATOK. Szeged, 2017, Quintus, 338 p. Tartalma:
1. Előjáróban. (7–11.)
 2. A modernséget megalapozó közös tudás. Az új tapasztalatok habitualizációjának magyarországi történetéhez (13–28.)
 3. Az oralitásból az írásbeliség felé. A magyar parasztság kommunikáció-technológiai félfordulatáról (31–67.)
 4. Írógép, írás, irodalom. Az írógép-használat magyarországi történetéhez (69–89.)
 5. A barkochba játék eredetéhez (91–94.)
 6. Még egyszer a barkochba játék eredetéhez (95–97.)
 7. Lehr Albert magyarázatos Toldi-kiadása (101–111.)
 8. A Tömörkény-kutatás néhány kérdése. (113–124.)
 9. Csáth Géza kamaszkori antiszemizmusáról (125–137.)
 10. „Minden forradalom elfeledi megindítóit”. Ignotus és A Hét alapozó, közös másfél évtizedéről (139–159.)
11. A „viharágyú” szava. Ady Endre publicisztikájáról, dióhéjban (161–171.)
12. Az ifjú Sansculotte. Storfer Adolf József indulásáról (173–205.)
13. Kosztolányi, „Dr. Florestan” és a pszichoanalitikus orientáció magyarországi kezdetei (207–222.) [Décsi Imréről]
14. A Nyugat munkatársi gárdájának összetétele (1908–1910) (223–239.)
15. Az induló Az Est piaci bevezetésének egyik összefüggéséről (241–248.)
16. Balázs Béla Nyugat-európai „úti levelei” (1911–1912) (249–271.)
17. Harmos Ilonka „erotikus ponyvája” (273–282.)
18. Egon Schiele, avagy a bécsi modernizmus strukturális disszonanciái. Egy kiállítási katalógus margójára (283–290.)
19. A „tizedeltető” Lukács György. Egy politikai folklór-szüzse történeti hátteréhez (293–307.)
20. Diagnózis és perspektíva a Társadalmi Szemlében (1932). Egy stratégiai tévedés gondolkodástörténetéhez (309–324.)
21. Napló-írás – „saját jogon”. Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni Naplójáról (325–335.).
Ism. Demény Péter: *Módszeres panoráma*. Korunk, 2018. 5. sz. 122–124., Mórocz Gábor: *Mélyfúrások az irodalomszociológia mezején*. Tiszatáj, 2018. 9. sz. 110–114.
136. A szodomain magányos. Kertész Imre: Mentés másként. [Ism.] In: *Holmi 1989–2014. Antológia III. Bírálatok, viták, nekrológok*. Vál. Radnóti Sándor. Bp. 2017, Libri Kiadó, 592–600.
A 30. sz. tétel újraközlése.
137. „Magával kötve mint a kéve”. József Attila középosztály-értelmezéséhez. In: *„A lélek, a lét türelme”. Tanulmányok József Attiláról*. Szerk. Veres András. Bp. 2017, Balassi Kiadó, 217–226.
A 91. sz. tétel újraközlése.

2018

138. Identitás- vagy/és programvers? Ignotus: A 137. zsolnárhoz. Korunk, 2018. 1. sz. 91–101. Kötetben: 165/6.
139. Szerkesztett-e a főszerkesztő? Ignotus és a Nyugat viszonyához. Forrás, 2018. 1. sz. 89–96. Kötetben: 165/18.
140. Buzinkay Géza sajtótörténeti összegzés-kísérletéről. [Ism.] Forrás, 2018. 2. sz. 119–125. Buzinkay Géza *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig* című kötetéről (Bp., 2016).
141. Közös múzeumi éveinkről. In: *Szuromi Pál. Bibliográfia*. Szerk., a bibliográfiát összeáll. Budavári Erzsébet. Bp. 2018, Hungarovox, 20–22.
142. A „sztár” és a „celeb” szociológiájához. Népszava, 2018. márc. 17. Szép Szó mell. 4–5.
143. „...e borzasztó korszak és mindenválság legerősebb sejtője”. Ignotus Hugó „háborús” könyvéről. Tiszatáj, 2018. 4. sz. 51–68. Kötetben: 165/21.
144. „Nyelvészekről, nyelvészetről”. Simoncsics Péter memoár-fragmentumairól. [Ism.] Forrás, 2018. 4. sz. 123–128. Simoncsics Péter *Nyelvészekről, nyelvészetről. 33 írás a Möbius-szalag másik oldaláról* című kötetéről (Bp., 2017).
145. Csáth Gézáról. Följegyzés, magánhasználatra. Jelenkor, 2018. 4. sz. 415–424. Kötetben: 155/4.
146. Vágy, cenzúra, szimbólum. A szimbólum-funkció magyarázatához. Kalligram, 2018. 4. sz. 69–74. Kötetben: 155/1.
147. Egy „könyvszerűtlen” perióduszáró könyv: az *Olvadás közben*. Forrás, 2018. 6. sz. 71–90. Ignotusról. Kötetben: 165/10.
148. Albert Paris Gütersloh és Ignotus. Kalligram, 2018. 6. sz. 69–81. Kötetben: 165/16.
149. Vágy, kortapasztalat és elbizonytalanodó emberkép. Ignotus *Tengerparti alkonyat* című verséről. Műhely, 2018. 3. sz. 57–62. Kötetben: 165/13.
150. Modernitások, alkotók, párbeszéddek. Sipos Lajos könyvéről. [Ism.] Tiszatáj, 2018. 9. sz. 105–109.
151. Tömörkény István egyik élclapfigurájáról. Forrás, 2018. 9. sz. 69–79. Kötetben: 162/17.
152. Szegény Lelian. A szerep mint minta és önkifejezés a fiatal Juhász Gyulánál. Forrás, 2018. 10. sz. Kötetben: 155/3.
153. Az értekező József Attiláról. Jelenkor, 2018. 11. sz. 1242–1258. Hozzászólás: Veres András: „Lehetőleg máma még?” *Észrevételek Lengyel András írásához*. Jelenkor, 2019. 3. sz. 322–327. Kötetben: 155/7. Lásd még: 160.
154. Az aforizmaíró Osvát. Kalligram, 2018. 11. sz. 74–82. Kötetben: 155/2.
155. A MODERNSÉG GONDOLKODÁSTÖRTÉNETÉHEZ. EGY PLUSZ HAT VÁZLAT. Bp., 2018. Pytheas könyvmanufaktúra. 152 p. (Készült 25 számozott és aláírt példányban.) Tartalma:
1. Vágy, cenzúra, szimbólum. A szimbolizáció magyarázatához (9–20.)
2. Az aforizmaíró Osvát (21–40.)
3. Szegény Lelian. A szerep mint minta és önkifejezés a fiatal Juhász Gyulánál (41–61.)
4. Csáth Gézáról. Följegyzés, magánhasználatra (62–78.)
5. Egy „rejtélyes” Babits-vers: „Hadjárat a semmibe”. Líra, „tudomány” és önmeghatározás (79–97.)
6. Az én „betegsége”. A „nyugatos” Szabó Dezsőről (98–123.)
7. Az értekező József Attiláról (124–151.)

156. A „királysértő” Ignótus. Egy „elsikált” sajtópör történetéhez. Forrás, 2018. 11. sz. 74–81. Kötetben: 165/5.
157. Háborúvesztés és irodalom. Jegyzetek egy megnyugtatóan máig fel nem dolgozott problémaköréről. Tiszatáj, 2018. 11. sz. 71–83.
158. Egy régi Tiszatáj-szám margójára. Docere, 2018. 3–4. sz. 61–69.
- 158 a. Egy erjedő kor kreatív útkeresője. Buday Györgyről, történeti kontextusban. Kortárs, 2018. 12. sz. 80–86.

2019

159. A jubiláló Forrás. Fragmentumok a folyóirat szerepéről. Forrás, 2019. 3. sz. 6–11.
160. Válasz Veres András cikkére. Jelenkor, 2019. 4. sz. 489–491. József Attiláról. Hozzászólás: Tverdota György – Sárközi Éva: *Az értekező Lengyel Andrásról. Válasz Lengyel Andrásnak*. Jelenkor, 2019. 5. sz. 611–615. Lásd még: 153.
161. A „pesszimista” presztízs-értelmezés. A Babits–Leopold-vita egy tanulsága. Forrás, 2019. 5. sz. 62–77.
162. TÖMÖRKÉNY-TANULMÁNYOK. Szeged, 2019. Tiszatáj Könyvek. 347. p. Tartalma:
1. A Tömörkény-kutatás néhány kérdése (9–34.)
 2. Tömörkény István írásainak bibliográfiai számbavételéhez (37–44.)
 3. Steingassner József számlái (45–52.)
 4. Egy sikerületlen vers tanulságai. Tömörkény István egyik zsenijéről (55–63.)
 5. A regruta Tömörkény búcsúztatása (67–74.)
 6. „Pelargos” és társai. Tömörkény István álneveiről (75–77.)
 7. A polgár-étosz és a „gavallérvilágnézet” ütközése. Tömörkény István lovagias ügyei (81–98.)
 8. „Az igazságok sorsa ez: születnek, hogy megfeszíttessenek” (99–110.)
 9. Tömörkény Mikszáth-képe (113–121.)
 10. „...megöli a rézkigyót is”. Egy névtelen Tömörkény-cikk azonosításához (123–129.)
 11. Tömörkény István kérvénye „a Somogyi-könyvtár segédkönyvtárnoki állásáért” (131–134.)
 12. „Szeged kultúrpalotájának legnagyobb raritása” (137–143.)
 13. Néhány kötet Tömörkény könyvtárából (147–152.)
 14. Egy Tömörkény-kötet kiadástor-ténetéhez. Vízjárók és kétkézi munkások (1902) (153–171.)
 15. „Európa utolsó nomádjai”. A cigány nép Tömörkény írásai-ban (173–225.)
 16. „Mindig csak a bor hozta meg a hangulatot”. A „bohém” Tömörkény (229–240.)
 17. Tömörkény István egyik élclap-figurájáról (241–260.)
 18. Görgy és Tömörkény (261–264.)
 19. Kosztolányi Dezső Tömörkény-nekrológja (267–271.)
 20. Tömörkény István hatvannyolc levele (275–335.)
 10. Utószó (337–339.)
163. A 85. Jahrzeit. ÉS, 2019. szept. 27. A 85 éves Ilia Mihály köszöntése.
164. Mutatvány az 1945 előtti magyar ellenkultúra kislexikonából. Ötvenöt címszó. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2019. Új folyam 6.* Szerk.: Bárkányi Ildikó – F. Lajkó Orsolya. Szeged, MFM. 189–261. (Klny is.)

2020

165. IGNOTUS HUGÓ-TANULMÁNYOK. MODERNIZÁCIÓ A PALLÉROZÓDÁS ÉS A BARBARIZÁLÓDÁS SODRÁBAN. Bp. 2019. Múlt és Jövő. 558 p. Tartalma:
1. Elöljáróban (7–14.)
 2. Neve ha van... (15–16.)
 3. Egy-két adat Ignótus Hugó „magántörténetéhez” (19–40.)

4. A „névtelen” álnevei. Rejtőzködés, játék és szerep- és identitáskeresés (41–53.)
 5. A „királysértő” Ignótus. Egy elsőként sajtópör történetéhez (54–63.)
 6. Identitás- vagy/és programvers? Ignótus: A 137. zsolttárhoz (64–77.)
 7. „Minden forradalom elfeledi megindítóit”. Ignótus és A Hét alapozó, közös másfél 9. évtizedéről (78–108.)
 8. A szakácskönyv-szervező „Emma asszony”. A kollektív irodalmi gasztronómia mint érdeklődésgenerálás és habitusformálás (109–138.)
 9. Ignótus első amerikai útja. A világképet megváltoztató tapasztalatok (139–165.)
 10. Egy perióduszáró „könyvszerűtlen” könyv: az *Olvadás közben* (166–190.)
 11. Ignótus, a „kereső”. Fölvétele a Demokratia szabadkőműves páholyba (191–201.)
 12. Ady és Ignótus fegyverbarátsága. Az irodalmi modernitás szerveződésének történetéhez (202–252.)
 13. Vágy, kortapasztalat és elbizonytalanodó emberkép. Ignótus *Tengerparti alkonyat* című verséről (253–262.)
 14. Berény Róbert Ignótus-portréi (263–276.)
 15. Egy rendhagyó fegyverbarátság történeti sikere. Ignótus és Ferenczi szövetsége (277–313.)
 16. Albert Paris Gütersloh és Ignótus (314–334.)
 17. Ignótus, Rippl-Rónai és a Nyugat kaposvári estje (335–346.) Szerkesztett-e a főszerkesztő?
 18. Ignótus és a Nyugat viszonyához (347–356.)
 19. A főváros „művészeti szakelőadója”. Egy mellékszál az Ignótus-életrajzból (357–370.)
 20. Ékírásos „ó-babiloniai” vers és modernitástopasztalat. Ignótus Hugó „töredelmes zsolttára” (371–383.)
 21. „... e borzasztó korszak és minden válság legerősebb sejtője”. Ignótus Hugó „háborús” könyvéről (383–404.)
 22. Harminc év hontalanságban. Ignótus félemigrációban és emigrációban (1918–1944) (407–458.)
 23. A Keleti Újság élén. Ignótus Hugó kolozsvári epizódjáról (461–490.)
 24. Ignótus Hugó, a regényalak. Egy Babits-regény életrajzi tanulságai (491–504.)
 25. Jel és érték. A Nyugat Ignótus-száma (505–522.)
 26. Ignótus német versei (523–528.)
 27. „Éltünk rögs határain”. Ignótus Hugó „novellaszerű memoire”-jairól (529–546.)
166. Marginalitás és ellenkultúra. Közelítő jegyetek egy érzékeny kérdéskörrel. *Pannonhalmi Szemle*, 2020. 1. sz. – *sajtó alatt*
 167. Az újrapozicionálás kísérlete. Egy Löw-emlékbeszéd összetett funkciójáról. *Tiszatáj*, 2020. 4. sz. – *sajtó alatt*
 168. Az „ördög ganéja”. A hamis realitás termelésének artistikus tudománya. *Forrás*, 2020. 4. sz. – *sajtó alatt*
Kosztolányi Dezsőről és Pázmány Péterről.
- ## Róla
- ### 2014
169. Komlós Aladár-díjat kapott Lengyel András irodalomtörténész. *Dm*, 2014. jan. 16. 7.
 170. Turi Tímea: Az alapkutató. A Komlós Aladár-díjas Lengyel Andrásról = *ÉS*, 2014. jan. 17. 12.
- ### 2015
171. Hollósi Zsolt: Miről mesél Juhász Gyula könyvtára? *Dm*, 2015. okt. 24. 6.
- ### 2016
172. Kicsi Sándor András: Egy filológus kalandozásai. *Ezredvég*, 2016. 4. sz. 162–164.

2017

173. Újszászi Ilona: 110 éve született
Buday György. Szegeden lett sikeres
szervező és elismert művész. Dm,
2017. márc. 16. 6. [L. A. nyilatkozik a
művészeiről]

Névmutató

Ady Endre	34, 40, 135, 165
Agárdi Péter	108
Angyalosi Gergely	20
Apró Ferenc	76, 112
Arany János	97, 135
Arany Zsuzsanna	45
Babits Mihály	7, 38, 109, 155, 161, 165
Balázs Béla	132, 135
Bálint Sándor	21
Balog Éva	56
Bánki Vera	115
Bárkányi Ildikó	164
Barna Erwin	52
Barna Sándor	77, 110
Berény Róbert	119, 165
Bosnyák István	133
Buda Attila	61
Buday György	125, 158 a., 173
Buday Margit	125
Budavári Erzsébet	141
Búza Péter	57
Buzonkay Géza	140
Cholnoky Viktor	0, 12, 19, 24, 27, 29, 31, 32, 36, 39, 40, 45, 95
Csapody Tamás	26
Csáth Géza	90, 135, 145, 155
E. Csorba Csilla	20
Danzinger Ferenc	110
Décsi Imre	135
Demény Péter	135
Dombai Tünde	68
Dsida Jenő	18
Fári Irén	115
Fenyő László	47
Ferencz Győző	34
Ferenczi Sándor	33, 129, 165

Finkelstein, Arthur J.	127
Fodor Péter	122
Füredi József	42, 110
Füst Milán	7
Füzi László	86
Gábor Endre	3
Gajdó Ágnes	45
Gerold László	93
Gintli Tibor	20
Gottermayer Nándor	20
Gömöri Gyula	28, 110
Görgy Artúr	122
Gütersloh, Albert Paris	148, 165
Gyömri Edit	104
Gyöngyössy Orsolya	122
Hajdú Sándor	16
Halász Rudolf	71
Hamsun, Knut	52
Harmos Ilona – lásd: Kosztolányi Dezsőné	
Hatvany Lajos	45
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich	9
Hollósi Zsolt	171
Huszár Tibor	100
Ignotus Hugó	46, 66, 73, 76, 83, 87, 96, 98, 101, 109, 117, 119, 121, 124, 127, 128, 129, 131, 134, 135, 138, 139, 143, 147, 148, 149, 156, 165
Ignotus Pál	55
Ilia Mihály	74, 163
Jeney Éva	89
József Attila	7, 9, 11, 42, 44, 64, 71, 81, 91, 110, 137, 153, 155, 160
Juhász Gyula	3, 7, 94, 152, 155, 171
Kabdebó Lóránt	45
Kálmán C. György	89
Karácsony Benő	35
Kass János	115
Kenyeres Zoltán	110
Kertész Imre	30, 136
Kicsi Sándor András	172
Kiss József	7, 20
Komlós Aladár	169, 170
Kondor Béla	118
Konjovic, Milan	21
Kosztolányi Dezső	7, 10, 45, 92, 99, 135, 162, 168

Kosztolányi Dezsőné	113, 135	Sipos Lajos	38, 45, 150
Kő András:	45	Steingassner József	102, 162
Laczkó Sándor	56	Storfer Adolf József	130, 135
F. Lajkó Orsolya	164	Szabó Dezső	155
Lakatos Éva	2, 23, 69, 80	Szarvas Melinda	88
Lakatos Péter Pál	65, 110	Szenteleky Kornél	88
Lehr Albert	97, 135	Szijj Ferenc	87
Leopold Lajos	161	Szirtes Andor	103, 110
Losoncz Alpár	110	Szívós Mihály	84
Lovik Károly	14	Szuromi Pál	79, 141
Lőw Immanuel	167	Szűcs Judit	122
Lukács György	73, 116, 135	Tábori Kornél	57
Magyar László	35	Tamás Gáspár Miklós	45
Mann, Thomas	52	Tandi Lajos	7, 21, 48
Márai Sándor	59	Tarján Vilmos	8, 45
Marjanucz László	45, 70, 110	Téglás Béla	10
Mikszáth Kálmán	162	Tittel Margit	81
Móra Ferenc	68, 72	Tornyai János	7
Mórocz Gábor	99, 135	Tóth Béla	36
Murányi Gábor	45, 99, 116, 165	Tóth Ida	45
Müller Miklós	43, 82	Tóth Sándor	6
Nagy L. János	9	Tölgy László	106
Osvát Ernő	111, 154, 155	Tömörkény István	3, 25, 48, 102, 114, 135, 151, 162
Pázmány Péter	168	Török Gábor	9
Pilinszky János	118	Török Sophie	49
Radnóti Miklósné	85, 135	Turi Tímea	170
Radnóti Sándor	136	Tverdota György	20, 160
Rippl-Rónai József	126, 165	Újszászi Ilona	173
Romsics Ignác	107	Ungvári Tamás	110
Rózsa Miklós	51	Vágó Márta	22, 44, 110
Scheiber Sándor	60	Vegelseberg Emma	76
Schiele, Egon	58, 135	Veres András	20, 89, 135
Sebestyén Arnold	45	Viczian János	62
Simoncsics Péter	144	Wirágh András	99

Gaál József

FACE 2 FACE

Ulrich Gábor és Szurcsik József arcaival szemtől szemben

Elkerülhetetlen, hogy ne találkozz önmagaddal. Ha tükörbe nézel, ha a másikkal szemben állva keresed önmagad, keresed a másikat, keresed a kapcsolatot. Szemtől szemben vagy, s nem mindig találsz a szemkontaktust, vagy üres a tekintet, vagy nincs szem, csak az üreg van, tátongó szemüreg, de még az sem. Az arc valami elnyelő erő, maga a hiány, az elveszettség. Nincs szája, nyelve, a fejen nincsenek szervek, de mégiscsak egy fej. Mégis artikulál valamiképpen, éppen a hiányok által akarja az elfedett valóságot a felszínre hozni. Nagyon személyes, sokkal felfokozottabban artikulál valamit azáltal, hogy nem képes semmi racionális dolgot közölni, nem képes és nem is akar semmi olyat befogadni, ami az immanens pillanatnyiságokkal elterelné a figyelmet. Kizár mindent, ami félrevezethet, csak így lehet a létezés tényleges centrumát érzékelni. Inkább a majdnem arctalanság által a kiszolgáltatott csupasztságot vállalva kell rátalálni önmagadra. Az artikulálás képtelenségben szenvedés, a bezárulás- és kitörésvágy köztesállapotában. A pusztulás és újjászületés köztesléteiben, a teremtetlen, a megteremtethetetlen, a teremtés előtt, vagy a szétesés, ritkulás felemészítő állapotában. Önmegő és önmegőztő egyszerre, mert az átmenet terében létezhet. Ha létezik. A fej létezik, de nem akar élővé válni, mert jelkép kell, hogy maradjon, mert az előre csak utal. Nem lehet rontáselhárítás vagy rontáshozó rituális fej. Élő mimikát képzelhetünk a felsebzettnek tűnő fejbe. Ha közel hajolunk, csak anyagot látunk. Meggyötört anyagot, azért gondoljuk a szabálytalan vaspántokat szenvedőnek, mert emberi fejet fantáziálunk. Az a bezárt tér, amiben körbefog, üresség, a szabálytalan anyag, ami, mint valami vaspántköteget, e köré az üres tér köré tekeredve megidézi a nem láthatatlan lelket. Olyan bandázs, ami pusztán érzületként életre kelti a benne rejtőző valamit vagy valakit. Ha közel hajolsz, elveszítéd ezt az akárkit, aki általad él, belőled táplálkozik. Igen, mert nem tudsz szabadulni attól az érzettől, hogy az egy lény, legalábbis megidézett, illuzórikus lény, a vasabroncsok generálják, s Te valóságossá akarod tenni. Valójában belőled ered, belőled táplálkozik, mert képzeleid az abroncsok csapdáiba kerültek. Valami vagy valaki, mert nem vagy biztos abban, hogy az a lényemberi vagy állati, vagy valami keverék lény. Több ilyen lény van, itt vannak, önmagukba, saját hallgatásukba zárva. Némaságuk zúgást teremt a fülekben, önmagadba zár, magányossá tesz. Idecsalogattak, hogy általuk nézz önmagadba, hogy önmagaddal végre találkozhass. Tudtad,

hogy előbb-utóbb találkozni kell valakivel, tudtad, hogy szembesülni kell valamivel. Mások által önmagaddal. Itt a szétzilált arc, tudomásul kell vened, hogy elveszel az anyagban. Elveszíted az arcodat, a tekintetedet, az élő mimikát, azt az elevenséget, ami egyedi, ami személyes, amiről azt hitted, hogy Te vagy. Elveszíted nap mint nap azt a burkot, mert változol, ezért néha meglepődsz önmagad idegenségén, idegenként nézed romló arcod és tested. Meglátod az idegen élő organizmust, amitől megijedsz, mert nem vagy saját magad, kiléptél egy pillanatra önmagadból. A falakon is arcok, azok meg éppen látszólagos kiegyensúlyozottságuk által zárkóznak be. Azt sugallják, hogy hiába zárkózol be a közömbösség nyugalomba. Hiába akarod az állandóságot, hiába akarsz közömbös lenni a kikénszerített, halovány mosolyoddal. Magad elé nézel, és várod, hogy valamin túl legyél, közömbösséget színlelsz. Rádöbbensz, hogy mindenki maszkot visel, hogy az élő bőrszövet már nem a lelked burkolata. Itt van a falakon a számtalan maszkgyűjtemény, a lehetőségek maszkenciklopédiája, a színlelés végtelen variánsa. A térben elhelyezett fejek foszló csupasztsága, arctalansága és a falakon az arcburkolatok, maszkok, arctöredékek, furcsa protézisekkel, kinövésekkel, vagy inkább csökevényekkel. Társadalmi hibridizáció, de már a természet is hibrid és mutáns, már nem lehet visszamenekülni a természethez. A természetes már csak egy vágymetaphora valamire, ami már elérhetetlen ködös képzet. Miféle beavatás mindez, mert szembe kell nézni önmagaddal, de csak önmagadba tekinthetsz. Nézed a burkot, az illúziót, és érzed a belső anyagot, a zsigeri matériát, ami valójában üresség. A valóságot keresed, a valóságos önmagad keresed, és csak a maszkok végtelen burkolata mögötti ürességet találsz. Nézz szembe önmagaddal.

Nincs eleven arc, csak felnyíló és bezáródó maszk, ami egyszerre illúzió és elvont jel. A fejkonstrukciók bandázsszerű, pántszerű gesztusai mégis karaktert formáznak, személyiséggé válnak. A hiány és képzelet adja az elevenséget, a láthatatlan belsőben végtelen számú arclehetőség van. Eltűnnek a határok, hiába készült vasból bandázsként sejtető arc és fej, brutális mégis a meghatározhatatlanság, a bizonytalanság aurája veszi körbe. Az élettelen maszk egy héj, az ürességben, a maszk általi térben mintha rejtőzne valami, a valódi arc maga az üresség, a hiány, a megfoghatatlanság. A megformázottban van a megformázhatatlan, a megformázott maszk életteleniségével megidéri az élő, az élő hiányát. A semmiben derengő arcot burkolja a vashevederekből, pántokból, durva hegesztés sebekből létrehozott maszkcsisak, ami nem óv, nem rejt, hanem feltár. A pusztítás és teremtés között rekedt lélek átmeneti állapota lehetne, de a valódi arc helyett csak szimbolikus, sejtető lehet a maga nyitottságában és befeljezhetlenségével. A durván hegesztett pántok, fragmentumok mégis élő mimikát formáznak egy pillanatra. Ezáltal az arc és maszk mintha összeforrna, mintha szétválaszthatatlan lenne, mert a fejeket körbejárva újabb és újabb réseket találva a szemek és szájak felcserélődnek, egymást kioltva, felszámolva elegyednek. Az élő mimika illúziója csak megtévesztés. A rusztikus fejek egy pillanatra oszló és bomló állapotot mutatnak, elhítetik, hogy valaha élő organizmusok voltak, de nem emberi lények fejei, hanem a teremtés tévedései. Meghatározhatatlan lények, akik emberek szerepében, emberszerű maszkot fércelnek önmagukra

teremtetlenül megrekedve egy átmeneti, befejezhetetlen állapotban. A hasonlóságok megtévesztő nézőpontjai miatt csak fiziognómiák, élettillúziók lehetnek, mert a másik pillanatban, megváltozott nézőpontból csak erodált anyagot látunk, de a bomlás állapota is csak illúzió. Nem láthatjuk egységként, egészként, el sem képzelhetjük teljességként, mert töredékessége lehetne csak a létformája. Hiányok és ellentétek, összeegyeztethetetlen vagy bizonytalan kapcsolódások az átmenetek nyugtalanító állapotában. Csak tragikus mítoszt bemutató kultikus-mitikus fejmaszkjaiként képzelhetjük el a tekintet nélküli, pillantás nélküli fejeket, aminek végkifejlete csak önfelszámoló áldozatok sora lehet a vég nélküli apokalipszisben. A maradványok, mint a pusztító rituálék felszámolhatatlan, vasba forrasztott bizonyítékai némaságukkal üzennek. A falak arcmaszk ábrái sem illusztrálnak, nem kellékek, hanem önmaguk. Látszólag értelmezhetetlenek, csak analitikus módszerekkel vizsgálhatjuk, mint a tudattalanban ismétlődő és megfogalmazhatatlan érzületmítoszok őskonfliktusait, aminek nincs eredete, ezért az időtlenségben, a múlt végtelen távlatába helyezzük. Pedig itt vannak, elrejtve, érzületként. Aminek nem találhatjuk az eredetét és okát, de azt érezzük, hogy állandóan kísért, hogy állandóan összezavarja a rendet. Mert rádöbbenünk, hogy önmagunkat látjuk. Nem tükröződve, nem a felszíni illúzió visszaverődései, hanem és átalakító erejű rejtett másságunkat nézzük. Bennünk van, és most idegenként, rólunk leválva, tőlünk függetlenül nézzük rejtett valóságunkat. Lelkünk vázai, összetartó elemei, valójában zsarnok ösztöneink a verbális világ létrejötte előtti létállapotunkból. Mindez kifordítva, a külső burokból kiszabadított rejtett formák, aminek nincs rendje, nincs logikája. Ezért démoninak, felforgatónak és pusztítóknak gondoljuk, pedig ez a feltárás ez kibontás, inkább beismerése az esendőségnek a sebezhetőségnek. A művészet beavató rítusának első és legfontosabb lépcsője az összezavarás, a zavarodottság általi elbizonytalanodás. Belesüppedés a kétségekbe, ami rákényszerít arra, hogy újra rendet teremtsünk, újra felépítsük a valóságot.

A falakon kultuszok világának maradványai vagy kultuszok kezdeteinek kialakuló rítusmaszkjai, de érezzük, hogy ez a variálhatóság, ez a bizonytalanosság egyben a valódi kultusz hiányát leleplezve groteszk panoptikumává válik. A legfontosabb közlés talán ez a kibillentettség, a nyugtalanító ambivalencia, hogy így együtt a szobrok és rajzok találkozásával a közösséget összetartó rituális szertartások elmúltát jelentik. A szekularizált létben az önfelszámolás, az áldozat és újjászületés rendszere, amit természetbe ágyazódó kozmikus hitkapcsolat tartott össze, már érvényét veszítette. Rések, repedések, töredezettségek, arctalanná tevő vajatok, hiányok, szétziláló fragmentumok a teljesség hiányát, a veszteségeket sorjazzák. Akit ez érzékenyebben érint, az már túlzott sulykolásnak is érezheti, mert a mindennapok megszokottságában már tudattalanul elfogadta, és hozzáidomult ehhez az immanens monotóniához. Az élvezetek apró, de folyamatos adagolása egyben a katarzisos felaprítása.

Mintha a művek létállapotok preparátumai lennének, szemléltető ábrái mutatják a rituális kozmikus rendszerből kiesett emberek rejtett valóságát. Így halmozva, egymással szemben, egymás mellett kialakul egy jelentésháló, ami akarva-akaratlanul leleplez és feltár. Sigmund Freud forradalmasította

önmagunkról alkotott és berögzült gondolkodást. Ugyan dogmát, mítoszt teremtett, de a művészetben egy résnyire kinyitott világ kapuján sokkal több fény kezdett beömleni, a tudattalanul teremtő művész mítosza, és a tudattalan rétegzett jelentése. Jelentésrétegek, aminek héjszerkezete megszámlálhatatlan, ezért nem fejthetjük fel a titkot, értelmezéseink újabb megfejteni való burkot teremhetnek. Tudatosodott bennünk, hogy a felszíni tükröződés félrevezető, és akár hamis visszaverődés. Ezért csak áttételesen, szimbolikusan tehetjük láthatóvá azokat a szellemi, lelki erőket, amiket már manapság nagyon sokszor pszichikus, mentális deformációként tárgyalnak. A mitikus erők helyett pszicho biológiai eltérésekként is tárgyalhatnánk ezeket a szimbolikus fejeket, de akkor a lényegüket veszítenék el. Degradáló és sematizáló pszicho-biológiai materializmussal csak jelentéktelenné tennénk a legfontosabb összetevőt, hogy a művek korokat átható, korokon átívelő szimbolikus képi világból emelkednek ki. Egymást megtermékenyítő kapcsolathálózatuk, aminek része az összeilleszthetetlen, a disszonancia valójában a jelen létkritikája. Amiből nem vonhatjuk ki az eredeti hitrendszeret, évezredes alakító erejét a szimbolikus világlátás jelrendszerének. A fejekben üzenetként a jelenkori ember gyökértelenségéből fakadó kétségbeesés tragikomédiája, abszurd élethelyzete is egy lehetséges értelmezési héj. Nyilvánvaló, hogy a haszon- és anyagelvű társadalmi lény biotechnológiai automatizmusával öntudatlanul ellöki magát az értelmezés lehetőségét, és csak bántóan irracionalista zaklatásként, bizarr öncélúságnak látja a műveket. Képekben való értelmezési jártassága megszűnt, a múlt világa is érvénytelenné vált, és gyakorlatban haszontalan, felhalmozott archívum. A természetinek nevezhető archaikusság és a tradicionális világképek rendszeréből kitépve nincs egységes kifejező nyelvezet sem a társadalomban, sem a művészetben. A formálisnak tűnő jel- és szimbólumkombinációk kereszteződéseiből olyan állandó összefonódások keletkeznek, melyeknek jelentését archetipikus állandónak nevezhetjük, mert elemi létkifejezések, koncentrátumok. Alapok, változékonyságuk ellenére ugyanaz a jelentéskörük, variáltságuk a mitikus imagináció egyéniesített elágazásai. A mitikusból így lesz fantasztikum, groteszk vagy akár abszurd, mert a szimbolikus kifejezés már a jelenben nem helyezhető, nincs táptalaja. Fantasztikusnak és irracionálisnak tűnik, mert a pragmatikus, költőietlen realitásra már lefordíthatatlan. A rejtett, lelki realitás felfedése abszurdnak tűnik, de nem nihilista, mert átváltozása az elfedett lét provokatív kibontása és felmutatása. Mikor ember ilyen pőrén, a csupaszszágon túl felnyitva, szinte kizsigerelve bemutatásra kerül, akkor a redukció, a stilizáció kiemeli az anyagba vetett immanenciából, a mulandó test naturalizmusából. Az esztétikai megközelítés valójában összeforr az ismeretlen, a rejtett lényegi befogadásával, ami már nem szép, aminek katarzisa etikai belátás. Önmagunk és egyben a másik esendőségének, tökéletlenségének elfogadása. Maya fátylának fellebbentése által az önmagában lévő gyönyörűséget, vagy a tragikus önfeláldozást sem találhatjuk. Talán éppen ez a duális pólus az, ami érvénytelenné válik, az igazi beavatás egy másik harmónia megtalálása. Valójában ez belső vívódás önmagunkkal, de kívülre kerülve, önmagunkkal szemben a mély rétegben létrejött transzperszonális párbeszéd.

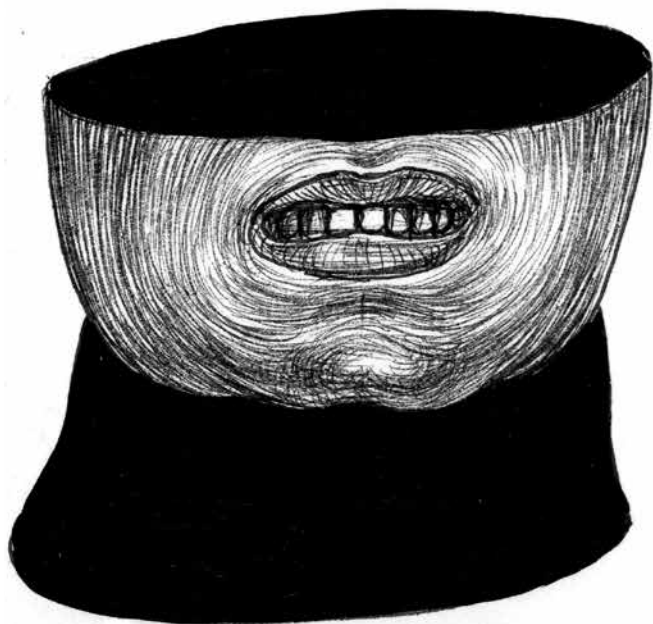
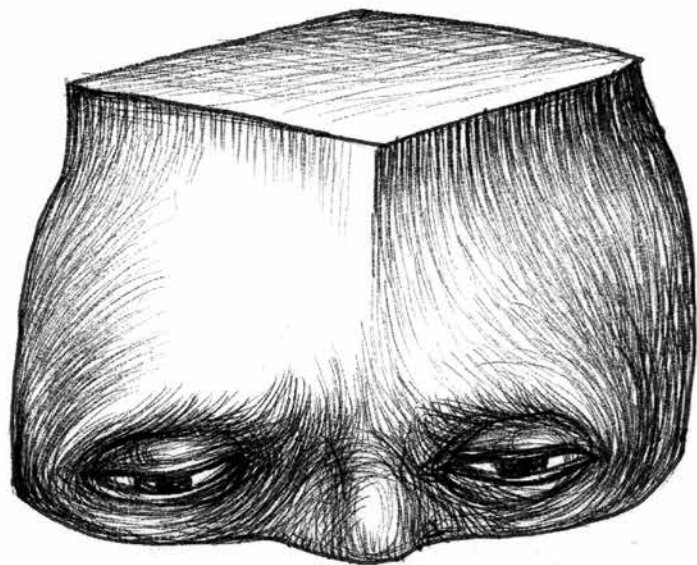
A szürreális fejek médiumokká válhatnak, kitarthatják a kaput a rejtett tudattartalmakhoz. Eszerint a fejek akár egy örökké létező, a jelenben is ható ősjelenség kapuinak őrzői és a betekintés segítői, de nem kísérők, mert a küszöb átléphetetlen. A forma és a nyelv küszöbénél kezdődik a láthatatlan és a leírhatatlan. A fejek a maszkszerűség általi merevség által a küszöbön túliak, a személyeségen túli állapot nem személytelen, hanem kizárja az esetlegességből fakadó félreértéseket. A komikus és tragikus maszk az átváltozásban állandó, mindig egyesülő és széthulló, lehulló állapot. A műalkotások értelme és jelentése nem fejthető meg, további értelmezése, újabb jelentéshorizont kijelölése a viszonyokból jön létre, fölösleges megszüntetni ezt a termékeny bizonytalanságot.

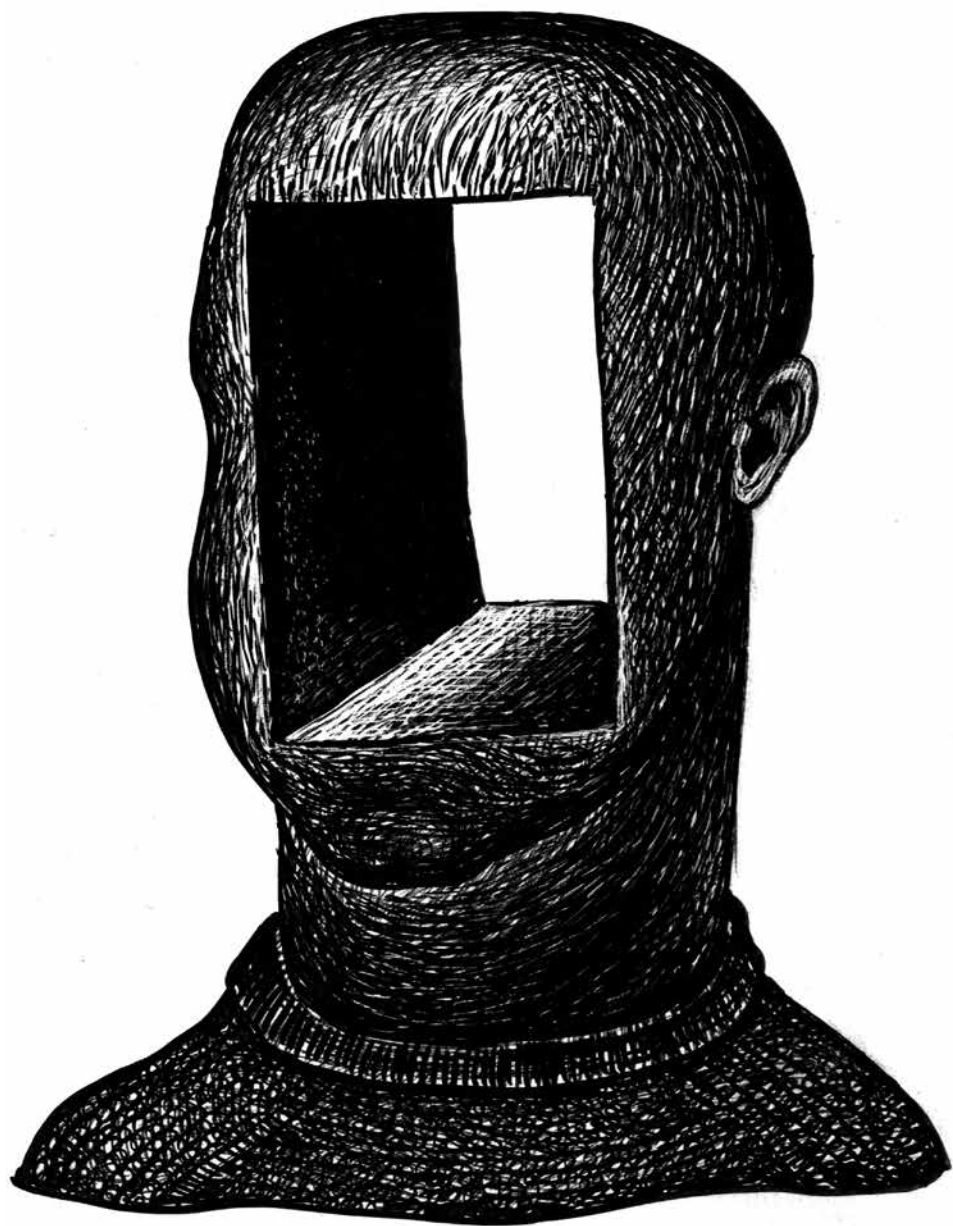

Szurcsik József – *Bestiarium Humanum* (2017–18)
I–VIII. (részlet)

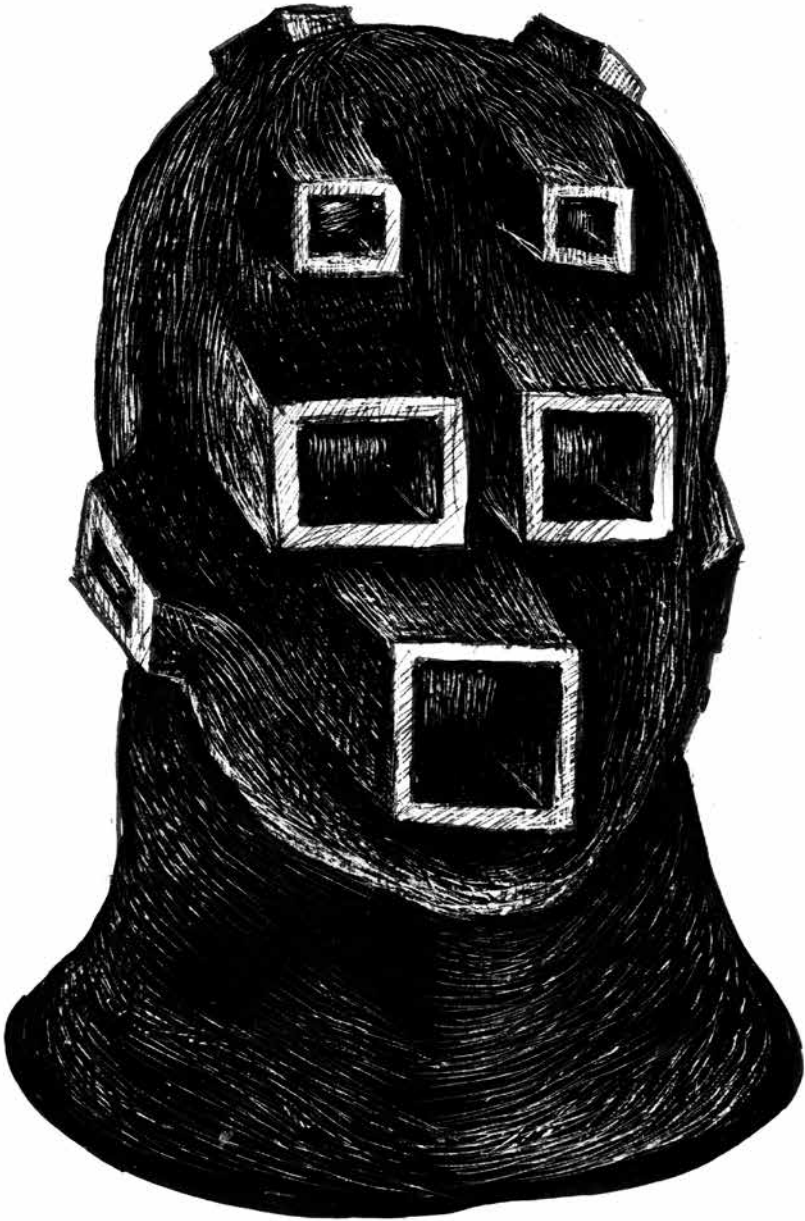

*Ulrich Gábor – Privát inkohereenciák (2018–19)
I–VIII. (részlet)*

Szmeskó Gábor

A távolság közelében I.

Simone Weil hatása Pilinszky János misztikafogalmára¹

Nevezhetjük-e Pilinszky Jánost a keresztény hagyomány értelmében misztikusnak? A kérdés jelzi a kutatási irány alapdokumentumának tekinthető Radnóti Sándor-szöveg (*A szenvedő misztikus*) intenciójától való alapvető eltérést.² Radnóti 1981-es művészetfilozófiai esszéje Pilinszky lírai világlátásának horizontját a marxista indíttatású Lukács-iskola belátásaira támaszkodva vizsgálja, míg jelen kérdés a költő életművének perspektívájából kíván közelíteni a problematikához, s Pilinszky életművén belülről, jelen esetben a prózai művekre alapozva vizsgálja a misztika jelenlétének kérdését. Ebből következik, hogy a misztika problematikájának egy olyan megközelítési módja dominál e kutatási irányban, mely a keresztény hagyományhoz egyébként is ezer szállal kötődő életművet egységben látó szempontrendszerként kíván működni. Ennek teljes bemutatására természetesen nem vállalkozhatom, csak arra szeretnék rámutatni, hogy milyen csomópontok mentén értelmezhető Pilinszky prózájából kiindulva a misztika kérdése, valamint arra, hogy ez egyfajta keresztény misztikafogalomhoz kapcsolható.

A problematika vizsgálatában Pilinszky publicisztikája alapján két pontban érdemes feltárni a költő misztikához való viszonyát, róla alkotott elképzelését: egyfelől a misztika és a költészet, másfelől a misztika és a keresztény realizmus³ kapcsán. A következőkben misztika és költészet egymásba fonódását Simone Weil Pilinszkyre gyakorolt hatására fókuszálva vizsgálom. Az elemzések tanulsága alapján úgy tűnik, hogy a Pilinszky-életmű – a 20. században teret nyerő – hétköznapi misztika fogalmához közelít.⁴

1 Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3-SZTE-286 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

2 Radnóti Sándor, *A szenvedő misztikus*, Bp., Akadémiai, 1981.

3 A „keresztény realizmus” fogalmát Pilinszky döntően 1961–64 között használja. A fogalom a tanulmány következő részében válik vizsgálat tárgyává.

4 A hétköznapi misztika fogalmáról ld. Görföl Tibor, *A keresztény misztika néhány problémája*, Vigilia, 2015, 7. sz., 488–497.

Misztika és költészet

Misztika és költészet rokonsága kapcsán három szöveghelyet érdemes idézni Pilinszkytól. A két főszövegnek tekinthető szakasz között szoros kapcsolat van, ugyanis az *Egy lírikus naplójából* című⁵ esszé A „teremtő képzelet” sorsa korunkban című⁶ előadás átirata. Noha a szövegek fő állításai megegyeznek, vélhetően a célközönség változása miatt át/újraírt szöveget is érdemes idézni. „Sokat írtak misztika és művészet rokonságáról. Valójában a kettő úgy egy, hogy tökéletes ellentéte egymásnak. Ugyanannak az útnak, ugyanannak a szeretetnek: a világból fölszálló és a világba alászálló, de mindenképp tökéletesen egybeeső két ága, az odaadó engedelmességnek és a fölszabadult extázisnak dinamikus egyensúlyában, kifürkészhetetlen békéjében. Jákob létrája: Isten föl-alá szálló angyalaival a képzelet hazatalálásának közös és egyetlen módja.”⁷

Pilinszky később ehhez a szövegrészhez a *Beszélgetés Sheryl Suttonnal* című írásában kommentárt fűzött: „Maradjunk a megtestesülésnél. Bukásunk és a Paradicsomból való kiűzetésünk óta tovább forog a világ, továbbra is megszületünk és megtestesülünk. Megtettesülünk, de nem egészen. Értelmünkbe, akaratumkba, képzeletünkbe, egész világunkba valami módon beszívárgott a semmi. Egyszerre lettünk üresebbek és nehezebbek a kelleténél. Innét, hogy – legalábbis a képzelet síkján – egy remekmű attól, mert valóban megttesült (vagyis a képzelet, az akarat és az elme veritékes munkájával visszatalált az eredendő engedelmességbe), tud ismét szabad lenni. Eljutni az extázisig. A megttesülés alászálló engedelmissége így lehet azonos a misztika fölszálló önkívületével. Jákob létrája.”⁸

A poigny-i konferencia szövegét a következőképpen írta át Pilinszky: „Sokat írtak a költői alkotás, közelebről a költői ihlet és a misztikus elragadtatás rokonságáról. Lényegében ugyanazt az utat járja mindkettő, csupán ugyanannak a keskeny útnak ellenkező oldalán, s ellenkező irányában haladva. A teremtésben és a megttesülésben alászálló Istenség útjának lefele szálló ága: a költészeté, a fölfele szálló ága: a misztikáé. Ami persze nem zárja ki a költészet misztikus és a misztika költői lehetőségeit. Hiszen ezen az úton – mint Jákob lajtorjáján – végül is mindkét mozgás egy és ugyanaz, ahogyan az istenszeretet és a felebaráti szeretet is egy.”⁹

5 A Szent István Társulat éves közgyűlésén (1970) hangzott el. Vö.: Pilinszky János, *Publicisztikai írások*, szerk. Hafner Zoltán, Bp., Osiris, 1999, 894. Továbbiakban: Publicisztika.

6 Az előadás az 1970-es poigny-i „Teremtő képzelet” (*L’imagination créatrice*) konferencián hangzott el (1970.10.13). A konferencia főszervezője Robert Marteau volt. Pierre Emmanuel Pilinszky jegyzetével ellentétben nem pusztán másik előadója volt a témának. Az 1970.10.9–13-a között elhangzott előadások – mind – a teremtő képzelet problematikáját tárgyalták (többek között Jutta Scherrer is előadott). Emmanuel mindennap részt vett kerekasztal-beszélgetésen, de önálló előadást valóban Pilinszkyvel egy napon tartott, azonban külön szekcióban. Pilinszky Mando Aravantinouval és Jože Javoršekkel adott elő. Vö.: *L’imagination créatrice*, szerk. Roselyne Chenu, Neuchâtel, Baconnière, 1971. Köszönettel tartozom Hafner Zoltánnak, hogy a kötetet rendelkezésemre bocsátotta.

7 A „teremtő képzelet” sorsa korunkban, In: Pilinszky János, *Pilinszky János összes versei*, szerk. Hafner Zoltán, Bp., Magvető, 2015, 88. Továbbiakban: Versek.

8 Pilinszky János, *Szép próza*, szerk. Hafner Zoltán, Bp., Magvető, 2015, 199–200. Kiemelés az eredetiben. Továbbiakban: Szép próza.

9 *Egy lírikus naplójából*, Publicisztika, 622–623.

Az idézetek alapján az alábbi modell állítható fel: amikor Pilinszky a misztika és a költészet rokonságáról beszél, a két terület hasonlóságának megvilágítására Jákob létrájának ószövetségi képét idézi.¹⁰ A létra – talán első elképzelésünkkel ellentétben – nem az ember, hanem Isten mozgásának színtere. E mozgás különböző irányainak felelteti meg a két területet, ahogy írja: a „*teremtésben és a megtestesülésben alászálló Istenség útjának lefele szálló ága: a költészeté, a fölfele szálló ága: a misztikáé*”. A kommentár alapján az extázis a misztikához csatolható, ebből következően az engedelmesség lenne a költészet sajátja.¹¹ Vagyis a létrán, amely az ószövetségi leírás szerint az ember és Isten közötti kapcsolatot szimbolizálja, ami Isten alászállásának színtere, kétféle út van: a lefele szálló költészeté, melyhez engedelmesség társul, s a fölfele szálló ág, a misztikáé, melyhez az extázis tartozik. Az idézetek szerint az engedelmes költészet extázisba fordul, vagyis a két terület összeolvad, illetve a misztika és a költészet úgy azonos, ahogy az istenszeretet és a felebaráti szeretet is egy. Kérdéses, hogy melyik szeretet, melyik ághoz tartozik. Az idézetek alapján abban sem lehetünk biztosak, hogy Pilinszky szerint lényegi különbség van misztika és költészet között.

Pilinszky tömény leírásának mélyebb megértésének reményében érdemes figyelembe venni azt a két hatástörténeti szálát, mely az idézetekből kiolvasható. Egyfelől, az istenszeretet és a felebaráti szeretet fogalmának összefonódásában ráismerhetünk Simone Weil egyik esszéjének a *Formes de l'amour implicite de Dieu* (Isten rejtett szeretetének formái) kulcsfogalmaira. Másfelől Jákob létrájának misztikus elemzésében Keresztes Szent János *A lélek sötét éjszakája* című kommentárját is fölfedezhetjük. Ezenkívül Pilinszky önkomentárjában és a kommentált szakaszban is olvashatunk a képzelet hazatalálásának és a modell egyes szakaszainak kapcsolatáról. E két utóbbi probléma tárgyalása szétfeszítené jelen tanulmány kereteit.

A Weil-hatás

A misztika és a költészet kapcsolatát tárgyaló, 1970-ben írt szövegek keletkezésekor Pilinszky filológiailag bizonyítható módon ismerte Simone Weil *Attente de Dieu* (Istenvárás) című kötetét, és az ebben olvasható *Formes de l'amour implicite de Dieu* (Isten rejtett szeretetének formái)¹² című tanulmányt is.¹³ A Weil által is

10 „Álma volt [ti. Jákobnak]: íme, egy létra volt a földre állítva, s a hegye az eget érte. S lám, Isten angyalai fel és lejárta rajta.” (Ter 28, 12)

11 Vö.: „Innét, hogy – legalábbis a képzelet síkján – egy remekmű attól, mert valóban megtestesült [...], tud ismét szabad lenni. Eljutni az extázisig. A megtestesülés alászálló engedelmessége így lehet azonos a misztika fölszálló önküvetével.” Széppróza, 199–200.

12 Simone Weil, *Attente de Dieu*, Paris, Fayard, 1966, 91–150. Magyarul Reisinger János fordításában: *Ahol elrejlük az Isten = Uő., Ami személyes, és ami szent, vál., jegyz.* Reisinger János, Bende József, Bp., Vigilia, 1998, 105–174. Továbbiakban: *Ahol elrejlük az Isten*.

13 A könyv ismeretét támasztja alá, hogy több 1964–65 között írt esszéjében többször használja Weil gyűjteményes kötetének szövegeit (vö.: *Publicisztika*, 871., 872., 874., 876.). A *Jótekonyság és felebaráti szeretet* című esszéjében (*Publicisztika*, 397–398) elemzi a felebarát fogalmát, Weilre is utal (műcímre való hivatkozás nélkül). Ezenkívül az MS 5938/6 jelzetű füzet (MTA Kt) 5. lapján olvasható katalógus, amely egy a költő tulajdonában lévő Weil-kötetből lett kimásolva (*La condition ouvriere*), bizonyítja,

használt fogalmak – istenszeretet (*l'amour de Dieu*), felebaráti szeretet (*l'amour du prochain*) – vizsgálata képes megvilágítani Pilinszky misztika és költészet kapcsolatát jellemző megjegyzését: „mindkét mozgás egy és ugyanaz, ahogy az istenszeretet és a felebaráti szeretet is egy”.¹⁴

Az istenszeretet és a felebaráti szeretet a weili filozófiában

Formes de l'amour implicite de Dieu című esszéjében Weil amellett érvel, hogy a felebarát az istenszeretet egyik közvetlen-közvetett tárgya. Az istenszeretet – vagyis az ember Istenre irányuló szeretete – Istenhez nem, mint szeretetének közvetlen tárgyához viszonyul, hiszen Weil szerint „Isten nem jelenvaló és sohasem volt az” számára,¹⁵ hanem közvetlen tárgyakon keresztül, melyekben Isten közvetlenül van jelen. Eközben az ember alkalmassá válik arra, hogy Isten szeretetét jelenítse meg a világban – ahogy Weil írja: „sorsa [...] az, hogy Isten szeretetétévé váljék”.¹⁶ A francia gondolkodó Isten közvetlen-közvetett szeretetének négyféle közvetlen tárgyát elemzi: az egyházi szertartásokat, a szépséget, a barátságot és a felebaráti szeretetet.¹⁷ A felebaráti szeretet – és a többi tárgy – azért lehet közvetett és ugyanakkor közvetlen viszonyban az istenszeretettel, mert konkrétan nem Istent veszik szeretetük tárgyaként (emiatt a közvetettség), mégis az ember szeretettili cselekvésében (közvetlenség) és annak tárgyában – Jézus Krisztus egyik utolsó ítéletről szóló példabeszéde alapján¹⁸ – Isten van jelen (közvetett-közvetlenség). A közvetett-közvetlenségben az ember a dologhoz való viszonyuláskor nem csak Istenhez, hanem Istennel közösen fordul (felebarát, barát, szépség, szertartás).

Vagyis Weil úgy véli, az ember Istent nem szeretheti, hiszen nem konkrét, közvetlen módon van jelen számára. A későbbiekben látni fogjuk, hogy az akarat alapvető mechanizmusának következménye, hogy a közvetlen tárgyakat sem képes szeretni. Ebből fakadóan Weil rendszerében az ember nem képes a szeretetre. Arra van lehetősége, hogy inautentikus létezését belátva vágyjon és várjon Istenre, ily módon a szeretetcselekedet Isten kegyelméből jön létre, mely egyben istenszeretet, mivel a rászorulóban Isten van jelen. Következésképpen Weil szerint az autentikus létben Isten önmagát szereti. Ennek az összefonódásnak a megvilágítására törekszem a következőkben. Először a közvetlen, felebaráti viszony weili megközelítését vázolom fel, majd a szeretet közvetettségének háttérben álló weili filozófiát és teológiát mutatom be.

hogy a költőnek 1965-ben már bizonyosan megvolt Weil *Attente de Dieu* című kötete. A datálás a füzetben olvasható fogalmazványok alapján (11–21., 49–63.) alátámasztható.

14 Egy lírikus naplójából, *Publicisztika*, 623.

15 „*Dieu n'est pas présent et ne l'a encore jamais été*” Simone Weil, *Attente de Dieu*, Paris, Fayard, 1966, 91. Az idézet Reisinger János fordításában olvasható. Ahol elrejlük az Isten, 105.

16 Ua.

17 Vö.: Ua.

18 „*Mert éheztem, és ennem adtatok [...]. Akkor így válaszolnak neki az igazak: Uram, mikor látunk téged éhezni, hogy enned adtunk volna [...]. A király így felel majd nekik: Bizony, mondom néktek, amikor megtettétek ezeket akárcsak egygel is a legkisebb atyámfiai közül, velem tettétek meg.*” Mt 25., 35–40. Weil idéz a szakaszból: Uo., 106.

Weil szerint az interperszonális kapcsolatoknak két típusa van: vagy egyenlő felek vesznek benne részt, vagy az egyik uralkodik a másikon. A francia gondolkodó axiómája szerint a szeretet igazságosság.¹⁹ Ennek megfelelően a felebaráti szeretet a másikon való uralkodás lehetőségét elutasítja, s felkínálja a másiknak az egyenlő viszonyt, meghagyva ezzel a másik szabad beleegyezési jogát. Vagyis a kapcsolat két ember között jön létre amelyben a felebaráti szeretetet gyakorló ember cselekvése nem Istenre irányul, hanem a másik emberre. Az aszimmetrikus viszony elemzésére használja fel Weil az irgalmas szamaritánus újszövetségi példabeszédet,²⁰ melyben a gyengébb felet – a szamaritánust – szerencsétlennek (*malheur, malheureux*) nevezi.²¹ A francia gondolkodó talán legismertebb fogalma, a szerencsétlenség,²² az ember teljes bukását jelöli, mely testi és lelki szenvedéssel, valamint társadalmi elmagányosodással jár.²³ Az *Ahol elrejlük az Isten* című szövegben viszonyfogalomként megjelenő szerencsétlenség, s így a szerencsétlen egyenlő partnerként, de egyáltalán emberként való észlelése Weil szerint nem evidencia – a bibliai parabolában a pap és a levita épp ezért megy el a szerencsétlen mellett. Találónan támasztják alá ezeket a meglátásokat az alábbi idézetek:

„Kettejük közül az egyik [a szerencsétlen] nem több vékonyka, póre, halott és vérző testnél, kint az árokparton, névtelenül, kiről senki nem tud semmit. Akik elhaladnak e jelenség mellett, alig veszik észre, s néhány pillanattal később el is felejtik, hogy észrevették.”²⁴ Másol: „Az út szélén heverő névtelen test életteleniségében nincs ember.” Majd folytatja: „a szamaritánus, aki megáll és ránéz, mégis erre a hiányzó emberre szegezi a figyelmét, s nyomon következő mozdulatai tanúsítják, hogy figyelme valóságos volt”.²⁵

Az újszövetségi parabola alátámasztja azt a korábbi meglátást, hogy a felebaráti szeretet nem Istenre, hanem a másokra irányul (vagyis csak Isten közvetett szeretete lehet). Ennek feltétele a figyelem valóságos működése, következménye pedig egy etikus cselekedet. Kérdéses, hogy mi teszi szükségessé, mi a sajátossága, és mi az eredete a figyelemnek. Ennek vizsgálata vezet el a felebaráti szeretet és az istenszeretet közvetlen kapcsolatának elemzéséhez.

A figyelemfogalom kiemelt pozíciójának megértéséhez először fel kell tárni Weil sajátos teológiájának horizontját. Eközben a „Krisztus segít Krisztuson”, vagyis Isten önszeretetének kérdését is érdemes elhelyezni Weil filozófiájában. A francia gondolkodó a már hivatkozott újszövetségi szakaszra utal,²⁶ amikor a

19 Uo., 107.

20 Vö.: Lk 10, 31–33. Ld.: <http://szentiras.hu/SZIT/Lk10> (Utolsó letöltés: 2019. 10. 17.)

21 Uo., 113–117.

22 Vető Miklós, *Simone Weil vallásos metafizikája*, Bp., L'Harmattan, 2005, 92–116., Vincze Krisztián, *A szenvedés realitása és méltósága Simone Weil filozófiájában*, In: *A szenvedő ember Isten színe előtt*, szerk. Puskás Attila, Bp., Szent István Társulat, 2014, 147–162.; Szmeskó Gábor, *Szerencsétlenség és szeretet kapcsolata Simone Weilnél*, Ütközéspontok V., Szeged, JatePress, 2019, 128–138.

23 Vö.: Emmanuel Gabellieri, *Simone Weil*, Párizs, Ellipses 2001, 60.

24 Uo., 113.

25 Uo., 115.

26 Mt 25, 33–46. Ebből idézi: „Éheztem és ennem adtatok”. Mt 25, 35a. Ahol elrejlük az Isten, 106.

segítséget kapó emberben Jézus Krisztust ismeri fel, melynek kapcsán igyekszik bebizonyítani, hogy nemcsak a segítséget kapó, hanem az autentikus módon cselekvő emberben is Krisztus van jelen.²⁷ Ez utóbbi kapcsolódás szükségszerűsége Weil teremtésteológiájában és antropológiájában gyökerezik. A francia gondolkodó szerint az ember teremtettségétől kezdve bűnös: „Csakhogy a teremtéskor a teremtmény jobban szerette magát Istennél. Máskülönből lett volna teremtés? Isten azért teremtett, mert jó volt, a teremtmény azért hagyta, hogy megteremtsék, mert rossz volt.”²⁸ Az ember bűne, hogy akarta létezését. Weil szerint az akarat, amely az embert saját maga, a világ és Isten feletti uralkodás hamis képzetével ruházza fel, legalapvetőbb módon jellemzi az embert, ily módon létezése inautentikus.²⁹ Az ember feladata, az Istenhez vezető úton, hogy lemondjon képzelt hatalmát megalapozó akaratáról, és belássa, hogy teremtmény – vagyis egy őt meghaladó lénytől függ. Ez a belátás lemondásként valósul meg, s nem az akarat tevékenységeként megy végbe, mely Weil szerint nem számolhatja fel magát.³⁰ Ennek megfelelően, amikor az ember belátja akaratának inautentikus működését, csak könyöröghet Istennek, vágyhat megérkezésére. Így Isten érkezik el hozzá – aki eddig is erre, a szabad beleegyezésre várt – s kezdi el munkálkodását. Vagyis az autentikus világhoz való viszonynak és minden autentikus cselekedetnek Isten az eredője. Sőt, Weil szerint nemcsak az Istennek átadott élet cselekedetei, vagyis Isten akaratába való beleegyezés tekinthető isteni eredetűnek, hanem az oda vezető út gesztusai is Istent utánozzák. Ugyanis a francia gondolkodó szerint a teremtés Isten számára – a szeretet egységének megtörése mellett – hatalmáról való lemondás és várakozás,³¹ annak érdekében, hogy az ember akarata is érvényesülhessen a világban, s ne Isten uralja az embert. Az ember akaratának alapvetően inautentikus működése akkor válik autentikussá, ha lemond akaratáról és várakozik Istenre – ahogy Isten a teremtésben.

Vagyis kijelenthető: Weil megközelítésében a megsegített emberben (szerencsétlen) és a segítőben egyaránt Krisztus van jelen. Az ebből következő állítás szerint megérkezünk Weil intenciójához: ha egy ember autentikus cselekedetet hajt végre, akkor Krisztus segít Krisztuson.³² Azt is láttuk, hogy a segítőben azért van jelen Krisztus, mert ugyanazok a viszonyulások jelennek meg az én-másik kapcsolatban, mint Isten teremtő gesztusában.

Amint említettem, az autentikus viszony kialakulása az akarat helytelen működésének belátását feltételezi. Ez a belátás pedig a figyelem helyes műkö-

27 „De ki lehet jótevője Krisztusnak, ha nem maga Krisztus? Ember hogyan adhatna enni másképp Krisztusnak, ha legalább egy kiváltságos pillanatra nem jut el abba az állapotba, melyről Szent Pál beszél, hol nem önmaga él már önmagában, hol egyedül Krisztus él őbenne.” Ahol elrejlik az Isten, 106.

28 Amerikai füzetek, In: Simone Weil, Szerencsétlenség és istenszeretet, ford. Bende József, Bp., 1998, Vigília Kiadó, 88. Továbbiakban: Amerikai füzetek. Ld. még: „Bűnünk az, hogy létezni akarunk, s bűntetésünk, hogy azt hisszük: létezzünk.” Uo., 92.; „Istentől loptunk egy kis létet, hogy magunkévá tegyük. Isten nekünk adta. Csakhogy mi úgylis loptuk. Vissza kell hát adnunk.” Uo., 96.

29 Vö.: Ahol elrejlik az Isten, 171.

30 Vö.: Amerikai füzetek, 96.

31 Vö.: Ahol elrejlik az Isten, 112.

32 Vö.: Uo., 106.

désével van kapcsolatban. Erre utal a korábban idézett mondat: „a szamaritánus, aki megáll és ránéz, mégis erre a hiányzó emberre szegezi a figyelmét, s nyomon következő mozdulatai tanúsítják, hogy figyelme valóságos volt.”³³ Weil külön esszét szentel a figyelem problematikája körüljárásának. Eszerint a figyelem egy fejleszthető képesség, amely (autentikus módon) a másikhoz várakozással, önmaga felé pedig lemondással – akaratának visszaszorításával – viszonyul.³⁴ A másikra irányuló várakozás a másik alteritásának elismerését jelenti, amelyben az erősebb meghagyja a másik szabad beleegyezési jogát az egyenlő kapcsolatra vonatkozóan. Ebben az önmagát felfüggesztő cselekedetben Weil Isten teremtő gesztusát fedezi fel. Hiszen Weil teremtésteológiájában Isten fogyatkozását, önmagáról való lemondását jelenti a teremtés, melyben hagyja, hogy más akarat is működjön a világban, mint az övé. Ez a más akarat – az emberé – alapvetően inautentikus, s mikor autentikussá válik – Weil szerint –, ugyanaz a lemondás nyilvánul meg benne, mint Isten részéről a teremtésben. Ily módon az akaratról való lemondás, mely a figyelem helyes működésében nyilvánul meg – vagyis lemondás és várakozás – Istennel való összekapcsolódás.

Az ember nem képes a szeretetre,³⁵ mivel az akarat vezérli. Mikor megszületik benne a vágy, hogy ez ne így legyen, akkor alkalmassá válik arra, hogy autentikus figyelemmel forduljon – jelen esetben – a másikhoz (felebarátjához). Ennek eredményeként válik láthatóvá az én-te viszonyban megnyilvánuló egyenlőség és az etikus cselekedet. Ezt látjuk, és ezt nevezük felebaráti szeretetnek. Weil szerint azonban ennél több történik. Jézus kijelentette a rászorulókkal való egységét (Mt 25, 35), Weil pedig amellett érvelt, hogy nemcsak a rászorulóban, hanem a segítőben is Jézus van jelen. Vagyis a segítő mint Jézus, a bajba jutotton mint Jézuson segít. Ilyen módon a felebaráti szeretet (a konkrét másikon való segítség) megegyezik az istenszeretettel, azonban nemcsak ezzel, hanem Isten emberre irányuló szeretetével is egybeesik. A teremtésben önmagáról lemondó, és az ember beleegyezésére várakozó Isten viszonya az emberhez ugyanaz, mint az ember figyelme – mely a viszonyulás autentikus módját bizonyítja – a másikra vonatkozóan. Tehát a felebaráti szeretet, az istenszeretet és Istennek a szeretete ugyanaz, mégpedig a viszonyulás módjában (lemondás, várakozás). Ezen belül a három szeretet abban is azonos, hogy ugyanabban a konkrét cselekedetben – Weil példájában a rászoruló megsegítése – van jelen mindhárom szeretet.

A felebaráti szeretet és az istenszeretet különbsége logikai érven alapul. Ha nincs felebaráti szeretet – vagyis nincs az ehhez szükséges világhoz való viszony

33 Uo., 115.

34 „A figyelem azt jelenti, hogy leállítjuk gondolkodásunkat és disponibilissé (befogadásra képessé) tesszük; üressé és áthatolhatóvá minden tárgy részére, amelyre figyelünk kell. [...] [A] szellemnek üresnek kell lennie, hogy a maga igazságában befogadhassa a tárgyat, amely beléhatol.” Simone Weil, *Iskolai tanulás és istenszeretet*, ford. Barsi Balázs, Vigília, 1985, 9. sz., 751. Weil középpontba állított művében: „E figyelem teremtő figyelem. Am mihelyt bekövetkezik, lemondás lesz belőle. [...] Az ember úgy fogadja el fogyatkozását, hogy közben már arra figyel, hogyan induljon meg anélkül, hogy kiterjesztené hatalmát, pusztán azért, hogy életre keltsen egy tőle különböző és független embert.” Uo., 113.

35 Meg kell jegyezni, hogy Weil beszél egyfajta megelőző szeretetről (*amour antérieur*), de ez sokkal inkább tekinthető a szeretetre való vágynak, mint szeretetnek.

–, akkor nincs istenszeretet sem, mivel az istenszeretetnek csak közvetlen-közvetett tárgyai vannak. Ugyanakkor, ha létrejön a felebaráti szeretet, akkor az istenszeretet is megnyilvánul a világban, illetve istenszeretet csak akkor jön létre, ha közben a felebaráti szeretet is megvalósul. Mindeközben, ha a felebaráti szeretet megvalósul, az csak Isten szeretetének közreműködésével történhet, mivel az ember csak lemondásra képes, a felebarát felé forduló szeretet már Isten világ felé forduló szeretetét hordozza.

Misztika, költészet és Weil

Hogyan értelmezi Weil elmélete Pilinszky misztika és költészet azonosításáról elmélkedő modelljét? Érdemes újra idézni a költő megvilágításra szoruló mondatát: „mindkét mozgás egy és ugyanaz, ahogy az istenszeretet és a felebaráti szeretet is egy”.³⁶ Alapvető probléma, hogy vajon a lefelé szálló költészethez, illetve a felfelé szálló misztikához melyik szeretet kapcsolható. A párosítás kialakítását az egyéni jellemzők, vagyis a különbségek meghatározása teszi szükségessé. Weil megközelítésében az istenszeretet gyakorlásának módja a felebaráti szeretet, a felebaráti szeretet pedig hordozza az istenszeretetet. Amennyiben a misztikának azt az általános meghatározást adjuk, hogy nem más, mint a transzcendens bensőséges megtapasztalása, akkor párja nyilvánvalóan az istenszeretet, mivel nem a mód, hanem a cél foglalkoztatja (mire vonatkozik a szeretet). Így a felebaráti szeretetnek a költészet feleltethető meg.

Így Weil értelmezésénél maradva – habár a fogalmak párosítása mellett igen kevés érv, sokkal inkább a megézés vezeti a befogadót – a következő struktúrát kapjuk a misztika és a költészet összefonódása kapcsán: a költészet gyakorlása – vagyis a költői tevékenység – alapvetően misztikus, ahogy a felebaráti szeretet nem valósul meg az istenszeretet nélkül. Ugyanakkor, a misztika csak akkor lehet az, ami, ha költészetként valósul meg, ahogy az istenszeretet felebaráti szeretetként valósul meg. Valamint mind a misztika, mind a költészet csak akkor lehet az, ami, ha lemondás és várakozás jellemzi a külsővel szemben, s így módon Isten szeretete jelenik meg általa.

Habár Pilinszky a misztika és a költészet párhuzamba állításában nem nevezte meg céljaként, Isten szeretetének megjelenése a weili megközelítésben magyarázhatja Pilinszky modelljének azt a részletét, miszerint a létrán Isten halad lefelé (Vö.: a „teremtésben és a megtestesülésben alászálló Istenség útjának”).³⁷ Weilnél mind az istenszeretet, mind a felebaráti szeretet Isten szereteteként valósul meg. Ennek megfelelően azért Isten halad lefelé a létrán (és nem az ember felfelé), mert Isten a szeretet ősképe, akinek a másikkhoz való viszonyát utánozza az ember.

A weili elmélet alapján misztika és költészet között nem lehet különbséget tenni. Sőt, a fogalmak egymáshoz rendeléséből adódó látszólagos különbségek a misztika és a költészet egységét erősítik. Amennyiben a misztika mint istenszeretet és a költészet, mint felebaráti szeretet kerül értelmezésre, a weili gondolatvilág

³⁶ Egy lírikus naplójából, Publicisztika, 623.

³⁷ Egy lírikus naplójából, Uo., 623.

értelmében, azt látjuk, hogy a költészet, amikor tárgyához viszonyul (költői tevékenységet folytat), akkor egyben misztikus is, sőt a költői tevékenységben Isten teremtő gesztusa nyilvánul meg.

Érdekes, hogy a weili megközelítés nem képes rámutatni misztikának és költészetnek – a modellben rejlő – különbségére. Úgy tűnhet ugyanis, hogy a felfelé szálló istenszeretet, mint misztikus út, abban különbözik a lefelé szálló felebaráti szeretettől, mint költészettől, hogy – evidens módon – más az iránya. Ez az irány, vagy inkább irányultság a misztika transzcendensre irányuló elkötelezettségében, valamint a költészet a világban megbúvó transzcendenciát kutató törekvésében lenne megragadható. Úgy tűnik, ennek a különbségnek a kibontását máshol kell keresni.

Weil és Pilinszky

Milyen pontokon kapcsolható Weil koncepciója Pilinszky életművéhez?³⁸ Alátámasztják-e a fogalmak párba állítását a költő szövegei? A következőkben amellet érvelek, hogy a Weil alapján értelmezett modell a költőhöz közelíthető. Egyfelől jelzem, hogy az Isten szeretetének kérdése kapcsolatban van Pilinszky esztétikájának megújuló tendenciájával. Másfelől a weili felebaráti szeretetnek a modellben a költészethez való csatlakozására mutatok rá.

A felebaráti szeretet és az istenszeretet, mint Isten szeretetének megnyilvánulása, amely Pilinszky modelljében Isten megelőző módon közeledő mivoltával állítható kapcsolatba,³⁹ a költő esztétikájában a '60-as években lejátszódó hangsúlyeltolódással is kapcsolatban van. Ahogy Pilinszky 1962-ben fogalmaz: „Az előző kor irodalma a kegyelemről írt. Nekünk kegyelemből lehet csak írunk. Egyedül Isten irgalmából.”⁴⁰ Vagyis az idézet alapján a költői tevékenységet mozgásba hozó dinamizmusnak gondolja el a kegyelmet. Ez megfelel annak a megközelítésnek, mely a modellben szerepel – a létrán Isten közelít az emberhez. A weili gondolatvilág alapján értelmezett modell újabb kapcsolódási pontja a költő életművéhez jelzi, hogy a francia gondolkodó hatása nem radikális újdonságként jelentkezik, hiszen a Pilinszky-filológia jelenlegi állítása szerint a költő '64-ben kezdte el olvasni Weil szövegeit, hanem az életmű változásait felerősítő hatásként.

Pilinszky költészet és misztika összefüggésének modelljét leíró esszéiben a költészet eredendően vallásos eredete, nem pedig vallásos tematikája mellett foglal állást. Ahogy írja: „Meggyőződésem ugyanis, hogy a költészet vallásos értelmezésének másod-, vagy talán harmadrendű kérdése a tematika. A művé-

38 A fejezet szándékosan nem foglalkozik a különbségek feltárásával – terjedelmi okokból – pl. Isten világban való jelenlétének problematikája, valamint kérdéses, hogy a „*Krisztus segít Krisztuson*” weili modell befogadását alátámasztják-e Pilinszky szövegei.

39 Vö.: a „*teremtésben és a megtestesülésben alászálló Istenség útjának...*” Egy lírikus naplójából, Publicisztika, 623.

40 Napló, 20. A kegyelem esztétikájának a szeretet esztétikájába való átfordulásáról ld. Hankovszky Tamás, *A megváltozott lét hermeneutikája*, Bp., Kairosz, 2015, 250–257. Köszönettel tartozom Hankovszky Tamásnak, aki a szöveg formálását kérlelhetetlenül pontos kritikáival segítette.

szet vallásos gyökere, alapja ennél sokkalta mélyebb fogantatású.”⁴¹ Az idézetből a vallásossághoz való kapcsolódás közvetett viszonya olvasható ki, amennyiben a közvetettség a vallásosságnak a költeményben nem explicit – nem tematikus – módon megjelenő jelenlétére utal.⁴² Ahogy a misztika elsősorban felebaráti szeretet, s csak másodlagosan, nem nyilvánvaló, de lényegénél fogva jelenvaló módon nyilvánul meg, úgy Pilinszky költészetének tematikájára vonatkozóan is ezt a közvetlen-közvetettséget várja el.

Pilinszky verseinek tematikája – saját meglátása szerint – jellemzően „a világ peremére tapadó figyelem” tárgyait, a „leglényegtelenebb” dolgokat közvetíti.⁴³ Strukturálisan ez párhuzamba állítható a weili felebaráti szeretet problematikájával. A felebaráti szeretet közvetlenül viszonyul tárgyaihoz, amelyek a szerencsétlenség fogalma kapcsán lényegtelenek, bizonyos értelemben percipiálhatatlanok, pontosabban figyelemre nem érdemes objektumok, ugyanakkor közvetett módon mégis Istenre irányulnak. Pilinszky költői figyelmét – reflexiói szerint – a hétköznapi, a nem különleges tárgyakra irányítja. Úgy tűnik, Pilinszkynél a misztika és a költészet modellje, valamint a tematika kérdése arra utal, hogy költészetében a tematikával való közvetlen kapcsolatnak a háttérben közvetett módon jelenik meg Isten. Vagyis a felebaráti szeretet és a költészet párhuzamba állítása a misztikus költészet problematikájához vezet, s felmerül annak kérdése, hogy a közvetlen-közvetettség vizsgálható-e Pilinszky verseiben.

A Pilinszky-líra vizsgálata nem tartozik a tanulmány kérdésfelvetései közé. Épp ezért csak jelezni tudom kapcsolódó kérdéseimet. A közvetlen-közvetettség körül kirajzolható misztikafogalom megragadható-e a költő lírájában? Értelmezhetjük-e a közvetlen-közvetettséget mint allegóriát? Értelmezhetjük-e ikonoknak a Pilinszky-verseket?⁴⁴ A tárgyiasítás költői alakzata értelmezhető-e a közvetlen-közvetettség poétikai formájaként? Hogyan viszonyul a lírai én Pilinszky kései költészetében önmagához és a külsőhöz?⁴⁵ A *Nagyvárosi ikonoktól* uralkodóvá váló privát nyelv és a szubjektív verstémák túlsúlyba kerülése hogyan viszonyul a weili problematikához? Valóban beszélhetünk-e esztétikai fordulatról a '60-as évek második felétől, melyet az alábbi idézet fémjelez:

41 *Egy lírikus naplójából*, Publicisztika, 622.

42 Vö. egy a Weil-hatást megelőző idézettel: „A keresztény művészet nem mesteri ábrázolója kíván lenni hősének, hanem felebarátja, s nem szerencséje, hanem veresége óráiban akar legközelebb férfközni hozzá. A klasszikus művészet maszkot visel, a keresztény meztelen, a klasszikus művész mester, a keresztény számaritánus.” *Tűnődés az „evangéliumi esztétikáról”*, Publicisztika, 200.

43 Pilinszky János, *Naplók, töredékek*, szerk. Hafner Zoltán, Bp., Osiris, 1995, 69.

44 Vö. Mártonffy Marcell inspiráló mondatával: „Miképp az ikon nem képmás, hanem a szöveg sugallta kép, s feladata, hogy ablakot nyisson az érzékfeletti valósággra, úgy a szókép sem ábrázolja, hanem termékeny szabadságával jelzi és életműködésében hordozza a Logosz teremtő erejét, az »akkor majd« feltároló titok ígérétét.” Mártonffy Marcell, *A költészet liturgiája, a liturgia költészete – Szempontok egy liturgikus poétika meg gondolásához*, In: Uő.: *Folyamatos kezdet*, Pécs, Jelenkor, 1999, 139.

45 A kérdés kidolgozásához nagyban hozzájárulhat Kálec-Simon Orsolya disszertációja, mely a Pilinszky-líra elemzését a lírai szubjektum különböző viszonyaiban vizsgálta: Kálec-Simon Orsolya, *Egzisztencialista líra a közép-európai régióban, Pilinszky János és Slavko Mihalić költészetének komparatív elemzése*, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Bp., 2015.

„A töredékben fölfoghatatlan alázattal jelenik meg az egész, anélkül, hogy szó szerint kimondaná magát.”⁴⁶ Korszakolható-e Pilinszky kései lírája ezen szempontok alapján?

* * *

Pilinszky prózai szövegei alapján felvázolható egy olyan modell, amely a misztika és költészet rokonságát szemlélteti. Ennek mélyebb értelmezése érdekében, jelen tanulmány Simone Weil életművére támaszkodott. A francia gondolkodó szövegei alapján istenszeretet, felebaráti szeretet, valamint Isten szeretetének összefüggése, mely a közvetlen-közvetettség fogalmában ragadható meg, a költészet és a misztika szétválaszthatatlan egymásba fonódását állította. A weili megközelítést alkalmazva a modellre a következőt látjuk: amennyiben a költészet az, ami, úgy egyben misztikus is, valamint amennyiben a misztika az, ami, úgy költészetként valósul meg. A modell esztétikai és poétikai vetületű elemzése bizonyíthatná használhatóságát.

46 *A Genézis margójára*, Publicisztika, 455. [Új Ember, 1966. január, 23.]

Kontra Attila

„S ő harmadnap föltámadott”

A feltámadás hite Pilinszky János publicisztikájában

A testi feltámadás az a forma, melyben a kinyilatkoztatás *in concreto* vallja az egyéni halhatatlanságot.¹ A tényt, hogy Izrael népe évszázadokig tudott élni e hit nélkül, nem szabad a még fejletlen üdvtörténeti elképzelések hiányosságaként értékelni, hiszen a feltámadás keresztény hite nem helyettesíti az ószövetségi remény világi jellegét, hanem magában foglalja és kitágítja azt.² A feltámadás maradandó és intezívebbé váló viszonyt jelent ehhez a világhoz és a benne élő emberekhez, amint ezt az Újszövetség húsvéti elbeszélései tanúsítják – nem az eddigiéik elfelejtését, hanem az itt élt élet hatályba lépését.³

Ha a feltámadás hitének Pilinszky publicisztikájában való előfordulásairól beszélünk, a *Harmadnapon* egyes darabjainak és a verseskötet szerkezetének említését sem lehet mellőzni, mielőtt rátérünk a cikkekben megjelenő gondolatokra.⁴

Balassa Péter a kötet huszonötödik évfordulóján megjelent tanulmányában a következőket írja: „A Harmadnapon azt a folyamatot kíséri végig, melynek során az elkülönült – éhező, szomjazó – szubjektum mintegy hazatalál, és éppen a mélypont helyzetében, illetve csakis a nincs tovább idejében. (Ezért a kötet többszöri rájátszása a tékozló fiú toposzára és magára a Harmadnaponra is, A harmadikban, a Piétában,

1 Vö. Schütz Antal, *Dogmatika*, II. kötet, Szent István-Társulat, Bp., 1937, 657.

2 Először a bölcsességi irodalom korában (ezen belül is főleg a deuterokanonikus könyvekben) találkozzunk a mai értelemben vett feltámadással (vö. Dán 12,1–3; Bölcs 4,20–5,14; 2Mak 7 és 12,43–44). Ez a késői ószövetségi hit szólalt meg Lázár nővéreinek Jézushoz intézett szavaiban (vö. Jn 11,23–24), és ezzel a hittel szálltak szembe a szadduceusok, amikor tagadták a feltámadást (vö. Mt 22,23–33; Mk 12,18–27). Az apostolok pedig az ő ellenkezésükkel, illetve a pogányok értetlenségével szembehelyezkedve hirdették (vö. ApCsel 4,2; 17,18–32; 23,6–9; 24,15; 1Tessz 4,13–16; 1Kor 6,14; 15,12–56; 2Kor 4,14; Róm 6,5; 8,11; Fil 3,21; 2Tim 2,18; Zsid 6,2).

3 Vö. Nocke, Franz-Josef, *Eszkatológia = A dogmatika kézikönyve*, II. kötet, szerk. Schneider, Theodor, ford. Válóczy József, Vigilia, Bp., 1997, 476.

4 A kötet Pilinszky 1946 és 1958 között írt verseit tartalmazza. A záróvers végén ez áll: „Szigliget, 1958. november”. A harmincnégy vers két ciklusba (*Senkiföldjén; Egy KZ-láger falára*) rendeződik. Az elsőben tizenöt költeményt, a másodikban tizenkilencet találunk. A *Senkiföldjén* korszakhatára az Apokrifet körülvevő versek előtti időben húzódik, az ötvenes évek elején; az *Egy KZ-láger falára* darabjai pedig 53/54–58 között keletkeztek. Vö. Balassa Péter, *A látvány és a szavak. A Harmadnapon huszonöt év után = Senkiföldjén. In memoriam Pilinszky János*, szerk. Hafner Zoltán, Nap, Bp., 2000, 65.

illetve a rejtetten már itt felbukkanó, oly fontos jobb latormotívumra.) Ennyiben a feltámadás emberi eseményéről mint nullpontról, egy kiüresedésről »szól« a kötet, s interpretációnkat nem csupán a könyv- és a verscím »csábítása« vezeti. A feltámadás ész szerint abszurd ténye a szenvedésben alámerülő misztikus megismerés és a személyiség feloldódásának háromnap-élményében válhat csupán újra – így persze kimondhatatlan – tapasztalattá. A Harmadnapon tisztán a költészet közegében és minden »irányzatosság« nélkül az Írások érintette alászállás-misztérium útját követi.”⁵

Jelenits István szerint a *Harmadnapon* nemcsak címében, hanem felépítésében is húsvéti kötet. Amint a húsvét nem változtatta meg a világot, fényében nem vált pusztá emlékké a nagypéntek,⁶ általa mégis minden új értelmet kapott, úgy rendeződik el Pilinszky egész életműve aköré a tengely köré, amelyet a nagypéntek keresztje és a Bárány húsvéti kiáltása jelöl ki.⁷ Jelenits egy másik alkalommal a kötet két versének (*Ravensbrücki passió*, *Harmadnapon*) strukturális kapcsolatára hívja fel a figyelmet. A később nyomtatott formában is megjelent előadásában kifejti, hogy tudomása szerint a költő sosem adta ki vagy mondta el ezt a két verset egymás nélkül. Amennyire mélyen összetartozik Krisztus szenvedése és feltámadása, annyira mélyen tartozik össze az ő költészetében ez a két vers is. A második szükségszerű folytatása az elsőnek. A ravensbrücki fogolynak a szenvedése és halála mögött Krisztus passiója rajzolódik ki, ami azt jelenti, hogy az ő sorsa is értelmet nyer Krisztus feltámadásában.⁸

A témával kapcsolatos publicisztikai írások elemzése előtt a kötet egy olyan versére szeretnék röviden kitérni, amely az első ciklusban épp olyan meghatározó szerepet tölt be, mint a másodikban a *Harmadnapon*. A *Piéta* című költeményről van szó,⁹ amelynek külön érdekessége, hogy szokásától eltérően Pilinszky maga értelmezi, és dokumentálja keletkezési körülményeit négy, édesanyjának írt levelében.

1947. december 20-tól 1948. március 2-áig tartózkodott Pilinszky Rómában a Római Magyar Akadémia ösztöndíjával.¹⁰ Itt írta a verset, amelyet először Sárközi Mártának, a Válasz szerkesztőjének címzett.¹¹ Két nappal később egy borítékban két levelet küldött egyszerre édesanyjának. Az elsőben egyebek mellett a vers elhelyezésével kapcsolatos kéréseit fogalmazta meg, a másodikban pedig magát a

5 Uo. 74.

6 Vö. Jn 20,27–29.

7 Vö. Jelenits István, *Költői pálya a szent és a profán metszéspontján* = „Merre, hogyan?”. *Tanulmányok Pilinszky Jánosról*, szerk. Tasi József, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1997, 15–16.

8 Vö. Jelenits, *Pilinszky János evangéliumi esztétikája* = *Senkiföldjén*. In *memoriam Pilinszky János*, 226–229.

9 A kötet e két versének utolsó sora szinte szó szerint megegyezik, csak míg a *Harmadnapon*ban latinul, addig a *Piéta*ban magyarul olvasható a Krisztus feltámadását megidéző mondat: „S ő harmadnap föltámadott.” Pilinszky János, *Piéta*, Válasz, 1948. február = *P. J. összes versei*, Osiris, Bp., 2001, 36.

10 Vö. *Pilinszky János összegyűjtött levelei*, szerk., jegyz., mutatók, utószó Hafner Zoltán, Osiris, Bp., 1997, 499. (24. levél 1. jegyzete)

11 Vö. Pilinszky János, *Sárközi Mártának*, 1948. január 6. = *P. J. összegyűjtött levelei*, 29–30.

szövegét is mellékelte. Megjegyzi benne, hogy – bár e művét nem nagyon szereti – a Válasz számára is megküldte, és arra kéri édesanyját, hogy egy-két nap múlva hívja fel őket a válaszáért. Ezután a vers rövid magyarázata következik, amelyet Pilinszky a könnyebb megértés kedvéért ékel közbe: „Mária ölében fekszik Jézus. Az eleven idegrendszer, az eleven érzékek nem tudnak mit kezdeni a halottal, s keserűen a gyászoló ellen fordulnak, mivel életre születtek, és csakis az étellel szemben bizonyulnak engedelmes szolgálóknak.¹² Az anyának minden érzéket meg kell ölnie magában, a pusztta, dermedt gyászba kell kövülnie, hogy méltó társa lehessen az ölében fekvő halottnak. S most, minden fejtegetés nélkül a vers befejező sora: s ő, mármint Jézus, harmadnapra föltámadott. Tehát ki nem mondottan azt akarom suggerálni, hogy az anya áldozata a megtagadott életerőt mintegy átmenti a fiúba, s egy ilyen feneketlen szeretet kell ahhoz, hogy a fiú dicsőségesen életre keljen.”¹³

A „megtagadott életerő” kifejezés kapcsán érdemes François Varillon egyik megállapítására utalni. A jezsuita szerző szerint minden ember egyszerre kétféleképpen hal meg: elviselt és önként vállalt halállal. Az elporlás elkerülhetetlen, természetes sorsunk, mindannyiunk életében van ugyanakkor áldozat is, amely a feltámadás alapját jelenti. Krisztus életének azonban minden tette szeretet-aktus volt, vagyis meghalt minden bűnnek, amely az embert korlátok közé szorítja. Halála, amelyet élete minden egyes aktusával átélt (és végső halála a keresztfán), magának az isteni szabadságnak egy emberben történő megjelenése. Ha Jézus halála az önként odaadott élet, akkor ez a halál egyszerűen az Élet. Jézusban a

12 Szávai Dorottya úgy gondolja, hogy ebben a versszövegben a konvencionális Piéta-ikonográfiával ellentétben a testiség felőli olvasat dominál, és Pilinszky éppen ezen inverz megközelítés által „menekíti ki” az esztétikailag a kiüresedés veszélyével fenyegető témát a túlzott allegorizálás automatizmusából. A szöveg egészét szerinte nem annyira a feltámadás Krisztusa uralja, hanem inkább egy mármár blaszfemikusan emberi, testi Krisztus képe, akitől testében nem tud, vagy alig tud elszakadni Mária. A költemény azt a drámát jeleníti meg, amelyben a *Mater Dolorosa* testében is anya akar maradni, és a test pusztulását (is) siratja halott fiában. A tetemet pusztító enyészet „eretnek” elgondolását megérezhető metafora azonban nem pusztán a testében halott Fiával is egy anya képzetét hívja elő, hanem egyben a féregszimbólumot asszociálja: nevezetesen a bibliai szimbolika azon jelentésvonatkozását, amely szerint a sírban a tetemet férgek lepik el, és „fészket rakva” mintegy „megeszik” a testet (vö. Iz 14,11; 66,24). A verszárlat által szövegszerűen exponált feltámadásgondolatot is előképezheti ez az értelmezés, hiszen a lárvá az antikvitásban a lélek pillangóállapotát megelőző halál jelképe volt. Ezzel összhangban (a keresztény szimbolikában) a pillangóvá változó hernyó a feltámadás kifejezője mint Krisztus-szimbólum. Vö. Szávai Dorottya, *Bűn és imádság. A Pilinszky-líra camus-i és kafkai szövegahagyományáról*, Akadémiai, Bp., 2005, 313–315.

13 Pilinszky János, *Pilinszky Jánosnének*, Róma, 1948. január 8. előtt = P. J. *összegyűjtött levelei*, 30. A feltámadás kérdését érintő bibliai szövegrészek közül a *Korintusiaknak írt első levél* 15. fejezete összefüggő egységet alkot. A 4. vers tagmondata („és harmadnap feltámadt, az Írások szerint”) a 20. versben a következő formában szerepel: „De Krisztus feltámadt a halálból elsőként a halottak közül” (1Kor 15,20). A 15. versben a következőt olvassuk: „...Istenről azt tanúsítjuk, hogy Krisztust feltámasztotta, holott nem támasztotta fel, ha a halottak egyáltalán nem támadnak fel” (1Kor 15,15). János evangéliumában pedig Jézus így tanít: „Azért szeret az Atya, mert odaadom az életemet, hogy majd újra visszavegyem. Nem veszi el tőlem senki, magam adom oda, mert van rá hatalmam, hogy odaadjam, és van rá hatalmam, hogy visszavegyem” (Jn 10,17–18). Krisztusnak az Atyaisten általi és önmaga erejéből történő feltámadása tehát egyaránt megtalálható a Szentírásban. Az a Pilinszky-vers magyarázatában lévő gondolat azonban, amely szerint Máriának közvetlen szerepe lett volna Krisztus feltámadásában, teológiailag nem tartható. Ez természetesen semmit nem von le a szöveg művészi értékéből.

halál az Élet tökéletes kifejezése. A testében született életenergia Krisztus minden egyes tettével valódi szabadságot hordozó aktusokba ment át, azaz átalakult szeretet-energiává vagy (ami ugyanaz) önként vállalt halál-energiává.¹⁴ Ha elfogadjuk ezt a gondolatmenetet, akkor a „megtagadott életerő” Pilinszky-nél sem jelent mást, mint önként vállalt halált, áldozatot, az („egyszerűen”) elszenvedett halál ellentétét. A feltámadás világába pedig csak az önkéntes halál gyanánt elfogadott áldozat vezethet el.

Pilinszky három nappal később újabb levelet küldött édesanyjának, amelyben leszögezte, hogy – amennyiben a *Válasz* a verset elfogadja – a korrektúrában meg kell változtatni az interpunkciót. Az utolsó sor végén felkiáltójelet állt az első változat szerint. Ez az utolsó előtti sor végére került,¹⁵ mégpedig azért, mert a költő meglátása szerint „másként túl kiabáló lenne”.¹⁶ A feltámadásról szóló publicisztikai írásai többségében is a Krisztus-esemény e mindennek értelmet adó, végső csodájának csendes voltát hangsúlyozza. Az erre vonatkozó szövegeket két csoportra fogom osztani. Az elsőben a feltámadás intimitását, a másodikban a feltámadást mint „ellen-csodát” igyekszem megragadni.

A vizsgálatot rögtön egy kései szöveggel érdemes kezdeni, melyben Pilinszky *expressis verbis* vall a feltámadásban való személyes hitéről: „*Valaki egyszer megkérdezte tőlem, hogy hiszek-e Jézus föltámadásában, s ha igen, miért? Mert olyan csendes volt – csúszott ki a számon önkéntelenül, de valójában ma sem tudnék ennél hitelesebben válaszolni. A föltámadás számomra épp csendességében – isteni. Olyan, mint a teremtés hajnala, s azóta is a hajnalok: a csírázás, születés és a fogantatás fokozhatatlan erejű intimitása, bensőségessége jellemzi. Tökéletes természetességében így csodálatos, igaz és reális! Ezért nincs rá egyéb, nem is lehet rá más válaszuk, mint az, hogy valóban föltámadott.*”¹⁷

Szávai Dorottya *Pilinszky János költészete és az ima teológiája* című tanulmányában rámutat a csönd teológiai szempontú rétegzettségére. Megállapítja, hogy „*a csönd egyfelől a kontempláció, az imát megelőző kiüresedés csöndje; másfelől a kimondhatatlan, a szakrális csöndje; harmadrészt Isten hallgatásának, másképp az ember Istentől való elhagyatottságának csöndje. [...] A misztikusok jellegzetes dichotómiája: az imát előkészítő kiüresedő csönd és az Isten hallgatásából születő szorongató csönd kettőssége Pilinszky Isten- és létélményének is folytonosan visszatérő paradoxona.*”¹⁸ A feltámadás esetében a megjelölt három szempont közül a

14 Vö. Varillon, François, SJ, *A hit öröme az élet öröme. Konferenciabeszédek a keresztény hit főbb kérdéseiről*, ford. Kaposiné Eckhardt Ilona, Márton Aron, Bp., 2001, 180–181.

15 Végül pedig teljesen elmaradt, és a felkiáltójelet pontra cserélte.

16 Vö. Pilinszky János, *Pilinszky Jánosnénak*, Róma, 1948. január 11–12. = P. J. összegyűjtött levelei, 34.

17 Pilinszky János, *Az isteni dramaturgiáról*, Új Ember, 1977. április 24. = P. J., *Publicisztikai írások*, szerk., jegyz., mutatók, utószó Hafner Zoltán, Osiris, Bp., 1999, 765.

18 Szávai Dorottya, *Pilinszky János költészete és az ima teológiája* = „*Merre, hogyan?*”. *Tanulmányok Pilinszky Jánosról*, 60.

második (szakrális csönd) a hangsúlyos, noha a *kiüresedésnek*¹⁹ és a *hallgatásnak*²⁰ is jelentős szerepe van benne. Amikor Pilinszky a feltámadást a „teremtés hajnalá”-hoz hasonlítva gyakorlatilag egy új teremtés kezdeteként aposztrofálja, szintén a *kimondhatatlan, szakrális csönd* példáját látja benne. Két olyan írása is van, amelyek ezt a liturgikus történet középpontjába állítják. Az első egy elhagyatott kápolna kopár díszletei között, ahol az ünneplők hiánya ellenére elevenedik meg mégiscsak valamiféle ünnepi hangulat. Időrendben is ez az első. A címe: *Háború után*.

A háború befejezésének tapasztalatát megörökítő szöveg valójában egy rövid elbeszélés. Egy németországi faluban állomásozó katonák sorakoznak a főtutca két oldalán. Az elbeszélő barátjának jut eszébe, hogy épp húsvét vigíliája, nagyszombat van. Egy kis kápolnát találnak a közeli dombtetőn, amelyet időtlen idők óta nem használtak, és amelynek még az ajtaja is be van szögezve. A léceket szétfeszítve mégis belépnek. „Végre letérdepeltem – s mintha évek óta először ereszkedhettem volna térdre. Imádkoztam – s mintha évek óta most imádkozhattam volna először. Ebben a pillanatban – hihetetlen világossággal emlékszem rá – ért véget a háború. S a világ fokról fokra, először lassan, aztán egyre sebesebben, mint kiszikkadt medence a beáradó folyóval, ismét megtelt étellel. Igen, vége volt a háborúnak. Egy szót sem szóltam, egy hangot sem hallottam, szemem is csukva volt. Még csak egy árva harang sem hirdette Jézus föltámadását” – írja.²¹ A Jézus

19 A kenotikus krisztológia egyik leggyakrabban hivatkozott szentírási részletében (vö. Fil 2,5–11) közvetlenül nem esik szó a feltámadásról, mivel a himnusz az ellentétek más kategóriáiban (megaláztatás/felmagasztalás) mozog: „Ő Isten formájában volt és az Istennel való egyenlőséget nem tartotta olyan dolognak, amelyhez föltétlenül ragaszkodnia kell, hanem kiüresítette magát, szolgai alakot öltött, és hasonló lett az emberekhez. Külsőjét tekintve olyan lett, mint egy ember. Megalázta magát és engedelmeskedett mindhalálig, mégpedig a kereszthalálig” (Fil 2,6–9). Deutero-Izajásnak az Úr szolgájáról szóló kijelentései juthatnak eszünkbe: „Megkínózták, s ő alázattal elviselte, nem nyitotta ki a száját. Mint a juh, amelyet leölni visznek, vagy amint a bárány elnémul nyírója előtt, ő sem nyitotta ki a száját” (Iz 53,7). Krisztus önzetlensége érvényt szerzett Isten dicsőséges kegyelmének, amely ott működik teljességében, ahol az emberi értelem nem fogja azt föl. Vö. Byrne, Brendan, SJ, *Levél a Filippieknek = Jeromos Bibliakommentár*, II. kötet, szerk. Boros István, ford. Dr. Benyik György et al., Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Bp., 2003, 335–338.

20 Richard Schaeffler, vallásfilozófiai tárgyú könyvének, *A fenomenológiai módszer vallástudományi alkalmazásának lehetőségei és határai* című fejezetében Friedrich Heiler koncepcióját idézi. Heiler szerint a vallási noémák és a vallási noézissal szembeni elsőbbségéből adódóan az ige prófétái vallása és a hallgatás misztikus vallása az Istenségnek a megnyilatkozás és az elrejtőzés kettősségében megmutatókozó belső kettősségére vezethető vissza. Ez az ellentét azonban végső soron nem típusok között áll fenn, hanem magában az Istenségben: a *deus absconditus* és a *deus revelatus* (a rejtőző és a megnyilatkozó Isten) kettősségében rejlik. Isten maga a *logosz* és a *szigé coincidentia oppositoruma* (a szó és a hallgatás ellentétegyesége). Vö. Schaeffler, Richard, *A vallásfilozófia kézikönyve*, ford. Czákó István, Osiris, Bp., 2003, 96–97. Pilinszky az ima kapcsán szintén utal erre a kettősségre. Megállapítja azonban, hogy ez nem pusztán emberi tapasztalat: „A kétségbeesést nemcsak emberek tudják; Isten éjszakáját, hiányát, »scendjét«: maga Jézus is megszenvedte. Mégis: az imádság szívében határtalan öröm lakozik, ahogy a természet éjszakája sem jelenti a nap halálát, csupán távollétét. [...] Isten hiányának és jelenlétének megtapasztalása: két partja az emberi imának.” Pilinszky János, *Vallomások az imádságról*, Új Ember, 1965. január 31. = P. J., *Publicisztikai írások*, 394–395.

21 Pilinszky János, *Háború után*, Új Ember, 1959. szeptember 27. = P. J., *Publicisztikai írások*, 82–82.

feltámadására jellemző intimitás tapasztalata tehát itt, a 45-ös összeomlást követő, idegen környezetben is egyfajta átvitt értelemben megnyilvánuló, személyes élménnyé válhatott Pilinszky számára.

A második szöveg a *Nagyszombat margójára*. A Belvárosi plébániatemplom szertartásán való részvétel alkalmával Pilinszkynek Mallarmé és Simone Weil gondolatai jutottak eszébe: „...*a modern francia költészet kivételes óriása szerint a katolikus egyház liturgiája az utolsó »nagy színház«.* [...] *S hogy mennyire igaza volt, azt valójában ma, a megújult liturgia idején tudjuk felmérni, amikor anyanyelvünkön, tehát teljes drámai szépségében élhetjük át a szertartásokat.* [...] *Minden művészet – írta Simone Weil – eleve vallásos. De ha ez így van, a fordítottja is érvényes. És érvényes is: minden autentikus vallásos élmény liturgikus kifejezése eleve a legmagasabb rendű művészet.*”²²

A továbbiakban a nagyszombati liturgia leglényegesebb pontjait járja körül, külön kiemelve az „üres színen” kezdődő szertartás jelképes cselekedeteit, amelyek még a templom előtt zajlanak. Az „elemi erejű és tűzkopár” szöveget szinte teljes egészében idézi, majd hozzáfűzi: „Így kezdődik a »szín« hasonlíthatatlan »bevilágítása«, ilyen páratlan tolmácsolással hitünk legnagyobb titkának liturgiája. S ahogy a »fény«, hasonlóképpen a »jelentés« is egyre mélyülő dimenzióban terjed a templom terében, a hívők sokaságában és a szertartás cselekményében.”²³ Ehhez a „drámához” kapcsolódnak a már korábban idézett szöveg, *Az isteni dramaturgiáról* idevágó megállapításai: „Minden emberi keletkezés és elmúlás párbeszéde szükségképpen drámai fölépítésű. Ez a dráma – nyíltan vagy lappangva – már gyermekkorunkban jelen van, végighúzódik egész életünkön, s annak végső szakaszában többnyire fölgyorsul, mielőtt végképp kisimulna. Jézus drámája utolsó szakaszában, végkifejletében, mindannyiunk drámáját fölülmúlja.”²⁴

Ezen a szembeállításon túl azonban más helyeken (például a *Feltámadás* című Tolsztoj-regényből készült filmadaptációról írt kritikájában) Krisztus feltámadásának a többi emberével való korrelációját hangsúlyozza: „»Krisztus feltámadott«, s a válasz rá, hogy »valóban«, ami most azt jelenti, hogy bennük is föltámadott, hogy ők is föltámadtak benne, s hogy az ő föltámadásuk is, akár a Krisztusé, mindenkit érint, az egész szenvedő és szeretetet szomjúhozó világot.”²⁵ Az utolsó napon történő, minden embert érintő feltámadás tehát Jézus Krisztus feltámadásához hasonló: nem visszaéledést jelent, hanem a test mennyei dicsőségbe öltözését. Jézus Krisztus nemcsak föltámasztja, azaz nemcsak életre kelti a holtakat (amint

22 Pilinszky János, *Nagyszombat margójára*, Új Ember, 1968. április 28. = P. J., *Publicisztikai írások*, 552.

23 Uo. 553.

24 Pilinszky János, *Az isteni dramaturgiáról*, Új Ember, 1977. április 24. = P. J., *Publicisztikai írások*, 764–765.

25 Pilinszky János, *Feltámadás*, Új Ember, 1961. szeptember 24. = P. J., *Publicisztikai írások*, 186.

az Jairus leánya,²⁶ a naimi ifjú²⁷ és Lázár²⁸ esetében történt), hanem testüket átalakítja, és megdicsőült testéhez teszi hasonlóvá.²⁹

A test feltámadását – amelyre a Pilinszky-szöveg utal –, a Biblia egyértelműen tanítja, és a történelem végére helyezi kilátásba. A „test” szón azonban legtöbbször „igazi önmagunk”-at érti.³⁰ *Hitünk „iskolája”* című nagybőjti elmélkedésében Pilinszky ennek megfelelően a feltámadásra mint az ember történetiségének végcéljára irányítja a figyelmet: „A nagybőjti időszak, végén Jézus kereszthalálával és feltámadásával dicsőségével, az egyházi év legfontosabb fejezete. Hitünk legélesebb kontrasztjait egyesíti magában, s oldja fel végül valamennyiünk feltámadásának reményiségében. Bűn és lemondás, szenvedés és öröm, halál és feltámadás: hitünk és életünk minden színe jelen van itt, s méghozzá a maga teljességében, legteljettebb állapotában.”³¹

Igaz, hogy az evangéliumok leírásai a húsvéti fény világánál készültek, és a feltámadt Jézusba vetett hitet akarják felébreszteni, ám az apostolok Krisztus halála utáni tanácstalanságának többszöri emlegetéséből az is kitűnik, hogy Pilinszky számára rendkívül fontosak voltak a Feltámadottal való találkozás előtti lélekállapotot rögzítő evangéliumi részletek. Erről a következőképpen vall *Tél és tavasz között* című írásában: „Valamikor a tanítványokat is a feltámadás öröme a halál legszembeűnőbb jegyei közt érte. A sírbatétel, a keresztlevétél kopár tényei után. A halál mozdulatlansága után, mi őket is megbénította, halott Mesterükhöz hasonlítva őket. Nem lázadoztak, még csak nem is panaszkodtak. Egyszerűen tovább szerettek. Tovább szerették a halottat, kit életében talán nem mindig tudtak követni. S itt – a szeretet e »sötétjében« – veszik hírül, hogy akit szeretnek: feltámadott. Szakasztott úgy, ahogy azóta is egyedül itt, a szeretet csendjében, »sötétjében« tapasztalhatja meg ki-ki közülnk a feltámadás fokozhatatlan intimitását, mivel ez a feltámadás véghetetlenül csendes, s akár a tanítványokra az első húsvét hajnalán, azóta is szinte észrevétlenül köszönt ránk. Csendesen, mivel isteni, és észrevétlenül, mivel mindenél hatalmasabb.”³²

26 Vö. Mt 9,18–26; Mk 5,21–43; Lk 8,40–56.

27 Vö. Lk 7,11–17.

28 Vö. Jn 11,1–54.

29 Vö. Fil 3,20–21.

30 A modern teológiai elgondolás szerint ez az „önmagunk” a földi életben fizikailag és kémiailag hozzáférhető testben, azzal a legszorosabb kapcsolatban él, és azon keresztül éli meg a történetiséget, tehát az emberekhez, az időhöz és a térhez való kapcsolatát is. Mivel pedig a történetiség lényeges velejárója az önmagunkkal való azonosságnak, valamilyen formában ennek is, az ezt biztosító anyagiságnak is fenn kell maradnia a halál után. Hogy milyen formában, és hogy milyen lesz az örökkévalóságra szánt „önmagunk”, arról semmit sem tudhatunk, mert a kinyilatkoztatás nem szól a halál utáni élet fizikai, biológiai és kozmológiai vonatkozásairól. Vö. Dr. Előd István, *Katolikus dogmatika*, Szent István, Bp., 1978, 686–687.

31 Pilinszky János, *Hitünk „iskolája”*, Új Ember, 1967. február 19. = P. J., *Publicisztikai írások*, 504.

32 Pilinszky János, *Tél és tavasz között*, Új Ember, 1967. március 5. = P. J., *Publicisztikai írások*, 507.

A három évvel később megjelent *Nagyvárosi ikonok* kötetbe felvett *Ars poetica helyett* című esszé egy részlete olyan, mintha az előző szöveg kiegészítése lenne: „A halottaknak senki előre nincs szükségük többé, mégis külön-külön, és mindenkinél makacsabban hívnak minket. Ez a meghívás azonban túl van a közöny, túl a részvét és a lázadás, sőt valamivel a kétségbeesés, egyszóval a katasztrófa még mindig világosan kivehető határán, és egyenest a szeretet sötétjébe kalauzol. Mivel először itt, és egyedül itt részesülhetünk mindenükből kifosztott és kiforgatott meghívóink romolhatatlan kincséből, királyi adományából, ami nem egyéb, mint a mindenségben az egység bátoratlanul boldog és először biztos megtapasztalása. Szakasztott úgy, ahogy a keresztlevételt követően a tanítványok is mozdulatlanul maradtak, mielőtt a föltámadás hasonlíthatatlan intimitását hírül vitték.”³³ Az *Éjszaka van?* című kéziratban maradt, besorolatlan cikk pedig egy olyan nagyböjti elmélkedés, amely szintén a húsvét titkának fentebb jelzett belső csendjét vetíti elé: „Jézus újra és újra a hajnal lepleiben érkezik hozzánk, szinte súlytalanul, szinte észrevétlenül. Hogy vártuk, s mégis ő lep meg minket. Nem baj, ő szereti ezt a hajnali hűvösséget, ezt a kicsit ámulatból ébredező, s ámulatba forduló örömet. Ezt a csendes, józanodó örömet, mely épp józanodva éled, s leginkább hasonló »ahhoz a boldogsághoz«...”³⁴

A témával foglalkozó szövegek másik csoportja arra vet fényt, hogy a feltámadás mint természetfeletti esemény csoda volta ellenére mégiscsak radikálisan különbözik Jézus nyilvános működésének ideje alatt tapasztalható csodáitól. Az *Állomásról állomásra* című írás a „megváltás isteni menetét” próbálja nyomon követni. Pilinszky szerint kimutatható, hogy „Jézus minél inkább közeledik küldetése beteljesítéséhez, annál ritkábban tesz csodát, szenvedésének napjaiban pedig végképp elutasít mindent, ami egy közönséges halandó erejét meghaladná.”³⁵ A csodálatos kenyérszaporítás,³⁶ amely a húsvétot megelőző napok egyik felolvasott evangéliumi részlete, Pilinszky megállapítása szerint nemcsak egyszerű előképe az utolsó vacsorának – ahogyan ezt a szakaszt általában érteni szokták –, hanem annak ellenképe is.³⁷ „Ha az előbbi csoda volt, az utóbbit »ellen-csodának« is nevez-

33 Pilinszky János, *Ars poetica helyett* = P. J. összes versei, 90–91.

34 Pilinszky János, *Éjszaka van?* = P. J., *Publicisztikai írások*, 825.

35 Pilinszky János, *Állomásról állomásra*, Új Ember, 1968. március 24. = P. J., *Publicisztikai írások*, 549.

36 Vö. Mt 14,13–21; 15,32–39; Mk 6,30–44; 8,1; Lk 9,10–17; Jn 6,1–15.

37 Az ötezer ember jóllakatása a pusztában (látható) „jel”, ám amit Jézus kínál, az több, mint az a kenyér, amelytől az ember csak átmenetileg lakik jól. Az Eucharisziában maga az evés szintén egyfajta „jel”, amely egyesülésre sürget, de valódi (nem látható) tartalma a Krisztussal való élet és lerombolhatatlan összetartozás. Vö. Nocke, i. m. 295. Pilinszky *Lukács margójára* című cikkében a következőket írja ezzel az utolsó vacsorán megjelenő, láthatatlan elemmel kapcsolatban: „Az utolsó vacsora az isteni »sűrítés« csodája. »Ez az én testem, amelyet értetek adok.« Az isteni szeretet, s ugyanakkor az ember »testi történetének« kielemezhetetlen mélységű és gazdagságú szavai ezek. Bennük egyszerre szólal meg az, aki éhes, és az, aki enni ad. Aki búcsúzik, és aki örökre velünk marad ezentúl. Az, aki meghalt, és az, aki legyőzte a halált. Nincs szöveg – még csak hasonló se –, melyben mélyebb és alapvetőbb ellentmondások váltak volna tiszta és egyszerű szeretetté: egyetlen és halhatatlan gesztussá.” Pilinszky János, *Lukács margójára*, Új Ember, 1969. április 6. = P. J., *Publicisztikai írások*, 593.

hetnének a csoda megszokott értelmében” – írja.³⁸ A „megváltás iskolájának” három állomását különbözteti meg:

1. a hétköznapi értelemben használt csoda, amelynek megtapasztalásában az értekek játsszák a fő szerepet;

2. „a földi valóság súlyának maradéktalan vállalása”, amely magában a szenvedéstörténetben csúcsonyul ki igazán, és amelyet a „csoda elmaradásának” is nevezhetnénk;

3. a hit rejtett csodája, más néven „ellen-csoda”, amely minden tapasztalást felülmúl.

Pilinszky úgy gondolja, hogy az első szinten lévő csodák mindegyike az ellen-csodát készíti elő, ezért az evangéliumban sehol sincsenek olyan csodák, amelyek kizárólag csodák volnának. Jézus azért utasítja vissza kategorikusan ezeket, mert nem azt akarja, hogy a csoda kedvéért higgyenek benne. Igazi célja az, hogy a csodák által a reményt és a hitet a végső dolgok felé irányítsa.³⁹ Ezért van például az, hogy Jánosnál az élet kenyerezéről, vagyis az Eucharisziáról szóló beszéd egybeépül a kenyérszaporítással.⁴⁰ Varillon szerint, ha Isten „beavatkozik” – akár az evangéliumban leírt csodákkal, akár egyes emberek életében, például gyógyításokkal – az azért történik, mert a szóban forgó esetekben legtöbbször inkább szükségletekről, mintsem a Feltámadottra vetett hit fényénél fogant vágyakról van szó. Ám a végső cél, hogy elvezessen a Kálváriára, ahol nincs semmilyen beavatkozás. Ott csend van és távollét. Mégis, ott és a kereszthalált követő feltámadásban mutatkozik meg a szeretet a maga teljességében.⁴¹

38 Pilinszky, *Publicisztikai írások*, 549.

39 Bultmann is azt hangsúlyozza, hogy a csoda nem egyszerűen olyan esemény, amely valahol és valamiképpen megfigyelhető és megállapítható a világban. Isten ugyanis nem figyelhető és nem állapítható meg. A csoda mint csoda rejtve van, pontosabban elrejtve az elől, aki nem Istent látja benne. A csoda, amelyről a hit szól, nem miráculum, hiszen a miráculum éppen hogy konstatálható esemény. A csoda nem abban az értelemben alapozza meg a hitet, hogy mint konstatálható esemény következtetni enged a láthatatlan Isten létezésére. Ez esetben ugyanis Isten elrejtettségét úgy gondolnánk el, mint valamilyen természeti erő (például az elektromosság) láthatatlanságát, vagyis Istent világként fognánk fel (panteizmus). A hit tekintete csak arra irányulhat, amiben hisz, nem pedig arra, aminek segítségével hinnie kellene. Vö. Bultmann, Rudolf, *A csoda kérdéséről*, 1933, ford. Szabó Csaba = *Uő, Hit és megértés*, L'Harmattan, Bp., 2007, 145–146. Jézus csodái jelek. A jelnek azonban csak akkor van értelme, ha túlmutat önmagán. Ha a csodák nem volnának jelek, akkor csupán értelmetlen próbálkozások lennének egy „rosszul sikerült” világ megjavítására. De a csoda jel: meghívás, hogy higgyünk a Jézus által hozzánk intézett isteni szónak. „Ezért fedi meg Jézus a tömeget, amikor a csodás kenyérszaporítás után hozzá sereglenek, hogy új csodákat követeljenek: »Nem azért kerestek, mert csodajeleket láttok (vagyis a csodában megláttátok a jelet), hanem mert ettetek a kenyérből és jóllaktatok« (Jn 6,26).” Nemeshegyi Péter SJ, *Mi a kereszténység?*, Prugg Verlag, Eisenstadt, 1982, 19.

40 Vö. Jn 6,1–58.

41 Vö. Varillon, i. m. 87. Az Isten alázatáról és szenvedéséről szóló könyvében így ír erről: „Krisztus kenézisa teljes volt halálában. Ezért ez a halál nyilatkoztatja ki a maga teljességében Isten Dicsőségét, amely lényegében Szeretet mint önmaga megsemmisítésének Hatalma. A keresztre feszített Jézusban nyilvánult meg az élő szentháromságos Abszolútum, amely tiszta »teérted«, az »önmagáért való lét« tagadása. A kereszt a Kinyilatkoztatás központi alakja: egy eltorzított ember leleplezi az arc nélküli örök Létet. (A franciában szójáték: »un homme dé-figuré dé-voilé l'Être éternel sans figure.« [a fordító jegyzete])” Varillon, François, SJ, *Isten alázata és szenvedése*, ford. Szabó Ferenc SJ, Róma, 1982, 120.

A Pilinszky-szövegben Simone Weil – aki még Varillonnál is tovább megy ennek a kérdésnek az elemzésében – azon gondolatának hatása érhető tetten, amelyben a hétköznapi értelemben vett csodát és a csoda elmaradásának tényét mint Jézus küldetésének alacsonyabb és magasabb rendű formáit veti össze: „Amikor Krisztus meggyógyította a nyomorékokat, föltámasztotta a holtakat stb., küldetésének alázatos, emberi, szinte alacsonyrendű részét teljesítette. A természetfeletti részét: amikor vérrel verítékezett, amikor hiába vágyódott az emberek vigaszára, hiába könyörgött kíméletért, amikor úgy érezte, hogy Isten elhagyta őt.”⁴²

Látható, hogy a harmadik szinten lévő „ellen-csoda” Pilinszky logikája szerint kizárólag a hitaktusban nyilvánulhat meg. A feltámadás éppen ezért nem egyszerűen bizonyosságteremtő csoda, hanem inkább hitre ösztönző jelek sorozata. Vonatkozik ez elsősorban a Feltámadott megjelenéseire, amint azt a *Tamás, a kételkedő* című írásának mondatai is példázzák: „Figyeljük csak: Jézus Tamás kételyére nem közvetlenül felel. Sebesült oldalát nyújtja a feltámadásban kétkedőnek: szenvedése, szeretete, áldozata realitásával válaszol. Mint ahogy a világot is halálig való szeretetével kívánta meggyőzni. Mert hol az a kétkedő szív, mely a szeretetből érte vállalt szenvedés és halál ténye elől kitérne? Igen, csakis ennek a halálos sebnek a mélyén érinthette meg Tamás – s érinthetjük csak meg valamennyien – kételyeinken túl a Szeretet örökkévalóságát.”⁴³

A tanulmány végén (mintegy az eddigiek összegzéseként) egyetlen cikket szeretnék idézni, amely a húsvéti esemény megvilágításán keresztül vet fényt az egyéni eszkatológiában tárgyalt események lényegi alapjára. A *Katolikus szemmel (XVIII.)* című szövegről van szó, melynek kiindulópontja a feltámadás történetisége: „Úgy tanultuk, hogy hitünk egyik legfőbb bizonyítéka Jézus halottaiból való föltámadása. Ez a bizonyíték azonban véghetetlenül intim, s mintha eleve csak a szeretet szintjén válna nyilvánvalóvá. Történetileg a legkülsőségesebbnek kellene lennie, s ehelyett Jézus legbensőségesebb, legrejtettebb, s talán leginkább a személyes fölismeréshez, a személy szerint való szeretethez kötött csodája.”⁴⁴ A feltámadás ugyanis nem csupán történelmi tény, hanem egyben a hit körébe tartozó esemény. Pontosabban olyan esemény a hit számára, amely történelmi tényet tartalmaz. Ami történelmi benne, az az apostolok tanúságtétele, akik azt állították, hogy Jézust halála után élve látták.⁴⁵ Mivel ez Pilinszky szerint csak

42 Weil, Simone, *Kegyelem és nehézkedés*, Pilinszky János fordításai, Vigilia, Bp., 1994, 142.

43 Pilinszky János, *Tamás, a kételkedő*, Új Ember, 1961. december 24. = P. J., *Publicisztikai írások*, 206.

44 Pilinszky János, *Katolikus szemmel (XVIII.)*, Új Ember, 1968. április 14. = P. J., *Publicisztikai írások*, 551.

45 A kereszténység egyedülálló voltáról való meggyőződés alapja az a hit, hogy Jézus feltámadása tény. Jézus Krisztuson (aki meghalt, feltámadt, megjelent az apostoloknak, és akinek a sírja üres volt) alapul a keresztények meggyőződése, hogy amit hisznek, az Isten végső s felül nem múlható kinyilatkoztatása. A feltámadás olyasvalami, aminek tényként való állítása példátlan a vallások történetében. Nem mintha nem lennének mitológiák, amelyekben előfordulnak hasonló állítások, de mint történelmi tényt senki, egyetlen más vallás sem állítja. Az üdvösség, az isteni kinyilatkoztatás csúcsa

a szeretet szintjén válhat nyilvánvalóvá, a puszta érzékek számára hozzáférhetetlen.⁴⁶

Ebből az észrevétlenségből logikusan következik aztán az esemény jelentőségét a várthoz képest épp az ellentétes irányban kifejező hangsúlyeltolódás: „Az evangéliumi tudósításokban nyoma sincs semmiféle győzelmes hangsúlynak. Ellenkezőleg. Valamiféle szerény rejtelkedés lengi be az Írás idevágó lapjait. De a szív épp e gyengédségben ismeri fel Mesterét: igen, ez a mi Istenünk, a szeretet Istene! Valaki mintha szólított volna: megfordulunk – és ott áll előttünk. Jézus föltámadása észrevétlenül történt. És ezt a leckét talán épp azért igazában még ma se, vagy ma is csak alig értjük: a győzedelmesnek és az alázatosnak, az erősnek és a tökéletesen gyöngédnek ezt a kemény, nagyon kemény húsvéti leckéjét.”⁴⁷

A modern exegézis nyomatékosan hangsúlyozza azt a tételt, hogy az apostolok küldetése éppoly fontos, mint a múltra való visszatekintés.⁴⁸ Az Írások a Messiás szenvedésével és halálával egyidejűleg felmagasztalását is megjövendölik. Az apostolok ezért alighogy felismerték Jézust, és azonosságáról meggyőződtek, ő máris a jövő felé irányítja tekintetüket.⁴⁹ Az Írások olyan értelmezését tárja eléjük, amely tovább megy annál, mint amit eddig megértettek belőle. Hitük újjászületik, és megértik, hogy Jézusnak azért kellett szenvednie (nem annak ellenére, hanem épp azért), mert ő a Messiás.⁵⁰

és lezárása Jézus Krisztus. Vö. Zimányi Ágnes, *A Vigília beszélgetése Weissmahr Bélával*, in: *Vigília*, 67. évfolyam, 2002/4., 311.

46 A képzőművészetben általában triumfalista módon, a sírból győzedelmesen kiszállva ábrázolják a feltámadó Krisztust. Pilinszky elgondolása alapján azonban úgy tűnik, helytelen volna azt képzelni, hogy az apostolok érzékeikkel (vagyis történetileg) megállapították, hogy az a valaki, aki előttük megjelent, ugyanaz a Jézus, akit kereszthalála előtt ismertek, aztán pedig hittek a Feltámadottnban. Az evangéliumi szövegek is ellentmondanak ennek. Ott ugyanis szinte minden megjelenésnél azt olvassuk, hogy a tanítványok észleltek valakit, anélkül, hogy felismerték volna (vö. Lk 24,15–16; Jn 20,11–14 és 21,1–4), és ebből az érzékelésből mentek át a hitbe oly módon, hogy most már a Jézus által magyarázott Írások fényében és a rájuk bízott feladat világánál gondolták végig Jézussal való korábbi életüket (vö. Lk 24,30–35; Jn 20,16–18 és 21,5–17).

47 Pilinszky, i. m. 551.

48 Lukács az *exodus* témáját villantja fel és a görög *exageo* igét használja („Ezután kivezette őket Betánia közelébe...” [vö. Lk 24,50]), amely arra utal, ahogyan Isten kivezette a népet az egyiptomi szolgaságból. Jézus most fejezi be az ő *exodus*-át. Ezenkívül a mennybemenetel ApCsel-féle változatának értelmezése is egyértelműen ekkléziológiai. Lukács itt arról beszél (vö. ApCsel 1,8), hogy Isten *ekklésia*-jának az örömteli imádás pozíciójából ki kell mozdulnia, és el kell vinnie a jó hírt az ország útjaira. Vö. Karris, Robert J., OFM, *Evangélium Lukács szerint = Jeromos Bibliakommentár*, II. kötet, 227–229.

49 Vö. Mt 28,18–20; Mk 16,15–18; Lk 24,44–49; Jn 21,15–23.

50 Pilinszky *Párizsi képeslap* című cikkében számolt be röviden arról, hogyan ismerkedett meg első franciaországi tartózkodása alkalmával Pierre Emmanuellel, akiről a következőt írta: „nemcsak vezető költő, de a katolikus balszármányak is egyik legfőbb szellemi alakja”. Pilinszky János, *Párizsi képeslap*, Új Ember, 1963. június 30. = P. J., *Publicisztikai írások*, 311. Barátságuk Pilinszky további párizsi látogatásai alatt tovább mélyült, amint azt levelezésükben is nyomon követhetjük. Vö. *Pilinszky János összegyűjtött levelei*, 467, F:7, F:8, F:15, F:20 és *Levelek Pilinszkynek* (szerk. Hafner Zoltán, Új Forrás, Tatabánya, 2012) 65, 66, 85, 88, 89, 105, 122, 123 számú levelei. Az *Orfeuszról Krisztusig* címet viselő írásában a költő válogatott verseit tartalmazó kötete elé írt bevezető esszéjét vette górcső alá. A pályán megtett út rövid keresztmetszetének ismertetését talán nem véletlenül zárta Emmanuel egy perdöntő, gyer-

A szöveg végén Pilinszky Isten lényegi természetéről beszél: „A halandó embernek meg kell békélnie azzal a gondolattal, hogy Istene nem a hatalom, hanem mindeneken túl a szeretet Istene. Életünk, történetünk a földön talán nem is egyéb, mint Istenre vonatkozó szavaink kínos-keserves megváltoztatása, kicserélése. »Szállj le a keresztről!« – kiáltoztunk valamikor a hatalom Istenéhez, de a szeretet Istene nem szállt le a keresztről. Meg kell hát tanulnunk azt is, hogy húsvét is ugyanennek az Istennek, a szeretet Istenének a föltámadása. Vagyis: véghetetlenül gyengéd, rejtett és bensőséges.”⁵¹

Érdemes ezt a bekezdést összevetni Varillon idevágó gondolatmenetével, hiszen a francia teológus szinte ugyanazokat az alapvetéseket fogalmazza meg, mint Pilinszky: „A Kinyilatkoztatás egész története nem más, mint fokozatos áttérés egy hatalomnak tekintett Istenről egy szeretet gyanánt imádott Istenre. Ebben a távlatban kellene újraolvasnunk az egész Bibliát és tanulmányoznunk a vallástörténetet. [...] Istenben nincs más hatalom, mint a szeretet hatalma, és Jézus azzal tárja fel előttünk a szeretet mindenhatóságát, hogy elfogadja értünk a halált. Mikor a katonák elfogják, gúzsba kötik az Olajfák hegyén, ő maga mondja, hogy angyalok légióit hívhatta volna, hogy kiragadják a katonák kezéből. De a világért sem tette meg ezt, mert akkor egy hamis istent tárt volna fel előttünk, egy mindenhatót nyilatkoztatott volna ki, és nem a valódi Istent, azt, aki kész a halálba menni azokért, akiket szeret. Krisztus halála kinyilatkoztatja, miben áll Isten mindenhatósága: nem eltipró, uralkodó hatalom, nem afféle önkényes hatalom, amely azt a kérdést kelti az emberben: ugyan miféle tervet szövöget odafent, a maga örökkévalóságában? Nem, Ő csak szeretet, de ez a szeretet mindenható.”⁵²

Akárcsak Varillon, Pilinszky sem a „mindenhatóság” köznyelvi fogalmát (legalábbis a szónak egy igen elnagyolt módon történő értelmezését, amely szerint „Isten mindent megtehet, amit csak akar”) veszi alapul az isteni lényeg valódi természetének megragadásához, hanem a szeretet mindenhatóságát. Amint látuk, a témával foglalkozó szövegek e második csoportja a húsvéti eseményt (mint rejtett csodát) oly módon járja körül, hogy közben újra és újra kiemeli a feltámadás és a csend összefüggését.⁵³

mekkori Krisztus-élményének megidézésével: „Emlékezem – írja Emmanuel –, hogy gyermekkoromban valahányszor kiejtettem az Írás sorait: »Megtörték kezemet és lábamat, és megszámlálták minden csontomat« hirtelen szívembe hasított valamiféle robbanó erejű hála e gyengeség végtelenjének, totalitásának, egyetemességének gondolatára. Ez hát Ó! – szoltam magamban. Ő, aki szüntelenül elveszi a világ bűneit, nyomorúságát. És tudtam, hogy ez a föltámadás. [...] Ez oly botrány az ember számára, ki Isten mindenhatóságába fogódzkodik és oly szenvedést jelent Istennek, hogy a világ egyikük és másikuk számára se volna egyéb tragikus komédiánál, gyötrelmes félreértésnél, ha nem lenne Feltámadás. Isten Igéje: maga a Föltámadott. Ő Isten beszéde, mely átformálja kapcsolatainkat a világgal, anélkül hogy látszatra bármit módosítana rajta, jóllehet lényegében változtatja meg azt.” Pilinszky János, *Orfeuszról Krisztusig*, Új Ember, 1967. február 12. = P. J., *Publicisztikai írások*, 502–503.

51 Pilinszky, *Publicisztikai írások*, 552.

52 Varillon, 2001, 23–25.

53 Schein Gábor Pilinszky csönd-poétikáját taglaló tanulmányában egy Pilinszky költészete és esszéisztikája közötti lényeges különbségre hívja fel a figyelmet. E költészet csendjei kezdettől egy-

A feltámadás hitének Pilinszky János publicisztikájában való feltárásánál a feltámadással összefüggésbe hozható lírai művek szolgáltatják a kiindulópontot, hiszen a *Harmadnapon* tartalma és felépítése tekintetében is a húsvéti misztérium logikájára felfűzött kötet. A továbbiakban azt igyekeztem kimutatni, hogy a feltámadás témáját érintő publicisztikai írások két kérdés köré szerveződnek. Akár az esemény intimitásáról, akár a köznapi csoda fogalmát meghaladó jellegről ír Pilinszky, szinte mindig megáll a Jézus feltámadására és megjelenéseire fókuszáló evangéliumi beszámolók elemzésénél. A minden embert érintő, utolsó napon történő, egyetemes feltámadás kérdése ezért meglehetősen háttérbe szorul ezekben a szövegekben. Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen az erre vonatkozó részleteket a hittudományos fejtegetésekben is kizárólag a Jézus feltámadásáról és megjelenéseiről szóló szentírási perikópákból lehet levezetni. Az egyéni eszkatológia ezen végső eseményéről szóló része ugyanakkor épp a feltámadás minden emberre történő kiterjesztésében lépi át azt a határmezsgyét, ahol már nem a személyes sorsról, hanem a történelem befejezéséről, a végső ítéletről és az értelem nélküli világ átalakulásának mikéntjéről van szó.

fajta krisztológia jegyében fogantak. A 70-es évek néhány versében az tapasztalható, hogy a megváltás eszkatologikusan elővételezett békéje belevegyül a passió történéseibe. Ez azonban nélkülöz minden olyan tartalmat, amely az isteni meghívásban kapott végső üdvösségre utalna. A lírai és a prózai szövegek fő különbsége éppen az, hogy az utóbbi beszél ilyesmiről. Ez mindenekelőtt abból fakad, hogy komoly funkcióbeli eltérés van a kettő között. Míg az *Új Emberben* megjelent cikkek egy jól körülhatárolható olvasóközönségnek címezve szólnak meg, és így némiképp szükségszerűen alkalmi jellegűek, addig a versek keletkezésének soha nincs közvetlen címzettje. Vö. Schein Gábor, *A csönd poétikája Pilinszky János költészetében* = S. G., *Poétikai kísérlet az Újhold költészetében*, Universitas, Bp., 1998, 226–227.

Papp Máté

A melankólia gyakorlása

Báthori Csaba: *Melankólia*

Borbély Szilárd 2012-ben az Író szanatóriuma című előadás-sorozat vendégeként beszélt megejtően arról, hogy „gyakorló melankolikusként” hogyan telnek a hétköznapjai; pátosz nélkül, majdhogynem eszköztelenül, néhány Erik Satie-darabbal, Epiktétosz-töredékekkel, Tibeti halottaskönyv-szemelvénnel, Mester és Margarita-regényrészlettel illusztrálva azokat a holtponthoz vezetőket, amelyek mintegy átvezetnek, átsegíthetnek *a mindennapok szakadéka fölött...*

Báthori Csaba *Melankólia* című verseskönyvének lírai alanya is e szakadék szélén szédül egy-egy pillanatra bele a melankólia sötétben csillogó mélységébe – mondhatni az elmerülés veszélye nélkül. Hisz a kötet egyik tanúságtétele szerint: *zuhanni néha boldogsággal ér fel.*

Hogy milyen egzisztenciális gócpontokat céloznak meg, miféle szellemi szférákat rétegeznek egymásra a szerző szonettjei – melyekből pontosan 365 található a lapokon –, arra szemléletes módon (és talán a szövegek beszédmódjához hű nagyvonalúsággal) tudunk választ adni. Azaz szimbolikus példázatokhoz hozni: Ikarosz és Orfeusz mitikus alakjainak árnyéka ugyanis nagymértékben lefedi azokat az irányvonalakat, mozzanatosokat, amelyek – a kisebb univerzumnyi verssorozaton innen és túl – tulajdonképpen mindannyiunk létét meghatározzák. Ezek beazonosításához pedig nem kell feltétlenül „költői lakozó” lélekkel rendelkezni (bár ez utóbbi heideggeri szófordulat nem is kizárólagosan poétikai értelemben merül fel a saját kontextusán belül). Nem szükséges hozzá depressziót diagnosztizáló orvosi jelentés sem. Elég, ha csak – valamilyen véletlenszerűnek, esetleg valószínűtlennek tűnő oknál fogva, Báthori Csaba kedvelt szavával élve, egy *percenésre* – kibillenünk kissé az időből; máris megsejthetünk valamit abból a végső soron vigasztalan állapotból, melyet a legkevésbé pejoratívan értett túlérzékenység idéz elő egyes emberekben. Milyen személyre szabott tapasztalatunk lehet minderről nekünk, és milyen ismeretet közvetíthet a művek auráját képező értelmes angyal, aki már kevésbé beazonosítható lényként – *sötét tudnivalókkal telve meg* – lengi be ezt a szövegvilágot? Mintha némi nehézkedéssel, de mindinkább éteri magasságok felé törekedve tűnne fel előttünk időről időre; a „lehajolás” szándékát mégsem mindig érzékelhetjük nála, ami egy ilyesfajta (istenti?) küldött hatáskörébe, szabad akaratába akár eredendően beletartozhatna,

beleférne. Hacsak nem a Rilke-féle *angyalológia* egyik *iszonyú* – minket „ember-számba” nem vevő, elemelkedő – egyedéről van szó. Talán az intuitív tudásra szomjazó szerezhethet sejtelmet, sajátíthat el ismeretet róla, olykor *magára maradv*a a jelekkel, amiket (érzése, feltételezése, reménye, hite szerint) őtőle kapott.

Korántsem könnyű megízlelni a szonettek koordináta-rendszerének *mértani mámorát*; az egyes – élére csiszolt, plasztikusan lekerekített – darabok tömbszerűsége, stilisztikai homogenitása miatt pedig a szövegszervezés által megnyitott szellemi horizontok sem közelíthetők meg zökkenőmentesen – főleg ilyen mennyiségű, kásahegynyi anyag esetében. Persze természetes, hogy egy műalkotás küzdelmet követel annak „élvezőjétől”; ahogy az is törvényszerű lehet, hogy bizonyos fajta poétikák arra készítetik az olvasót, hogy ne pusztán irodalomként vegye kézbe az adott könyvet, hanem saját életrendjét alakító tényezőként, sőt, annak potenciális átváltoztatójaként. Rilke *magányetikája* – nyilván szélsőséges példaként – reprezentálhatja azt a hitvallásszerű attitűdöt, melyet (nyomokban legalábbis) Báthori Csaba írásai is tartalmaznak. Egy helyen – Rilke levelezéséhez kötődő, monumentális – fordítói munkáját ahhoz a feltételhez köti a szerző, miszerint „együtt kell élni” a közvetíteni kívánt (élet)művel. Így bizonyára nem nehéz *elszokni-elszökni az emberektől*, ahogyan attól a születésétől fogva idegen valakitől sem, akit eladdig önmagának tudott.

*„Nehéz szokni magad, leszokni magadról.
A legjobb hang belőled, nem neked szól, –
de hallgatni, hallani, azt neked kell.”
(Melankólia CIV)*

Báthori „hallomásainak” visszhangjaiként interpretálhatjuk e verseket – *az írott vigaszt, mely nem vigasztal*, de mégiscsak felold, megköt, fixál, elenged valamit abból az egzisztenciális-metafizikai szorongással kísért (mégsem szimptomatikus) lelkiállapotból, amely árnyak és árnyalatok közt kerengve egyszerre képi meg és oltja ki önnön identitását. A (mindenkori) vers valódi *sötétségéhez* azonban nem fér hozzá – így az olvasó sem részesülhet beavatásban. Bár ezt a fülszöveg sem ígéri: „Báthori Csaba kötete a magasköltészet híveinek kínál ígéretes találkozást, ritka varázslatot és elmélyült gondolati élményt. Sőt többet: megismerést.” Hogy mit jelent az ún. magasköltészet, arról lehet valami fogalmunk, de ez ritkán vezet egyenesen katartikus befogadói élményhez, holott a kötet elmélyült gondolatisága valóban megajándékozhat olyan tartalmakkal, képzettársításokkal, amelyek fenntarthatják a találkozás ígértét a – varázstanított világ művészi vegzálásával megközelített – „belső hangadóval”. Az ő szólamainak mediátora nyilvánvalóan nem más, mint a költő, akit viszont általában *három ha meghall*. Míg az evangéliumok jó híre alapján két-három hívő elég a feljebbvaló jelenlétéhez, az irodalom esetében elég egyvalaki ahhoz, hogy az megnyilvánuljon. Jelen esetben egy folyamatos metamorfózisban lévő, hol megszilárduló, hol szétszivárgó elemmel (elemiséggel) léphetünk kapcsolatba, amit összefoglalóan leginkább lamentumnak nevezhetünk. A lamentum, mint a panasz, a *mindenekelőtt való* emberi fájdalom ősi kifejezése, Balassa Péter szerint

az igazán erős alkotások – s főleg a zeneművek – első mozgatója. Hogy Báthori Csabánál – a szonett mesterfogásainak alkalmazásán, illetve az ehhez kötődő írói vállalkozás nagyságrendjének reprezentálásán innen – mi a fő motiváció, nem tudjuk ilyen egyértelműen megállapítani; mert a választott versforma *ragyogó túlkínálata* egyszerre nyűgözheti le és tompíthatja el a szövegek „második mozgatóját”, az olvasót.

A mindvégig lebegtetett misztériumjelleg ugyanis inkább modorosságokat emel ki, míg a bennfoglalt érzékiség, spiritualitás, intellektualitás, filozofikum és humor túlzottan stilizáltan, kimérten, szentenciózusan nyilvánul meg, csak alkalomadtán adva lehetőséget arra, hogy valóban átlendüljünk azon a bevezetőben említett holtpontra, ami után már csak a szakadék pereme következik. A Novalis éjszakáját, Dante sötétlő erdejét, Rilke részvétlen tavait, Ikarosz alkotmányát, Orfeusz alvilágát, Mnemoszüné kavargó vizét, Narkisszosz tükörképét és még megannyi melankolikus magánvalóságot összesűrítő, majd elnyelő mélység „ismeretelméletét” kapjuk ehelyett kézhez. Ez pedig, ha meggondoljuk, egyáltalán nem kevés.

*„Nincs kicsiny hang a világegyetemben,
akár közlő, akár messziről hív,
melyet nem értesz küld egy ismeretlen.”
(Narkisszosz)*

Az egymással egyébként dialektikus viszonyban álló, helyenként paradox axiómákat rejtő szonettek *hang-égitestjei* egymás pályáját, köreit érintve keringenek ama *rettenetes csendmag* körül, amely felé – Pilinszky poétikája, pontosabban *Hommage á Isaac Newton* című verse alapján – mindannyian gravitálunk. A kötetből visszafejthető szerzői intenció mintha ennek ellenében dolgozna, nem csupán mennyiségileg írva túl azt a *metaformát*, amit ugyancsak Pilinszky jelöl meg a mű ideális esztétikai (tartalmi-formai) foglalataként, hanem valamiképpen minőségileg is. A vágyott szintézis pedig valószínűleg a meredély szélén való megtorpanásért nem valósulhat meg, ahol a lírai elbeszélő angyali értelemmel fogja fel, hogy ismerete eddig terjedhet; tovább tehát nem lehet képes tapasztalatszerzésre sem. Mégsem marad meg az így kitáruló, elmélyülő csendben, vállalva akár a zuhanás (élet)veszélyét. Az írások ezért többnyire önmagukat visszhangzó „melankóliai gyakorlatok” maradnak. A mindennapok szakadéka bezárul. Az ismeretlen egyelőre nem küld több üzenetet.

(Scolar Kiadó, 2017)

Boldog Zoltán

Irodalom kocsmanyelven

Háy János: *Kik vagytok ti?*

Háy János kötetének (*Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom – Újraélesztő könyv*) megjelenése után úgy tört föl az elfojtott indulat az irodalmi szakmából, mintha valaki megtámadta volna őket. Pedig az irodalomtörténészek, irodalomtudósok, magyartanárok legfőbb ellensége: önmaguk. Az irodalmi szakma, főleg a bölcsészkaron dolgozó kutatók – néhány kivétellel – olyan belterjessé tették a rendszerváltás óta a szépirodalomról szóló beszédet, hogy szinte minden szálát elvágta, amely az olvasókhöz vezethetne. Ehhez hozzájárult az a szemléletbeli fordulat is, amely szerint a szerző, a kor nem olyan fontos egy irodalmi szöveg olvasása során, mint magának az írásnak a belső szerveződése, a befogadóban kialakuló szövegközpontú értelmezés. Az Y és a Z generáció már az iskolapadban azt tanulja, hogy az írók élete talán érdekes, de főként nem életükkel megfelleltetve, életrajzuk alapján kell műveiket értelmezni.

Az olvasói vágy azonban megmaradt az irodalomtörténetre, a szerzőre, a korra vonatkozóan, ezt táplálhatta az Y és Z generáció szüleinek az a beállítódása, amely az irodalmat gyakran – az irodalomtanítás berögződéseinek köszönhetően – életrajzok és tankönyvi értelmezések bemagolásával azonosította. Az erre való igény kialakult gyermekeikben is, hiszen az életrajz gyakran érdekes, és a Mohácsy-féle irodalomtankönyv-sorozat bővelkedett a bulvárelemek halmozásában (betegségek, szerelmi kapcsolatok, aberrációk stb.). Tehát az igény megvolt erre, és amikor Nyáry Krisztián a fókuszot a művekről ismét az alkotók személyére helyezte, akkor már lehetett hallani olyan irodalomtörténeti észrevételeket, amelyek szerint – összefoglalva és sarkítva – Nyáry Krisztián ellopta a show-t.

A szerzőközpontú szemlélet, az irodalomtörténeti megközelítés ismét népszerű lett, de ehhez semmi köze nem volt a kutatóknak, a tudományos szakma képviselőinek. Ők – kevés kivétellel – továbbra is csak egymásnak írtak a szakfolyóiratokban, eszükbe sem jutott, hogy az olvasói vágyat kielégítsék. Megtette ezt helyettük egy kiugrott kollégájuk a nyilvánosság új fórumán, a Facebookon. Most pedig hasonló módon, csak az esszé műfaját segítségül hívva a Nyáry-féle recepttel próbálkozik Háy János. Csak amíg Nyáry kiépített egy masszív, több tízezer főt számláló követő- és olvasótábort, és utána jelentette meg könyvét, addig Háy a kiadóra bízta a marketinget. Amíg Nyáry Krisztián a bölcsészstudósok nézőpontjából a „mi kutyánk kölyke”, hiszen egykori irodalomtörténészről

van szó, addig Háy János szépíró. Ő tehát nem a „mi kutyánk kölyke”, maradjon csak a kaptafánál – gondolhatják.

Miért ne beszélhetne más is alkotókról és a művekről, mint a szakirányú végzettségű kutatók? Miért lehetséges egyáltalán az az elitista hozzáállás, amit például a Magyartanárok Egyesületének elnökétől és fiatal irodalomtörténész-jelöltektől olvashatunk, akik lefitymálják Háy gondolatait? Miért ne mondhatná el és jelentethetné meg bárki az irodalomról szóló véleményét?

Elképzelhető, hogy akik eddig Háy János valóban nem túl szerencsés alcímű kötetét (*Kötelező magyar irodalom*) fellapozták, elsiklottak volna a bevezető írás felett? A könyv ugyanis a *Morzsamagyarok hazája* című novellával kezdődik. Ez nagyrészt arról szól, hogy a magukat országukban hazátlannak érző magyarok az Istenhez fordulnak, aki azt javasolja nekik: olvassanak, a könyvekben megtalálhatják saját magyar hazájukat. Ez a novella egyrészt a történet egyik morzsamagyarjának pozíciójába helyezi a kötetbeli szövegek szerzőjét, aki hallgatott erre az isteni parancsra, és olvasni kezdett. Ezzel kapcsolatos élményeit rögzítette a bevezetőt követő esszében. Megkockáztatható tehát, hogy a fikció terében kezdődő vaskos könyv erősen kötődik, sőt ki sem lép a bevezetőben megnyitott fikciós térből. Ebből a szempontból az ezt követő esszében (vagy inkább esszénovellákban) az is megtörténhetne, hogy Csokonai Vitéz Mihály, Petőfi Sándor vagy Jókai Mór nyolcvanévesen akadémiai nyugdíjból él egy budai villában. Miért ne írhatna le valaki ilyet a szépirodalom felnőtteknek szóló játszóterén?

Háy János azonban nem akar ilyen merész állításokat tenni, sőt kifejezetten visszafogott. Ő annyit kísérel meg, hogy a szerző személyiségének kontextusában újraolvasson bizonyos műveket. Az esszé műfaja és hagyománya pedig feljogosítja arra, hogy olyanokat is mondjon, amiket egy irodalomtörténész a szakmai hitelessége miatt nem írhatna le. Így Háy János nem elvesz, hanem hozzátesz az irodalomtörténethez, mert azon kívül mozog, és mivel kívülálló („nem a mi kutyánk kölyke”), ezért bármit mondhat. Szépíróként meg pláne. Viszont íróként osztogat néhány tövist a bölcsészeknek, és a vele szembeni dühnek akár ez is lehet a kiindulópontja: *„Gyanítom, egy átlagos mai író, már itt, a kassai megpróbáltatások során elbukott volna, lemondva így a szép jövőről, számos sikerkönyvről és külföldi ösztöndíjakról, hisz egy mai bölcsésznek nemhogy a zárat feltörni, de a szoba falába egy szöveget beverni is héraklészi munka.”* Látható, hogy az irodalmi szakmának van is oka a sértődésre, hiszen a könyv meg is sérti őket. Máshol konkrétan az irodalomtudósok kapnak egy kis fricskát: *„Olyan az irodalomtudomány, mint egy megcsalt feleség, aki minden apró információban a vélt igazsága bizonyítékát látja.”* De ami minden biztosítékot kiver, hogy Háy nem kizárólag szépíróként szólal meg, hanem olvasóként. Az olvasó pedig végképp maradjon csendben, legfeljebb írjon naplót vagy blogot, de ne ártsa magát a gondolkodók dolgába – ezt sugallja a kritikai reakciók egy része.

Háy minden szemtelensége ellenére sokszor segít abban az olvasónak, hogy inkább a fikcióhoz közelítse kötetbeli írásait, ne pedig a tanulmányhoz. Például a Bornemisszáról szóló részben a következőképpen fogalmaz: *„Oly mértékű volt a pusztítás, hogy szinte érteni sem lehet, azt a hatéves kisfiút, aki e szöveg főszereplője,*

hogyan kerülhette el a vérengzés.” (Kiemelés tőlem: B. Z.) De aki mégis olyan – elnézést – hülye lenne, hogy irodalomtörténeti tanulmányként olvassa a fejezeteket, csak jusson el a Csokonairól szóló részig, ahol az elbeszélő (igen, az esszénovella narrátora) többek között a klasszicizmus költő-tanító diákjaként (is) szólal meg: *„Amikor később tanított, akkor sem változott, együtt ivott velünk. Hozzánk húzott a szíve, nem a professzori karhoz.”* Akinek pedig ez sem lenne elég, olvassa végig a Petőfiről szóló egyik részt (*Hol volt, hol nem volt*), amelyben azt állítja az elbeszélő, hogy Petőfi nem létezett, hanem három ember kitalált figurája volt a reformkori költő. De az ilyen típusú esszénovellákhoz sorolható a *Sanyika* című írás is, amely Weöres Sándorról szól. Ennek egyik, talán legkidolgozottabb változata a Jókaihoz kapcsolódó történet, ahol a nyitónovellához hasonlóan az Isten 2004-be irányítja a regényírókat. Máskor az anekdota műfaja elevenedik meg a könyvben, például a Szabó Magdával foglalkozó fejezetben, amikor az elbeszélő személyes ismeretségből adódóan a nagy írónőről adomázik gyermekeinek. Ez az anekdotikusság jellemzi a Petri Györgyről szóló fejezet nyitányát is. Műfajilag tehát nagyon összetett a *Kik vagytok ti?*, ebből adódóan nehéz is összehasonlítani Szerb Antal művével, hiszen ott a műfaj és a stílus egységesebb, itt pedig inkább a változottságon, a határátlépéseken van a hangsúly. Ez a provokatív irodalmi játék csak annak okoz irodalomtörténeti fejtörést, akinek nincs humorérzéke, és aki kizárólag irodalomtörténetként szeretné olvasni a kötetet, pedig a védőborítón lévő kiadói ajánlás is eltávolítja ettől a kategorizálástól az írásokat: *„Irodalomtörténet? Az is.”* Tehát nem kizárólag az.

Miket ír tehát Háy? Talán esszéket, talán esszénovellákat, de az is lehet, hogy portrékat rajzol, néha anekdotázik, hol erősebben, hol gyengébben zakatoló klaviatúráján. Néhány vonás alapján felépít egy-egy alkotót, és ezek a portrék semmiképpen sem törnek tudományos babérokra. Ezek a portrék legfeljebb olyanok, mint bármely festő művei egy-egy híres alkotóról: leginkább a képzőművész látásmódjáról tanúskodnak. Ezekbe az esszébe, esszénovellákba vagy portrékba vegyülnek olykor furcsa színek, amelyek stílustörésnek tűnhetnek. Egyszer még az irodalmi nyelv múzeumában vagyunk, máskor már egy romkocsmában vagy egy fesztiválon (Háy is használja ezeket a képeket, hol konkrétan, hol metaforikusan). Elég csak a Petőfiről szóló részre gondolnunk: *„Milyen szar sorsa volt, mondta Bajza, ráadásul nem elég, hogy minden sikerről lekésgett, az összes verse a nyelvújítás előttre esik, szóval tele van olyan hülye szavakkal, amit ma már senki nem ért. Kibaszás lenni Csokonainak, mondta Vörösmarty, főleg ennyire tehetséges Csokonainak. Meg azt hitte, hogy a bordalokhoz tényleg be kell nyomni mindennap, fűzte hozzá a mindig mértékletes Toldy.”* Ezek a stílustörések nagyon kellenek ahhoz, hogy ébren tartsák az olvasói figyelmet, és általában funkciójuk is van. Itt például az, hogy érzékeltessék: Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály egy borozóban beszélgetnek. Bár biztosan elegánsabb lett volna, ha Háy reformkori szlenget használ, de ő a mai nyelvre próbálta lefordítani az adott szituációt, szépirói eszközökkel eleveníti meg a helyzetet.

Vannak azonban suta poénjai is Háynak, például amikor Reviczky eredeti nevének élcelődik: *„Balek Gyula az ő anyakönyvezett neve, s persze nomen est omen, mondhatjuk, s nem is tévedünk. Balekünknek talán a legnagyobb fájdalmat a névvesztés*

okozta, egész életében titkolta ezt a tényt...” Néhány évtizeddel ezelőtt ezt esetleg egy kocsmányos alkalmával oszthatták volna meg egymással az irodalommal foglalkozók, és Háy ezt az irodalmi kocsmanyelvet próbálja meg legitimálni az esszében, esszénovelláiban. A próbálkozás dicsérendő, a megvalósítás néha megbicsaklik, és sokkal szimpatikusabb, ha egy-egy szereplő szájából hangzik el, mintha az elbeszélőt látjuk úgy, mint aki túl van négy-öt sörön.

Háy a különböző módon hígított esszéfröccseivel próbálja beindítani a beszélgetést a megidézett szerzőkről, így provokatív gesztusai érthetők is, túlzásai nemcsak szépirodalmi, hanem retorikai gesztusnak is tekinthetők. Mond egy erőset, hogy lázba hozza az olvasót, és ez sikerült is neki. Arató László, a Magyarantárok Egyesületének elnöke kifejezetten tűzbe jött, és ártalmasnak nevezte a magyartanítás szempontjából Háy művét. Melhardt Gergő fiatal irodalomtörténész pedig – akinek életéből mintha kimaradtak volna a viccek – szinte minden, irodalomelméletől, kutatói objektivitástól mentes állítását kritizálta Háy kötetének.

Háy kötete azonban könnyen támadható. A fülszöveg szerint a szerző nem szeretne szobrokat faragni, de néhol erősebben, néha gyengébben fogó vésőjével valójában csak nyeszettel a meglévő monumentumokon. Aki eleve szobrokhoz nyúl, az önkéntelenül is részt vesz a szobor életének alakulásában. Kísérletének akkor lett volna értelme, ha megkerüli a már meglévő szobrokat, és bemutatja a magyar irodalom egy másik arcát. Akkor a *Kik vagytok ti?* kérdés is jobban passzolt volna a tematikához, hiszen egy érettségizett ember a kötetben szereplő szerzők nagy részéről tudja, hogy kik voltak. De Reviczky Gyula, Bródy Sándor, Zala György (szobrász!), Kaffka Margit, Erdély Miklós és Hajnóczy Péter bemutatása tényleg tágítja a látómezejét a kánon megszállottjainak, és olyanok emlékéet eleveníti fel, akik nem kaphattak szobrot a gyakran betonkeménységűnek tűnő magyar irodalmi csarnokban.

Zavart kelt azonban a *Kötelező magyar irodalom – Újraélesztő könyv* alcím is. A kötelező jelző értelmezése elég problematikus. Mit szeretett volna a szerző és a kiadó? Kötelező olvasmányok szerzőit új szempontból bemutatni? Akkor hogyan találják meg a helyüket a kánonon és irodalmon túli alkotók (Reviczky Gyula, Víg Mihály, Zala György stb.) a koncepcióban? Ha ezt mindenkinek kötelezőként vagy kötelezően el kellene olvasnia, akkor éppen azt a szabadságot tagadná meg az alcím, amelynek jegyében születtek az értelmezések. Egyik megközelítés sem tünteti fel túl szimpatikusan a kötetet.

Az újraélesztés pedig azért elhibázott gesztus, mert a kötetben bemutatott szerzők többsége olyan élénken van jelen irodalmi gondolkodásunkban, hogy halottként is előbb a kortársnál. Melhardt Gergő okosan állapítja meg alapos kritikájában, hogy nincs halott, akit újra kellene éleszteni.

Mint a legtöbb kötetnek, Háy könyvének is íve van, hiszen műve akár regényként is olvasható. Ahol a ma élő költőknek kellene állniuk, ott egy dalszerző található: Víg Mihály. Akkor a költészet helyét a popzene vette volna át? Ennek viszonyát elég bonyolultán vázolja fel Háy, de a lényeg az, hogy bizonyos „dalszövegek a költészet tárgykörébe tartoznak, de az azokat létrehozók nem költők”. A mai popzenét némileg az egykori népköltéssel felelteti meg, egy koncert anyagát egy ver-

seskötet tartalmához hasonlítja, azt viszont tagadja, hogy a műköltészet szerepét átvette volna a popzene (Bob Dylan irodalmi Nobel-díjával sem ért egyet).

Jelzés azonban, hogy a kortárs költészet helyett ő másról beszél, elfordítja a fejét. Ma a kortárs költészetben mindenki ismeretlen a közönség előtt (ti. alig van vagy egyáltalán nincs olvasó), állítja, miközben egy fesztivál popénekesét hozza ellenpéldaként. A fej elfordítása pedig az egyik legerősebb gesztus, mert meglátni valamit, majd beszélni róla, az vitahelyzet, de nem tudomást venni, az kíméletlen ítélet. Ebből és a könyvben elszórt utalásokból kiolvasható a szerző feltételezett – nem túl pozitív – véleménye a mai magyar líráról és művelőiről.

Háy azonban magával szemben is kíméletlen, hiszen ahogy a *Végszóban* is mondja: a *Kik vagytok ti?* elsősorban róla szól. Ez azért is veszélyes önmagára, mert nem gyakorol öncenzúrát, nem finomkodik. Amit egy kocsmában el merne mondani néhány sör után, azt itt is elmondja nekünk – egy elég elhibázott alcímmel és egy kínos fülszöveggel. S mi is lehet a vágya egy megszállott olvasónak (ha még ugyan van olyan), minthogy egy íróval kötetlenül együtt sörözzön, aki megosztja vele legtitkosabb irodalmi kalandjait?

Háy János: *Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom – Újraélesztő könyv.* Európa Könyvkiadó, 2019

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

N Y O M D A K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és

a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

Ára: 500,- Ft
(előfizetőknek 400,- Ft)

forrás

2020 ÁPRILIS

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka

ISSN 013-3056X

9 770133 056007

2 0004